

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İSLAMCI-KEMALİST
HESAPLAŞMA:
ERBAKAN DÖNEMİ LİBYA ÖRNEĞİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Dilek KÜÇÜKBOZ**

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ

TEMMUZ - 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İSLAMCI-KEMALİST
HESAPLAŞMA:
ERBAKAN DÖNEMİ LİBYA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek KÜÇÜKBOZ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 01.07/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

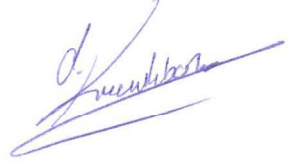
JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç.Dr. Murat Kesikçus	Kabul	M. Kesikçus
Doç.Dr. Ali Balci	Kabul	A. Balci
Doç.Dr. Ramazan ERDAG	Kabul	R. Erdag

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite yahut başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Dilek KÜÇÜKBOZ

01.07.2016

ÖNSÖZ

Bu dünyaya gelmeme, okumama, yazmama vesile olan Babam Enver KÜÇÜKBOZ ve okumamı gönülden isteyen, fakat üniversiteye başladığımı dahi göremeden aramızdan ayrılan “melek” Annem Arzu KÜÇÜKBOZ’un haklarını hiçbir zaman ödeyemem. Hayatımın bütün aşamalarında ve dönemeçlerinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bize iyi imkanlar sunabilmek için haddinden fazla çalışan babama ne kadar teşekkür etsem yeterli olmayacaktır. Yine “sen benim sahip olduğum ilk çocuğumsun” diye sevdiğim canımın diğer yanı, annemin emaneti kardeşim Demet KÜÇÜKBOZ olmasa bu kadar güçlü bir insan olamaz ve belki de bugün burada olamazdım. Ablam Bahar KÜÇÜKBOZ’a da bütün emeklerinden dolayı minnettarım.

Bu çalışmanın yazım sürecinde destek olan, kelimesine kadar düzeltmelerimi yapan ve sahip olduğu pozitif enerjisiyle motive eden tez danışmanım Doç. Dr. Murat YEŞİLTAS’a gönülden teşekkürlerimi sunarım. Tezimin konusunu teorik bir çerçeveden okumam konusunda kitap ve makaleleri bana çok önemli bir yol gösterici olan ve bu nedenle farkında olmadan bana çok büyük bir destek sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Ali BALCI’ya da bilhassa teşekkür etmem gerekir. Çalışmanın teorik çerçevesini okuyan ve beni yüreklendiren Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ’a da teşekkürü bir borç bilirim. Yine tezin benim açımdan en sıkıcı yanı olan düzeltmelerini yapan ve tez yazım sürecinde cömert yardımlarını esirgemeyen destekçim güzel yürekli insan Ahmet KARAFİL’e ve yine tezin okunabilir hale gelmesinde emek harcayan çok değerli bir başka insan Hüseyin YELTİN’e de en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Bütün bu isimler olmadan bu çalışma olmazdı.

Öte yandan bilerek veya bilmeyerek hayatıma yön vermiş, güzelliklere, iyiliklere vesile olmuş herkese ve kalbimde yeri olan bütün “değerlilerim”e ben de bu yazı vesilesiyle en kalpten teşekkürlerimi iletmek isterim...Söz uçar yazı kalır vesselam..

Elbette çalışmanın tüm kusur ve eksikleri tarafıma aittir.

Dilek KÜÇÜKBOZ

01.07.2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
RESİM LİSTESİ	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DIŞ POLİTİKA-KİMLİK VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ.....	7
1.1. Kurgu Olarak Kimlik	7
1.2. Bir İktidar Mücadelesi Olarak Dış Politika	14
BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE MİLLİ KİMLİK VE MEYDAN OKUMALARI	18
2.1. Kemalist Hegemonya Dönemi ve Laik, Batıcı Ulus-Devlet Konsepti	18
2.2. İslamcı Bloğun Yükselişine Zemin Hazırlayan Etkenler.....	28
2.3. Meydan Okumalar: Ulus-Devlet, Laiklik ve Batıcılık.....	37
2.3.1. İktidar Mücadelesi ve Ulus-Devlet Konsepti.....	37
2.3.1.1. Kemalizm ve Ulus-Devlet.....	37
2.3.1.2. Ulus-Devlet’e Yönelik Bir Meydan Okuma: Refah Partisi’nin Kürt Sorununa Yaklaşımı	40
2.3.2. Laiklik Üzerinden Meydan Okuma.....	45
2.3.2.1. Erbakan ve Laiklik.....	47
2.3.3. Refah’ın Farklılaşan Dış politik Söylem ve Pratikleri.....	52
BÖLÜM 3: DIŞ POLİTİKADA HESAPLAŞMA: LİBYA GEZİSİNİN İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA OKUNMASI.....	64
3.1. Kemalizm-İslamcılık Tartışması Bağlamında Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	64
3.2. Dış Politikanın İslamcılık Menziline Sokulma Çabası: Libya Gezisi ve HegemonyaKrizi	68
3.2.1. Kemalist Sivil Direnç: Muhalif Partilerin Libya Gezisine Dair Söylemleri	70
3.2.2. Kemalist Askeri Cephe ve Libya Gezisi.....	78
3.2.3. Askerin Refah’ı Demokratik Yollardan Düşürme Stratejisi	84
3.3. Kemalist Dış Politikanın Garantörü Olarak İsrail.....	87

3.4. Kemalist Dış Politikada Toplumsal Rızanın Üretilmesi: Sivil Toplum.....	95
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	100
KAYNAKÇA	108
ÖZGEÇMİŞ.....	119

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milleteler
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency/Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DEP	: Demokrasi Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DHKP-C	: Devrimci Halk Kurtuluş Cephesi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DLMK	: Demokratik Lise İçin Mücadele Komiteleri
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
EMEP	: Emek Partisi
GATA	: Gülhane Askeri Tıp Akademisi
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
JİTEM	: Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele

KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MÇP	: Milli Çalışma Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OHAL	: Olağanüstü Hal
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistané/Kürdistan İşçi Partisi
RP	: Refah Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Refah Partisi'nin Uluslararası İslama Çağrı Cemiyeti'nden aldığı iddia edilen yardımın yazılı olduğu çek.....	75
Resim 2: Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın resmedildiği fotoğraf	80
Resim 3: Milliyet Gazetesi'nin 'Hoca'ya by-pass' başlıklı haberi	89
Resim 4: İran'ın füze menzili	94

Tezin Başlığı: Türk Dış Politikasında İslamcı-Kemalist Hesaplaşma: Erbakan Dönemi Libya Örneği	
Tezin Yazarı: Dilek KÜÇÜKBOZ	Danışman: Doç. Dr. Murat YEŞİLTAS
Kabul Tarihi: 13.06.2016	Sayfa Sayısı: vii (Ön kısım) + 118(Tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
David Campbell'ın "çifte dışlama" (double exclusion) kavramsallaştırmasından yola çıkarak, dış politikanın içeride işlerlikte olan iktidar ilişkilerinin bir uzantısı olduğunu savunan bu çalışma, Erbakan dönemi üzerinden dış politikanın iktidar ilişkilerinde nasıl araçsallaştırıldığını incelemektedir. Çalışmanın temel argümanı, dış politikanın Refah Partisi tarafından Kemalist hegemonik düzeni itibarsızlaştırmak ve kendi alternatif dilini normalleştirmek için devreye soktuğu; Kemalist bürokrasinin ise İslamcı bloğun yönelttiği bu meydan okumayı tersine çevirerek içeride yürüttüğü dışlama sürecini ve cumhuriyetin laik karakterini bir kez daha onaylamak ve mevcut hegemonik düzeni sağlamlaştırmak için kullandığıdır. Bu doğrultuda İslamcı bir kimliği temsil eden Refah Partisi'ni, Kemalist hegemon söyleme meydan okuyacak pozisyona getiren etkenler ve bu meydan okumalar dahilinde yaşanan iktidar ilişkileri çalışma bağlamında irdelenen hususlardır. Bu noktada Refah Partisi'nin Kemalizm'in sacayakları olan laiklik, ulus-devlet ve Batıcılık ilkelerini yerinden edici söylem ve pratikleri incelenecek ve bu dönem dış politikasının Kemalist yerleşiklerin iç siyasetteki tutunma alanları üzerindeki iç politik mücadelenin bir parçası olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda bilhassa Refah Parti iktidarının ilk aylarını fazlasıyla meşgul eden Başbakan Erbakan'ın Libya ziyareti bağlamında yaşanan tartışmalar analiz edilecek ve konunun söz konusu iki blok arasındaki mücadelede hangi söylem ve pratikler çerçevesinde nasıl bir temsile oturtulduğuna bakılacaktır. Sonuç olarak bu çalışma, Erbakan'ın Libya gezisi örneği üzerinden dış politikanın İslamcı ve Kemalist kimlikler açısından ve iktidar ilişkileri bağlamında üstlendiği kurucu/sağlamlaştırıcı/tahrip edici rolü analiz etmeyi amaçlamaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Refah Parti, Dış Politika, Libya, Kimlik, Campbell	

Title of The Thesis: Islamist-Kemalist Struggle in Turkish Foreign Policy: The Libyan Case in Erbakan Period	
Author: Dilek KÜÇÜKBOZ	Supervisor: Assoc. Prof. Murat YEŞİLTAS
Date: 13.06.2016	Nu. Of Pages: vii(pre text) + 118(main body)
Department: International Relations Subfield: International Relations	
By arguing that foreign policy is a continuation of domestic power struggle, as David Campbell calls it “double exclusion”, this paper focuses on how foreign policy is utilized for domestic power struggle by particularly taking the Erbakan’s premier period into account. The main argument of the study is that foreign policy is used on the one hand to discredit Kemalist hegemonic order and to normalize its own alternative language by Welfare Party; on the other hand to confirm the process of exclusion and secularist character of the republic and to strengthen current hegemonic order by reversing the Islamist challenge by Kemalist bureaucracy. Accordingly the factors that make possible Islamist challenge against Kemalist hegemonic discourse and the power struggle shaping around these challenges are matters of the study. In this point the paper will analyze Welfare Party’s discourses and practices which are subversive with regards to Kemalism’s trivets –westernization, secularism and nation-state- and try to show that foreign policy in this period is a part of this domestic struggle. In this sense, especially Libya case, exceedingly occupies the first months of Welfare Party rule, is analyzed and it is examined how this issue is represented under which discourses and practices within the mentioned two blocks. Eventually this study, by way of Erbakan’s trip to Libya, seeks to analyze the founder/ confirmatory/subversive role of the foreign policy as part of Islamist and Kemalist identities and domestic power struggle.	
Keywords: Welfare Party, Foreign Policy, Libya, Identity, Campbell	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu:

1990'lı yıllara kadar Türkiye'de politika üretim ve uygulama süreçlerinde Kemalist bürokrasinin ve bilhassa da Kemalist Cumhuriyeti korumayı kendine görev edinmiş ordunun etkin ve çoğu zaman tek rol oynadığı yönündeki tespit Türk siyasal hayatını en kısa şekilde özetlemektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca etnik bir kimlik olarak Kürtler, dini bir kimlik olarak da İslamcılar Tek Parti döneminde olduğu kadar çok partili demokratik hayata geçildiğinde de hem siyasi hem de akademik çevreler tarafından marjinalleştirilmiş ve suskunluğa itilmişlerdir. Çünkü Kemalist bürokrasi açısından Kürtler, Kemalizm'in sacayaklarından olan 'ulus-devlet' ve ulusal bütünlük ilkesine gölge düşürürken, İslamcılar da cumhuriyetin seküler karakteri açısından tehdit oluşturmaktaydı. Tam da bu nedenle, zaman zaman farklı kimlikleri temsil eden hükümetlerin iktidara geldiği görülse de, Cumhuriyet tarihi boyunca Kemalist elitlerin ürünü olan hegemonik düzenin ve onun temel ilkelerinin bir süreklilik ifade ettiği söylenebilir.

Bu açıdan Refah-Yol* iktidarı dönemini Cumhuriyet dönemi Türkiye siyasetinin ana süreklilik unsurlarından ayıran ve farklılaştıran temel faktör, bu dönemin siyasi dilinin Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk defa İslami söylemi kullanan bir çizgiye kaymasında aranmalıdır ve söz konusu dönemi araştırmanın konusu yapan da budur. Bu dönemde bir yandan Soğuk Savaş'ın ideolojik söylemlerinin yerini bütünüyle dini söylemlerin aldığı bir döneme girilmiş olması, bir yandan yaşanan bazı içsel faktörler söz konusu dönemde siyasi dilin geleneksel söylemin, yani milliyetçi/laik/Batıcı dilin dışına çıkabilmesini mümkün kılmıştır. Sonuçta 1990'lı yıllar hem Kemalist bürokrasi açısından hem de muhafazakar blok açısından kimlik ve iktidar mücadelesinin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde bir yandan pek çok iç politik mesele bu mücadelenin birer aracı olarak görülüp kullanılırken, öte yandan dış politika ayağı söz konusu mücadelenin tümleyeni ve "çifte onayı"¹ olarak devreye sokulmuştur. Daha

* 28 Haziran 1996-30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan Refah Partisi (RP) ile Doğru Yol Partisi'nin oluşturduğu koalisyon hükümeti.

¹ Ali Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015, s.47.

anlaşılır bir ifade ile dış politika, bu iki bloğa ait kimliklerin ‘farklılıkları’ yeniden üretmek; bu farka istinaden iç politik pratiklerle kurulan kendi kimliklerini yeniden onaylamak ve iktidar mücadelesinde ayrıcalıklı bir pozisyon elde etmek için kullandıkları politik bir aracı temsil etmektedir.

Bu doğrultuda İslamcı bir kimliği temsil den Refah Partisi’ni (RP), Kemalist hegemon söyleme meydan okuyacak pozisyona getiren etkenler ve bu meydan okumalar dahilinde yaşanan iktidar ilişkileri çalışma bağlamında irdelenen hususlardır. Öte yandan dış politikanın bu iktidar mücadelesinde temel bir rol oynadığını ortaya koymak çalışmanın temel iddiasını oluşturmaktadır. Çalışmanın bu iddiasını temellendirmek açısından Libya gezisi örneğinin seçilmesinin nedeni, Kemalist bloğun RP’yi ve onun temsil ettiği İslamcı bloğu itibarsızlaştırma noktasındaki söylem ve pratikleri açısından hızlandırıcı bir etki yaratmış olmasıdır. Nitekim Libya gezisi ekseninde devreye sokulan “laiklik” tartışmaları bağlamında Kemalist hegemonya laik olma kimliğini restore etme imkanı bulmuştur. Tam da bu nedenle Libya, Kemalizm-İslamizm mücadelesinde temel bir kırılma noktasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, Erbakan’ın Libya gezisi örneği üzerinden dış politikanın İslamcı ve Kemalist kimlikler açısından ve iktidar ilişkileri bağlamında üstlendiği kurucu/sağlamlaştırıcı/tahrip edici rolü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi:

David Campbell’ın temel tezlerinden biri, daha doğrusu devletlerin iç ve dış politikalarını iktidar ilişkileri bağlamında incelemedeki çıkış noktası kimliklerin özü, doğası gereği var olmadığı, bilakis belli söylemler ve temsil pratikleri yoluyla oluştuğudur.² Aynı şekilde devletler de kendi doğalmış gibi gözüken gerçekliklerini üreten pratiklerden bağımsız değildirler.³ Bireysel veya devlet kimliğini kuran şey ‘benlik’e istinaden farklılıkların; ‘fark’a istinaden de kimliklerin üretilmesidir. Yani kimlik ve onun ‘ötekisi’ fark karşılıklı olarak oluşturunucudur. Bu detayın işaret ettiği ise kimliklerin ‘dışlama’ pratikleri, yani ‘benlik’ kimliğini sorunsallaştıracak farklı temsil biçimlerinin marjinalleştirilmesi, itibarsızlaştırılması yoluyla oluşturuldukları, onaylandıklarıdır. Söz konusu kimlik-fark ikilemlerini, dolayısıyla bunları inşa edecek

² David Campbell, **Writing Security; United States Foreign Policy and Politics of Identity**, Revised Edition, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998, s.8.

³ Campbell, s.9.

temsil biçimlerini üretebilecek ve bu temsilleri yeteri kadar tekrar edebilecek olan ise bizzat iktidar merkezleridir.⁴ Başka bir ifadeyle temsil üretme ve tekrar etme mekanizmalarını elinde bulunduran hegemon güç, bu itibarla ‘benlik’ kimliğini kurar ve sağlamlaştırırken, alternatif temsil biçimlerini de dışlama pratikleriyle anormal kılmaktadır. Campbell’ın söz konusu tezlerinden yola çıkarak hazırlanan bu çalışmanın amacı Necmettin Erbakan’ın başbakanlığını yürüttüğü 54. Türkiye Hükümeti döneminde yaşanan iktidar mücadelesini ve bu mücadelede devreye sokulan pratikleri ele almaktır. Bunu yaparken Kemalist bloğun laik ulus-devlet kimliğini nasıl ürettiğinin ve bu inşa sürecinde İslamcılara yönelik giriştiği dışlama ve marjinalleştirme pratiğinin tarihsel olarak irdelenmesi, Refah Partisi’nin iktidara gelişi ile birlikte Kemalist sivil ve askeri bürokraside gözlemlenen refleksleri anlamlandırmak ve değerlendirmek bakımından önemlidir. Bu bakımdan Kemalist kimliğin bileşenleri olan laiklik ve ulus-devlet unsurlarının söylemsel ve edimsel bir tutarlılıkla devlet kimliği haline getirilerek İslamcı ve Kürt bloklara yönelik bir dışlama mekanizması haline gelmesi ve tam da bu sayede Kemalist bürokrasinin güvenlikçi bir siyaset sürdürebilmesi Kemalist kimliğin en büyük normallik koşuludur. Bunun anlaşılması İslamcı ve Kürt kimliklere dair dile getirmelerin ve devlet pratiklerinin bu kimlikleri ‘dışlama/ötekileştirme’ arz ettiğinin daha net bir şekilde görülmesini sağlayacaktır.

Öte yandan, iç politik pratikler yoluyla dışlanan alternatif kimlik temsilleri dış politika söylem ve pratikleri ile bir kez daha marjinalleştirilir. Böylece içerideki mevcut dışlama politikaları ve bu dışlamalar üzerine kurulu mevcut iktidar ilişkileri normalleştirilmiş ve sağlamlaştırılmış olur. Campbell’ın “çifte dışlama” (double exclusion) olarak kavramsallaştırdığı bu durumu temel hareket noktası alan bu çalışmanın amacı Kemalist bürokrasinin Refah Partisi’ni dışlama pratiklerinde Libya konusunu nasıl devreye soktuğu ve RP’nin ‘Müslüman’ kimliğine karşı Batılı olma kimliğini nasıl gündeme getirdiği üzerinde odaklanmaktadır.

Refah Partisi ile Kemalist blok arasında yaşanan iktidar mücadelesini ele almayı ve Erbakan’ın Libya ziyareti üzerinden dış politikanın bu mücadelede nasıl devreye sokulan bir pratik olduğunu göstermeye çalışması bu tezi önemli ve ayırt edici kılmaktadır. Zira Erbakan dönemine ilişkin yapılan pek çok ve çeşitli çalışmalar

⁴ Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, s.41.

bulunsa da bu çalışmayı değerli kılan şey, bu dönemi, dolayısıyla Refah Partisi'nin ve Kemalist bloğun söylem ve pratiklerini kimlik ve iktidar ilişkileri bağlamında izah etmesidir. Örnek olay olarak seçilen Libya gezisi, içeride iki blok –İslamcı ve Kemalist blok- arasında pek çok iç pratik üzerinden işleyen iktidar mücadelesinin bir uzantısı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın metodolojisi:

Dış politikanın devletlerin dışa yönelik bir pratik olduğunu söyleyen geleneksel anlayışa binaen David Campbell'ın Güvenliği Yazmak (Writing Security) adlı çalışması, Amerikan dış politikası üzerinden, dış politikanın 'sınır üretici bir pratik' olarak kimlik ve iktidar ilişkilerinde oynadığı rolü anlatmaktadır. Campbell bu noktada dış politikaların da tıpkı kimlikler gibi iktidar ilişkileri bağlamında inşa edilen bir olgu olduğunu, ama aynı zamanda bu ilişkiler kuran, yeniden kuran, pekiştiren ya da tahrip edebilen bir role sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda yazarın kitap boyunca üstünde durduğu ve Amerika örneğini temellendirdiği bazı temel noktalar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 1- Kimlik bir “kurgu”dur. Kimlik kendini “öteki” olarak kurguladığı ve bir takım söylemsel pratikler yoluyla dışladığı/marjinal kıldığı “alt” kimlikler üzerinden kurar. Bu anlamda Kimlik-Öteki/Fark arasındaki ilişki karşılıklı bir oluşturunuculuk ilişkisidir. Kimlikler farkları kurarken, fark unsurları da kimliği sürekli bir şekilde kurmaktadır. Buna göre devletin kendi milli kimliğini inşası, ancak ‘öteki’ veya ‘farklı’ bir şeyin eş zamanlı tasnifi ile mümkün olabilir. Dolayısıyla ben ve öteki arasındaki ilişki sürekli bir ilişkiyi ifade eder.
- 2- Kimlik-fark arasındaki bu ilişki iktidar ilişkileri bağlamında belirleyici bir etkiye sahiptir. Söz gelimi kimlikler iktidar merkezleri tarafından üretilir ve iktidar güç, alternatif temsiller/ muhalif bloklar açısından kurguladığı temsillere yaslanarak mevcut kurulu hegemonik düzeni onaylar ve sağlamlaştırır.
- 3- Dış politika, iktidar blok açısından kimliklerin ve içerideki mevcut iktidar ilişkilerinin onaylanması, normal olarak sunulması ve pekiştirilmesi noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Başka bir ifadeyle hegemon blok, iç pratiklerle dışladığı/marjinal kıldığı muhalif blokları dış politika pratikleri üzerinden bir kez daha marjinalleştirir ve kendi hegemonik pozisyonunu sağlamlaştırır.

- 4- Dış politika muhalif bloklar açısından da kendi dilini onaylamada ve mevcut kurulu hegemonik düzeni yerinden etmede çok temel bir işleve sahiptir. Bu anlamda dış politika muhalif blokların elinde kurulu hegemonik düzene direnmede devreye sokulan stratejik bir araç görevi görmektedir.

Postyapısalcı teorinin bu işleyiş mantığı ve Campbell'ın, dış politikanın hegemon bloğun elinde iç politik pratiklerle dışladığı blokları bir kez daha dışlamak ve mevcut iktidar ilişkilerini sağlamlaştırmak için devreye sokulan bir pratik olduğunu ifade eden “çifte dışlama” (double exclusion) kavramı ile Ali Balcı'nın, muhalif blokların pratiğe döktüğü dış politikanın kendi dilini onaylama ve hegemon bloğu itibarsızlaştırma noktasında devreye soktuğu pratikleri pekiştirme işlevi gördüğünü ifade etmek için kullandığı “çifte direniş”⁵ kavramı bu çalışmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak, çalışmanın diğer bölümleri açısından da temel oluşturması bakımından birinci bölümde yukarıda bahsedilen işleyiş ele alınmış ve söz konusu kavramlar (çifte dışlama ve çifte direniş) izah edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla ilk bölümün temel kaygısı dış politikanın içerideki iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını, aksine dış politikanın kimliklerin üretimi ve yeniden üretimi, dolayısıyla mevcut iktidar ilişkilerinin sağlamlaştırılması/normalleştirilmesi ya da tahrip edilmesi noktasında çok temel bir işlev gördüğünü ortaya koymaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk olarak Kemalist devlet kimliğine ve inşa sürecine odaklanılarak, laiklik ve ulus-devlet şeklinde tanımlanabilecek Kemalist sacayaklarının farklı kimlik temsillerini nasıl dışladığı ve bütün bu dahil etme/kapsama ve dışlama pratiklerinin dış politika üzerinden nasıl desteklendiği izah edilmeye çalışılmıştır. Devamında ise İslamcı bloğun Kemalist hegemonik düzende görünür olmasını sağlayan koşullar irdelenmiş ve bu koşulların yarattığı kimlik krizi bağlamında İslamcı kimliğin nasıl tasfiye edici bir dil haline geldiği açıklamaya çalışılmıştır. Bununla bağlantılı olarak çalışmanın üçüncü bölümünde Kemalizm'in sacayakları konumunda olan laiklik ve ulus-devlet üzerinden gerçekleşen meydan okumalar üzerinde durulmuş ve Refah Partisi'nin bu kavramların, dolayısıyla Kemalist devlet ideolojisinin altını oyacak söylem ve pratikleri ele alınmıştır. Bölümün son aşamasında ise Refah Partisi ve Kemalist elitlerin farklılaşan dış politik tahayyülleri değerlendirilmiş ve çalışmanın son

⁵ Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, s.46.

aşamasını teşkil eden Libya gezisinin anlatıldığı dördüncü ve son bölüme geçilmiştir. Bu bölümde ilk olarak “Kemalizm-İslamcılık Tartışması Bağlamında Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi” anlatılmış ve ardından Libya gezisi bağlamında yaşanan hegemonya krizi muhalif partiler ve askeri blok nezdinde dile getirilen söylemler dahilinde izah edilmeye çalışılmıştır. Burada hedeflenen Libya gezisinin, Erbakan hükümeti tarafından İslam ülkelerini ‘tehdit’ dilinden çıkarıp işbirliği diline dahil ederek Kemalist hegemonik düzenin yaslandığı değerleri sorunsallaştırmak için devreye sokulan bir pratik olduğunu göstermek olduğu kadar, Kemalist bürokrasi tarafından nasıl ‘laik’ ve ‘Batılı’ olma kimliğini gündeme getirdiğini ve nasıl bu kimliği restore etme imkanı yarattığını ortaya koymaktır. Son olarak çalışmanın teorik altyapısı açısından David Campbell’ın Güvenliği Yazmak (Writing Security) adlı çalışması temel olarak alınmasının yanı sıra Lene Hansen ve Simon Dalby gibi isimlerin çalışmalarından da yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1: DIŞ POLİTİKA-KİMLİK VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Dış politika, genel bir ifadeyle bir devletin mevcut çıkarları bağlamında belirlemiş olduğu saiklerin bir uzantısı olarak hayata geçirdiği dışa yönelik pratikler olarak tanımlanır. Böyle bir tanımın dikkat çektiği husus dış politikanın, devletlerin ‘iç’ten ayrı bir alanda pratiğe dönüştürdükleri uygulamalar bütünü olarak görülmesidir. Peki gerçekten dış politikaya yönelik pratikler ve söylemler, sadece hükümetlerin ya da muhalif grupların devletin dışa dönük çıkarlarına yönelik hesaplamalarının bir sonucu olarak mı ortaya çıkmıştır? İçeride işleyen iktidar mücadelesinde pek çok pratiği araç olarak gören tarafların dış politikayı bu mücadeleden ayrı tuttukları düşünülebilir mi? Bu ve benzeri pek çok soru algılayıştaki bu iç’ten ayrılık durumunun, dış politikanın aslında içeride yerleştirilmeye çalışılan söylem/uygulamaların, dolayısıyla kimliği onaylayan pratiklerin ve bu arada içteki iktidar mücadelesinin bir uzantısı olduğu gerçeğinin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim iktidar mücadelesine giren aktörlerin temel meselesi ‘egemenlik’tir ve dış politika bu mücadelede sıklıkla referansta bulunulan en temel ve en etkili pratiklerden biri olma özelliğine sahiptir.

1.1.Kurgu Olarak Kimlik

Kimlik, genel bir ifadeyle bizim ‘kim’ olduğumuz sorusuna verilen cevabı ve başkalarının gözünde bize yüklenilen anlam ve değerler bütünüdür. Diğer bir deyişle kimlik, bireylerin veya toplumun kendini pek çok faktörün etkisi dahilinde algılaması ve anlamlandırması olarak tanımlanabilir. Her ne kadar bu ve benzeri şekillerde pek çok tanımlamalara karşılık gelen bir kavram olsa da günümüzün karakteristiği olan küresel çağ, bilhassa da Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan eleştirel uluslararası ilişkiler kuramları bize kavramların tanımı ile değil onların nasıl ortaya çıktığı sorusu ile ilgilenmemiz gerektiğini dayatmaktadır. Kimliği daha iyi açıklayabilmek adına böyle bir soruyu çıkış noktası olarak aldığımızda uluslararası ilişkiler literatüründe varoluş ya da şeylerin varlığı üzerine yapılan tartışmaların iki temel görüş etrafında şekillendiğini görmekteyiz: bunların ilkinin “sözcüklerle şeyler arasındaki ilişkiyi bir adlandırma ilişkisi olarak tanımlayan geleneksel söylemler

oluşturmaktadır.⁶ Bu açıdan geleneksel söylemler dilin söylem öncesi bir varlığa sahip olduğunu kabul etmekte ve dolayısıyla dili ‘verili’ olarak almaktadır. Ancak bu durum bizi bazı riskli çıkarımlara götürür. Nitekim “yapış ile oluş arasında inşa edilecek radikal bir ayrım, belli bir tarihsel açılım, bir yapış’ı meşrulaştırma işlevi görebilir”.⁷ Daha anlaşılır bir ifade ile dilin, nesnelerin, kimliklerin, öznelliklerin ya da daha genel bir çerçevede devletin ve uluslararası düzenin ‘doğal’/’söylem öncesi’/’verili’ kabul edilmesi, eylemde ya da söylemde bulunan özneyi eyleminden ya da söyleminden sorumlu tutmayacak ve oluş ‘doğal’ kabul edilip, yapış da ‘meşru’ görülecektir.

“Açıklama mantığını”⁸ (logic of explanation) temel alarak kimliği ‘verili’ olarak ele alan ve ‘doğal’ bir hal içerisinde sunan bu geleneksel algının aksine, Soğuk Savaş sonrası dönemin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve kimliği ve buna binaen oluşan düzeni tarihsel bir oluşum süreci içerisinde açıklayan alternatif düşünce biçimleri doğru kabul ettiğimiz pek çok şeyi sorunsallaştırmaktadır. Buna göre “kimlik -bireysel veya ortak-doğa tarafından düzenlenmemiş, yaratıcı tarafından verilmemiştir.”⁹ Dolayısıyla bize birer ‘gerçeklik’ olarak sunulan öznellikler, aslında iktidar ilişkileri bağlamında ortaya çıkan söylemler etrafında şekillenmiştir ve tam da bu nedenle kimlik ‘doğası’ gereği var olan bir şey değil, yapay sınırları olan bir mittir. Başka bir ifadeyle postyapısalcı teoriye göre “dilsel temsilin ötesinde objektif veya ‘doğru anlam’”¹⁰ bulunmadığına göre bize kim olduğumuzu, aitliklerimizi, inançlarımızı, değerlerimizi hatırlatan kimlikler de söylem öncesi bir varlığa sahip değildir; bilakis toplumsal ve siyasal pratikler içerisinde ve iktidar ilişkileri çerçevesinde üretilen öznellikler olması bakımından ‘kurgusal/yapay’ bir imgedir.

Bu noktada postmodern yaklaşımın da üzerinde durduğu “iktidar ve söylem” ilişkisine ve temsil ve yorumların “iktidarın hizmetinde” kullanıldığına dair yapmış olduğu tespiti referansta bulunmakta yarar vardır¹¹. Buna göre hegemon güç, mevcut pozisyonunu sağlamlaştırmak ve onaylamak yani iktidar konumu açısından gerekli olan ‘rıza’yı

⁶ Atila Eralp ve Diğerleri, **Devlet, Sistem ve Kimlik; Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.261.

⁷ Eralp, s.264.

⁸ Campbell, s.4.

⁹ Campbell, s.9.

¹⁰ M. J. Shapiro, **Language and Political Understanding: The Politics of Discursive Practises**, New Haven: Yale University Press, 1981, s. 128 Aktaran: Lene Hansen, **Security as Practise: Discourse Analyses and the Bosnian War**, New York: Routledge, 2006, s.16.

¹¹ Simon Dalby, **Creating The Second Cold War; The Discourse of Politics**, New York: Guilford Publications, 1990, s. 4.

retmek için belli söylemler çerçevesinde toplumsal olarak kabul gören bir takım ‘gerçeklikler’ ve bilgiler inşa eder. Öte yandan hemen belirtmek gerekir ki söylem inşası yalnız hegemon gücün bir pratiği değil; iktidar mücadelesine dahil olan bütün grupları içine alan geniş ve çok yönlü bir alanı ifade etmektedir. Tam da bu nedenle söylemin, iktidar ilişkilerinin bir parçası olduğu tespiti kolaylıkla yapılabilir. Zira söylem inşası denilen süreç tam da bu bloklar arasındaki ilişkinin ürünü olan hakim dil-alternatif dil mücadelesini temsil etmektedir. Diğer bir deyişle, söylemin kendini var edebilmesi, kendini ‘doğrulayabilmesi’ için ‘yanlılayabileceği’ potansiyel alternatiflere ihtiyaı vardır ve tam da bu nedenle her söylem kendi ‘tekisi’ni yaratır. Kısaca ifade etmek gerekirse “tekilik, bazı diğer kişi, grup, kültür, ırk, milliyet ya da siyasal sistemlerin ‘bizi’ temsil eden kişi, grup ve benzerlerinden farklı bir temelde toplumsal inşasını ihtiva etmektedir.”¹² ‘Benlik’ ve ‘tekilik’ arasında ötekinin aleyhine olarak ifade edilen bu ‘fark’, benliğin ‘doğru’ kimlik olma iddiasını onaylayan ve benlik-ötekilik ikilemi arasında üstünlük-aşağılık ilişkisini kuran bir rol oynamaktadır. Tam da bu nedenden ötürü ‘fark’ söylemi, ‘benlik’in ‘teki’ üzerindeki ‘hegemon’ pozisyonunu merulatırıcı bir etkiye sahiptir. Ancak bu tespit bizi aynı zamanda, bilhassa da kimliklerin ‘kurgusal’ olduğu çerçevesinde düşünüldüğünde, farklı alternatiflerin ‘benlik’in ve dolayısıyla iktidar yapıları ile onun söylem ve pratiklerinin ‘sorunsallaması’ tehlikesini doğurduğu sonucuna da götürmektedir.

Bu durumda söz konusu kurgusallığın ortaya çıkması hegemon gücü, dolayısıyla mevcut kurulu iktidar ilişkilerini yerinden edeceğinden, hegemon g açısından kimliği kuran söylemin sürekli bir şekilde tekrara tabi tutulması ve kimliğin bu süreklilik içinde yeniden ve yeniden inşa edilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Bu noktada kimliğin sürekli bir şekilde kendini kurması iki yönlü olarak ileyecektir; ilk olarak kimlik, özneye sürekli bir şekilde kim/ne olduğunu hatırlatmak suretiyle ‘benlik’i kurmaktadır. İkinci ve bununla bağlantılı olarak öznenin ‘ne olduğu’ sorunu madalyonun öteki yüzünü yani öznenin ne/kim ‘olmadığını’ vurgulayan yönünü inşa etmektedir ve esasında kimlik inşasının özünde bulunan temel yöntem tam da bu noktada düğümlenmektedir. Nitekim “post-yapısalcılığın ilişkisel kimlik kavramı”, kimliğin daima kendisinin ne olmadığına

¹² Dalby, s.7.

* İlişkisel kimlik; kimliğin daima “ne olmadığına” referansla inşa edildiğini ifade eder. Kaynak: Lene Hansen, **Security as Practise: Discourse Analyses and the Bosnian War**, New York: Routlage, 2006.

referansla verildiğine işaret etmektedir.”¹³ Başka bir ifadeyle kimlik ve fark karşılıklı olarak oluşturunucudur ve “kimlik fark üzerinden imtiyazlı kılınır.”¹⁴ Dolayısıyla özneyi belli temsiller yoluyla inşa eden ve bu üretilen temsilleri sürekli tekrar eden hegemon söylem, aynı zamanda meşru olarak üretilen kimliğe alternatif oluşturabilecek farklı temsil biçimlerini de sürekli bir şekilde marjinalleştirmekte ve bu yolla mevcut düzeni sağlama almaktadır. Bu kurgu içinde kimlik ‘biz’ sınırları içine alınırken, alternatif temsiller “negatif, yozlaşmış ve sakıncalı”¹⁵ olarak temsil edilir. Dolayısıyla siyasal söylem alanı “belli öznelliklerin ve kimliklerin üretildiği ve yeniden üretildiği, ötekilerin de eş zamanlı olarak dışlandığı bir alandır.”¹⁶ Bütün bu işleyişin dikkat çektiği nokta şudur; inşa edilen kimlikler farklılıkları ortaya çıkarırken, ortaya çıkan fark unsurları da sürekli olarak üretilen kimlikleri –ben ve öteki ikilemini-onaylamakta/meşrulaştırmaktadır ve bu durum kimliğin, öznenin ne olmadığını ifade eden “farklılıklara istinaden oluşturulduğunu”¹⁷ ortaya koymaktadır. Böylece inşa etme ve dışlama pratiklerinin bir neticesi olarak kimlik-fark ikilemi arasında sürekli bir ilişkinin -bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin- varlığından söz edilebilir.

Dolayısıyla Derrida’nın da ifade ettiği gibi “anlam nesnenin/şeyin özü tarafından değil, fakat bir unsurun karşıtı üzerinden değerli kılındığı yan yana getirilen karşıtlıklar silsilesi yoluyla inşa edilmektedir.”¹⁸ “Örneğin devletin ‘kendi’ milli kimliğini inşası, yalnızca Öteki veya farklı bir şeyin eş zamanlı olarak tasnifi ile mümkün olabilir”¹⁹; bu anlamda “bir ‘terörist’ yalnızca meşru ‘özgürlük savaşçısı’ veya ‘devlet destekli askerden’ farklılaştırma yoluyla tanımlanabilir.”²⁰ Dolayısıyla kimlik, karşısında kendini ayrıcalıklı bir konuma koyabileceği farklılıklara ihtiyaç duyar ve tam da bu nedenle kimlik ancak ikili karşıtlıklar ekonomisi içerisinde inşa edilebilir. Bu noktada Hegel’in efendi-köle ilişkilendirmesi oldukça açıklayıcıdır. Hegel, efendinin ‘köle’ üzerinden, kölenin de ‘efendi’ üzerinden tanımlandığını, dolayısıyla birinin yokluğunda

¹³ Hansen, s.5.

¹⁴ Dalby, s.18.

¹⁵ Dalby, s.18.

¹⁶ Hansen, s.16.

¹⁷ Campbell, s.9.

¹⁸ J. Derrida, **Of Grammatology**, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1976 ve Derrida, **Writing and Difference**, London: Routledge and Kegan Paul, 1978 Aktaran: Hansen, s.17.

¹⁹ David Campbell, **Writing Security; United States Foreign Policy and Politics of Identity**, 2. Baskı, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992 Aktaran: Hansen, s.17.

²⁰ Der Derian, **Antidiplomacy: Spies, Terror, Speed, and War**, Oxford: Basil Blackwell, 1992, s.92-126 Aktaran: Hansen, s.17.

diğerinin de var olamayacağını ifade eder. Buna göre “şayet efendiler olmazsa köleler de olmaz, ya da tam tersi.”²¹

Bu anlamda hem aralarındaki karşılıklı oluşturuıcı ilişki dolayısıyla hem de hegemonik temsil biçimlerini ve mevcut kurulu öznellikleri sürekli olarak tehdit edeceğinden, alternatif söylem biçimleri farkın inkarı ve ‘benlik’ sınırlarının dışında konumlandırılması yoluyla sürekli bir dışlama ve ötekileştirme pratiklerine tabi tutulmak zorundadır. Söz konusu ötekileştirme pratiği ise “dışlama ve dahil etme süreci” (the process of exclusion and inclusion) çerçevesinde yani bir taraftan farkın marjinalleştirilmesi ve dışsallaştırılması, diğer taraftan ‘biz’den olanların hegemon söylem içine dahil edilmesi şeklinde çift taraflı olarak işleyen bir sürekliliği ifade etmektedir.²² Dolayısıyla denetim altına alınamayan, mevcut hiyerarşik düzene direnen ötekiler sistematik söylemler yoluyla sistemin dışına itilir. Söz konusu söylemler belli temsiller yoluyla üretilir ve bu söylem ve söylem doğrultusunda üretilen pratikler hegemon güce kimlik üretme ve bu kimlik üzerinden iktidar ilişkilerini kurma ve sağlama alma imkanı verir. Dolayısıyla bu durum, siyasi bir bloğa temsil üretme yetisini veren şeyin güç olduğunu ve dil/söylem ile güç arasında kaçınılmaz bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim gücü elinde bulunduran iktidar, nesneleri/grupları adlandırma ve belli bazı temsiller çerçevesinde tanımlama yetisine sahip olduğu kadar, bu temsillerin geniş kitlelere yayılmasında ve normalleşmesinde merkezi bir öneme sahip olan tekrar süreçlerini de yönetebilmektedir. Bu noktada örneğin “kadınlar kendi pratikleri ile ilgili kavramları adlandırmaktan ve tanımlamaktan acizdir, bu nedenle kendi pratiklerini erkekler tarafından üretilen kavramlar dahilinde konuşmaya zorlanırlar.” Yani “gerçeklik bilginin hegemonyaya tabi olduğu ‘erkek’ kıstaslar çerçevesinde tanımlanmaktadır.”²³ Bu durum dil ve iktidar/güç arasındaki kaçınılmaz bağlantıyı göstermektedir; hegemon dil, “temsil üretme yetisi ve üretilen temsilleri yeteri kadar tekrar edebilecek mekanizmaları kontrol etme” kapasitesine sahip iktidar/güç merkezleri tarafından üretilebilmektedir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi dilin ve kullanılan temsillerin hegemon söylem haline gelmesi ve bu söylemler dahilinde kimlikleri ve farkları üretebilmesi için sürekli bir şekilde tekrar edilmeleri gerekir.

²¹ Dalby, s.17.

²² Dalby, s.18.

²³ M. Daly, **Beyond God the Father**, Boston: Beacon Press, 1973 Aktaran: Dalby, s.19.

Bu durumun işaret ettiği husus, iktidar ilişkilerine dahil olan bloklar arasındaki mücadelenin kimlik ve temsiller üzerinden işleyen bir mücadele olduğudur ve bu durum mevcut iktidar tarafından kurulan kimliklerin ve temsil ilişkilerinin kurgusallığını/verili olduğunu ortaya çıkarma riski taşımaktadır. Başka bir ifadeyle söz konusu mücadele içerisinde hegemon blok kimliği benlik/ötekilik, tanıdık/yabancı, iç/dış gibi belli çizgilerle ayrılmış ikili karşıtlıklara dayalı bir söylemsel ekonomi içerisinde kurmaktadır. Dolayısıyla rahatlıkla şu sonuca varılabilir; kimlik inşasının pratik karşılığı sınırların üretilmesi* ve bu suretle benlik/ötekilik ikileminin oluşturulmasıdır. Burada karşılıklı bir ilişki söz konusudur; sınırlar farklılıkları kurar ve mümkün kılarken, farklılıkların sürekli tekrar edilmesi de sınırları doğrulamakta ve onaylamaktadır. Öte yandan hegemon blok tarafından dışlanan “muhalif hareketler de bir taraftan kendi dilini sürekli bir şekilde tekrar edip yayarken diğer taraftan da hegemon söylemi itibarsızlaştırma ve altını oyma bağlamında işlerler.”²⁴ Dolayısıyla muhalif bloklar bir takım karşı söylemler ve pratikler yoluyla mevcut hegemonik düzeni itibarsızlaştırmaya ve onun ‘gerçeklik’ olarak sunduğu şeyleri anormal kılmaya çalışırken, iktidar bloğu da muhalif bloklardan gelen meydan okumaları bertaraf etmek için marjinalleştirme ve dışlama pratiklerini uygulamaya koymak ve sürekli bir şekilde tekrar etmek zorundadır.

Bu noktada sınırın ötesinde kalan ‘öteki’nin, içeriye sirayet etme ve kimliğin doğalmış gibi gözüken halini sorunsallaştırma riskini bertaraf etmek açısından uygulanan dışlama pratikleri arasında en yaygın olanı ‘tehdit’ temsilleri, dolayısıyla güvenlikçi söylemler üzerinden işleyen pratiklerdir. Nitekim “güvenlik söylemleri geleneksel olarak benlikten tamamıyla farklı bir kimliğe sahip bir veya daha fazla tehdit edici ötekilerle karşı karşıya olan milli bir benlik inşa etmektedir.”²⁵ Bu noktada söz konusu ‘tehdit’ söylemleri ile bireye/topluma neden korkması gerektiği söylenirken, bu ‘güvensizlik’ ortamında bireyi/toplumu kimin koruyacağı da böylece inşa edilmiş olur. Sonuçta bu güvensizlik hissinden doğan “endişe kültürü”, ‘egemenlik’ mitini kuran, onaylayan ya da egemenlik ilişkisini başka alternatif bloklar lehine ters-yüz edebilen bir işleve

* Burada ifade edilen sınır, Campbell’ın da ifade ettiği gibi devletin bölgesel sınırlarını değil; kimliğin etik sınırlarını temsil etmektedir. Bkz. Campbell, s.168.

²⁴ Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, s.47.

²⁵ Hansen, s.5.

sahiptir²⁶. Bu noktada hemen araya girip belirtmek gerekir; tehdit nesnel bir durum değil; bilakis tıpkı kimlik gibi inşa edilen kurgusal bir imgedir.²⁷ Başka bir ifadeyle iyi ve kötünün, ben ve ötekinin/tehdit unsurunun belirleyicisi mevcut hegemon güçtür. Küreselleşen dünya, tehdit oluşturma potansiyeline sahip pek çok riski barındıran ve risk faktörleri giderek çeşitlenen bir evrim sürecini temsil etmektedir. Fakat bu noktada hemen şunu söylemek gerekir: “bütün riskler eşit değildir ve bütün riskler tehdit olarak yorumlanmazlar”.²⁸ Dolayısıyla *tehdit* dediğimiz olguyu inşa eden şey, mevcut risk hakkında yapılan yorum ve özneler tarafından ona yüklenen anlamlardır. Kurulan tehdiye yüklenen misyon ise kimliği sürekli bir inşa sürecine tabi tutması ve böylece onun yapaylığını/kurgusallığını gizlemesidir. Dolayısıyla bir risk faktörünün tehdit olarak yorumlanması için “farklı kimliklerin mümkün olduğunu temsil eden ve böylece belli bir kimliğin *doğru kimlik* olma iddiasını ortadan kaldıran bir alternatif oluş biçiminin mutlak varlığı” yeterli olabilmektedir.²⁹

Kimliği kurmak ve tekrar etmekteki rolü dolayısı ile tarihsel bağlam içerisinde risk unsurları ve “endişe kaynakları zamanla değişirken, onları tehdit olarak oluşturan teknik ve dışlamalar devamlılığını sürdürmektedir”³⁰. Söz konusu yorumlayıcı eğilimler içerideki hakim kimliği yani ‘benlik’i/ ‘biz’den olanı disipline etme ve onun kimliğini doğalmış gibi yeniden üretme yetisine sahip olmakla birlikte, ötekine karşı verilen mücadelenin yalnızca içeriye has bir eylem olmadığını da ifade etmek gerekir. Bu bağlamda dış politikanın kimliği kuran, yeniden kuran, sürekliliğini sağlayan ve en önemlisi içerideki dışlama pratiklerine meşruiyet sağlayan pratiklerden biri olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Böylece içeride ve dışarıda bütün mevcut düşmanların ortak bir temsil çatısı altında toplanması iç tehdidi dışsallaştırma pratiğinin en temel parçasıdır. Bu durum, yani ötekinin “dış politikanın tümlevi olan tehdit temsilleri yoluyla” bir ‘dış’ düşman ile özdeşleştirilmesi, iktidar ilişkileri bağlamında kurulan ve aynı zamanda onu kuran kimliğin ‘sözde’ doğallığının doğrulanması ve bir nevi “çifte onayı” olarak ifade edilebilir³¹. Bu pencereden bakıldığında dışarıdaki tehditlerin içerideki iktidar ilişkilerini ve kimliği kurmadaki rolü açıkça görülmektedir. Nitekim

²⁶ Campbell, s.49.

²⁷ Campbell, s.1.

²⁸ Campbell, s.2.

²⁹ Campbell, s.3.

³⁰ Campbell, s.13.

³¹ Campbell, s.3.

Campbell'ın olabilecek en güzel şekilde ifade ettiği gibi; “ironik bir şekilde güvenliği sağlamaktaki acizliği, devletin etkili bir kimlik olarak muvaffakiyetinin garantörü” olmaktadır.³²

Dolayısıyla dış politika tam da kimlikler (benlik/ötekilik) üzerindeki kurucu rolü nedeniyle iktidar ilişkilerinin çok önemli bir parçasıdır ve bu noktada “dış politika söylem ve pratiklerinin devleti disipline etmede ve söz konusu devlet içindeki belirli öznelliklerin üretilmesindeki” rolünü anlamak için, postyapısalcı teorinin de üzerinde durduğu, dış politikanın nasıl sınır üretici bir pratik olarak devreye sokulduğunu anlamlandırmak gerekmektedir.

1.2.Bir İktidar Mücadelesi Olarak Dış Politika

Bilgi-iktidar ilişkisini kabul eden Postyapısalcı okuma, hiçbir bilginin, oluşumun ve kimliğin söylem öncesi bir varlığa sahip olmadıkları kabulüyle söylemleri, bilgi-iktidar ilişkileri bağlamında bir incelemeye ve açıklamaya tabi tutar. Bunu yaparken bir taraftan hegemon gücün, egemenliğini kuracak, yeniden kuracak ve sağlamlaştıracak olan kimlikleri hangi söylemler üzerine inşa ettiği ile ilgilenirken, bir taraftan da dışlama pratiklerini nasıl bu inşa sürecinin merkezinde konumlandırığını izah etmeye çalışmaktadır. Bunu açıklarken bilhassa dış politikanın bu amaç uğrunda nasıl araçsallaştırıldığı ve kimlik-fark-iktidar ilişkilerini kuran, yeniden kuran, onaylayan bir pratik olarak nasıl bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla “geleneksel söylem mevcut durumları verili, ‘doğal’, olarak kabul ederken, eleştirel teori onların nasıl şu an olduğu gibi var olduğu sorusunu sorar. Fakat şeylerin olduğu gibi kabulü devletleri, aktif süreçlerden ve pratiklerden ziyade statik coğrafik varlıklar haline getirir.”³³ Böylece mesela Türkiye Cumhuriyeti devletinin statik bir coğrafi devlet olarak şeyleştirilmesi, onun Osmanlı bakiyesi bölge ve topluluklarının mirasçısı olduğu gerçeğini gölgelemektedir. Öte yandan geleneksel söyleme göre dış politika da aynı şekilde devletlerin sahip oldukları ‘doğal’ karakteristik özelliklerinin bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında kimliği ve şeyleri söylemsel pratikler yoluyla siyasal olarak inşa edilen varlıklar olarak gören postyapısalcı okumanın çıkış noktası, kimlik ve iktidar ilişkilerine dair geleneksel algılamaları sorunsallaştırmak

³² Campbell, s.13.

³³ Dalby, s.28.

olduğu kadar, özünde bu ikisiyle yakından ilişkili olan dış politikaya dair geleneksel algılamaları da alt üst etmek ve yeni bir bakış açısı getirmektir.

Kimliği verili olarak alan geleneksel söylemler, aynı şekilde ‘devlet’ ve ‘dış politika’ algılamalarına da ‘doğal’ bir mevcudiyet yüklemektedirler. Halbuki yukarıda bahsi geçtiği üzere kimlik kendini, farklılıklar ile karşılıklı bir ilişki içerisinde var etmiştir. Dolayısıyla devletin ortaya çıkışı, kimlik/fark söylemsel ekonomisinin hakim bir dil halini alması ve bu dilin ‘benlik’i belli sınırlar içerisinde kendisine tehdit oluşturan ötekilerden koruyacak bir ‘egemen’in varlığını zorunlu kılmasında düğümlenmektedir. Bu bağlamda dış politika da, geleneksel algılarımızdan farklı olarak, kimlik/fark, benlik/öteki, iç/dış gibi ikili karşıtlıklar ekonomisinin doğal bir sonucu ve aynı zamanda bu karşıtlıkları yeniden kuran sınır üretici bir pratik³⁴ olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu ilişkiler ağı dolayısı ile kimlik, egemenlik, devlet, uluslararası ilişkiler ve dış politika arasında bir karşılıklı etkileşim ve yapıcılık ilişkisinden söz etmek isabetlidir.³⁵ Bu durum, yani iç ve dış politika arasındaki bu oluşturuş ilişkisi açıkça “iç/dış ayrımının kurmaca yani *a priori* olmayan bir ayrım olduğunu” ortaya koymaktadır.³⁶

Mademki dış politika içerideki öznellikler üzerinde kurucu, meşrulaştırıcı ya da mevcut düzeni tersine çevirebilecek bir işleve sahip, o halde “içerisini ayrı bir politika alanı haline getiren ve dış politikadan”³⁷ farklılaştıran, hatta dış politika pratiklerini ‘ulusal çıkar’ açıklamasıyla sunan bir akıl yürütmenin eksik, hatta problemli bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Çünkü her bir bloğun diğerlerinden ama aynı zamanda dönemsel olarak kendi içinde farklılaşan bir dış politika anlayışı benimsemesi, şüphesiz dış politikanın kimlik ve iktidar ilişkileri üzerindeki kurucu, sağlamlaştırıcı ya da mevcut düzeni tahrip edici bir olgu olması ile açıklanabilir. Dolayısıyla Campbell’ın çok yerinde ifadelerle belirttiği gibi “dış politika iki ayrı alan arasında bir köprü değil; fakat içeriği ve dışarıyı, devlet ve devletlerarası sistemi hem ayıran hem de birleştiren bir şeydir.”³⁸ Bu itibarla dış politika, devletlerin ulusal çıkarlardan yola çıkarak geliştirdikleri bir pratikten çok daha fazlasını ifade eder.

³⁴ Campbell, s.68.

³⁵ Campbell, s.60.

³⁶ Ali Balcı, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt.7, Sayı.28 (Kış 2011), s.4.

³⁷ Balcı, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, s.6.

³⁸ Campbell, s.60.

Bu noktada konuya bir parça daha açıklık getirmekte yarar var. Geleneksel söylemin verili devletler arasında cereyan eden pratikler bütünü olarak sunduğu dış politika, esasında söylem öncesi bir varlığa sahip olmayan devletleri ve dolayısıyla onları ayıran sınırları inşa eden siyasi bir pratiktir³⁹. Üstelik bu pratik yalnızca devletleri coğrafi olarak birbirinden ayıran sınırları değil; aynı zamanda devlet içerisindeki benlik ve öteki arasındaki sınırları (etik sınırlar/ ethical boundries) da içine alan bir çerçevede işleyen bir mekanizmayı temsil etmektedir.⁴⁰ Yani dış politika, hegemon blok açısından benlik ve öteki üzerine kurulu olan söylemlerin ve onların sistem içinde temsil edilme biçimlerinin sürekliliğini sağlayan bir işlev görürken, muhalif blok açısından yerleşik sistemi değiştirmeye yönelik performanslarını onaylayan ve güç kazandıran bir etkiye sahiptir.

Öte yandan dış politika ve kimlik arasında tanımlanan bu oluşturucu ilişki nedensel bir ilişki olmaktan uzaktır. Nitekim örneğin “politikaların kimliği doğurduğunu söylemek, kimlik söylemlerinden politikaya herhangi bir geri bildirim olmamasını gerektirir.”⁴¹ Oysa kimliklere dair üretilen temsiller ve politik pratikler birbirlerine söylemsel olarak bağlıdır ve karşılıklı olarak oluşturucudur.⁴² Dolayısıyla kimliklerin “eş zamanlı olarak dış politikanın hem sebebi hem de ürünü”⁴³ olması bakımından bu ikisi ayrılmaz bir ontolojiye sahiptir ve tam da bu nedenle kimlik ve dış politika arasında nedensellik ilişkisinden söz edilemez.

Hakkında yapılan bütün bu tespitler dış politikanın geleneksel algılarımızı aşan bir çerçevede yeniden tanımlanması zarureti ortaya çıkarmaktadır. Bu tespitlerden hareketle dış politika, kimlikleri ve iktidar ilişkilerini yeniden kuran, onaylayan ya da tersine çeviren pratikler bütününi temsil etmesi dolayısıyla “dışarıya yönelik” bir performans olmaktan ziyade bizzat iktidar ilişkilerinin odağında ve doğasında bulunan bir pratiktir. Tam da bu nedenle dış politika kimlik kurucu bir pratik olarak iktidar ilişkilerini şekillendiren ve böylece kimliği ve egemenliği yeniden ve yeniden kuran, doğrulayan ya da tahrip edebilen bir işleve sahiptir. Bu noktada bilhassa hegemon bloğun kurulu kimliği sorunsallaştırma potansiyeline sahip alternatif söylemleri

³⁹ Campbell, s.60.

⁴⁰ Campbell, s.156.

⁴¹ Hansen, s.23.

⁴² Hansen, s.25.

⁴³ Hansen, s.23.

marjinalize etmesinde, hatta bu durumu meşrulaştırmasında dış politika, muazzam bir ‘dışlama’ pratiği olarak devreye sokulmaktadır. Campbell’ın “çifte dışlama” (double exclusion)⁴⁴ ifadesiyle kavramsallaştırdığı bu pratik sonucunda “içerideki farklılıklar dış unsurlarla olan farklılıklara dönüşür ve sonuçta ortaya çıkan iç düzen doğal olarak görülür ve alternatifler marjinalleştirilmiş olur.”⁴⁵ Başka bir deyişle dış politika “yabancı’ veya ‘tuhaf’ ve dolayısıyla benlikten, birinden ya da şeyden farklı olanı oluşturma sürecidir.”* Diğer yandan “dış politikanın iktidar hakimiyetinde sahip olduğu bu rolün muhalif bloktaki karşılığı ise, iktidarın uygulamış olduğu politikalara karşı gösterilen çifte dirençtir.”⁴⁶ Bu bağlamda dış politika muhalif bloğun mevcut hegemonik sisteme direnmesinde ve onu kendi lehine olarak değiştirme çabasında önemli bir konuşma alanı açma potansiyeline sahiptir.

Bütün bu tartışmanın ardından Campbell’ın “sınır üretici bir politik performans”⁴⁷ olarak dış politikanın kimlik üzerinde oynadığı role meşhur dış politika/Dış Politika ayrımı üzerinden getirdiği açıklığa değinmekte fayda var.⁴⁸ Bu ayrıma göre ‘dış politika’ ülkenin sınırları içerisinde uygulanan her türlü dışlama/ ötekileştirme pratiklerini ve bu pratikler üzerine kurulan benlik/ötekilik mitlerini ifade ederken; ‘Dış Politika’, ‘dış politika’ (ya da ifade ettiği anlam itibarıyla ‘dışlama’ politikaları) pratiklerinin kurduğu benlik/ötekilik sınırlarını onaylamak, “oluşturulan kimliği yeniden üretmek ve bu kimliğe karşı meydan okumaları kontrol altına almakla” yükümlü bir politik pratiktir⁴⁹. Ali Balcı’nın da “üzeri çizili dış politika” (Dış politika) olarak kavramsallaştırdığı bu durum⁵⁰ devletlerin dışa yönelik reflekslerinin içerideki pratiklerden ayrı olmadığı, bilakis içeride uygulana gelen siyasi söylem ve davranışların uzantısı olduğu gerçeğini ifşa etmektedir.

⁴⁴Campbell, s.63.

⁴⁵Campbell, s.64.

* Dalby bu durumu “yabancı oluşturma politikası” (the policy of making foreign) şeklinde ifade etmektedir. Kaynak: Dalby, s.29

⁴⁶ Ali Balcı, “Türkiye’de Kürt Hareketinin AB Politikası: Muhalif Bir Etik Bloğun Dış Politikası Üzerine Analiz”, Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Ali Balcı (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı** içinde (61-89), 1. Basım, İstanbul: SETA Yayınları, 2013, s.9.

⁴⁷Campbell, s.68.

⁴⁸Campbell, s.69.

⁴⁹Campbell, s.69.

⁵⁰ Bkz. Balcı, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, s.3-29.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE MİLLİ KİMLİK VE MEYDAN

OKUMALARI

2.1.Kemalist Hegemonya Dönemi ve Laik, Batıcı Ulus-Devlet Konsepti

1990’lı yıllara kadar Türkiye’de politika üretim ve uygulama süreçlerinde Kemalist bürokrasinin ve bilhassa da Kemalist Cumhuriyeti korumayı kendine görev edinmiş ordunun etkin ve çoğu zaman tek rol oynadığı yönündeki tespit Türk siyasal hayatını en kısa şekilde özetlemektedir. Cumhuriyet döneminde oluşturulan ve ulus-devlet, laiklik ve Batıcılık değerleri çerçevesinde şekillenen resmi devlet ideolojisi, farklı siyasi kimlik ve kurumların tasfiye edildiği, böylece seçkinlerin ürünü olan Kemalist kimliğin doğalmış gibi kendisini kurduğu bir siyasal sistem olarak ortaya çıkmıştır. Tam da bu noktada “...Kemalist Cumhuriyeti başından sonuna kadar kateden ve sürekli kendileriyle mücadeleyle zorlayan iki muhalif” bloktan söz edilebilir: “Laik karakterini aşındıran İslam ve ulusçu karakterini sürekli tehdit altında tutan Kürtler.”⁵¹ Gerçekten de söz konusu sistem içinde etnik bir kimlik olarak Kürtler, dini bir kimlik olarak da İslamcılar Tek Parti döneminde olduğu kadar çok partili demokratik hayata geçildiğinde de siyasi ve akademik çevreler tarafından suskunluğa itilerek büyük oranda politika yapım süreçlerinin dışında bırakılmışlar; ancak muhalif bloklar alternatif temsil ve pratiklerle mevcut hegemonik düzene direniş göstermeyi, dolayısıyla mevcut hegemonik düzen açısından bir tehdit olarak var olmayı sürdürmüşlerdir. Bu açıdan Türkiye siyasetinin, Kemalist hegemonik düzenin alternatif blokları çeşitli politik pratikler ve temsiller yoluyla ötekileştirdiği, bunun karşılığında alternatif blokların da mevcut düzeni alt-üst etmeye çabaladığı bir tarihsel geçmişi yansıttığı ifade edilebilir.

Kemalizm’in nasıl devlet ideolojisi haline geldiği ve Türk toplumunun benlik algısını nasıl şekillendirdiği konusunu biraz daha açmakta fayda var. Cumhuriyet’i kuran Kemalist kadro “seküler-milliyetçi kimlik esasına dayalı Westfalyan yönetim şeklini uygulamayı ve yeniden üretmeyi amaçlıyordu. Bu durum i) seküler-milliyetçi ulusun üretimi ii) Westfalyan yönetim sistemine dayanan bölgesel düzenin inşası ve iii) Türk

⁵¹ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 1. Basım, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s.28.

devletinin modern (Batılı) dünya ile bütünleşmesi anlamına gelmekteydi.”⁵² Bu anlamda her alanda bir modernleşme projesini ifade eden Cumhuriyet tarihi boyunca dinin (ve tabiki İslam’ın) ‘kişiselleştirilmesi,’ içe çekilmesi ve vicdan özgürlükleri sahasına intikal”⁵³ ettirilmesi yoluyla toplumun tarihi ve kültürel değerleri baskılanarak ‘modern’ bir ulus kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Kemalist yönetici kadro söz konusu kimliği sorunsallaştıran Kürt kimliğini ve “İslami geleneği ve topluluğu ‘öteki’ olarak tanımlamış”, böylece alternatif kimlikler bir tekrar süreci içinde marjinalleştirilerek suskunluğa itilmiştir.⁵⁴

Buna göre dini devlet işlerinden ayırmaktan ziyade devleti “ulusal irade’nin patronu konumuna”⁵⁵ getiren laiklik uygulamalarıyla dini kurumlar ortadan kaldırılmış ve dini semboller ve değerler yok edilerek ‘öz benlik’ dinsel anlamından tamamen uzaklaştırılmaya ve ‘laik ve modern’ bir ulus kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. 1925 yılında fesin yerine şapka giyme zorunluluğunun getirilmesi; Kemalist cephenin peçe takılmasına karşı takındığı tavrı; tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması; şeriat hukukunun yerine Batı’dan ithal edilen yasaların hakim olmaya başlaması; 1935’te resmi tatil gününün Cuma yerine Pazar olarak belirlenmesi; Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin kullanılması, kadının toplumdaki yeri konusunda düzenlemeler ve benzeri pek çok örnek Tek Parti’nin toplumun İslami kimliğini Kemalist ideoloji içinde eritmeye çalışmasının tezahürleridir.⁵⁶ Bunlar içinden özellikle bir tanesi tek başına Kemalist kimliğin ötekilerini ifşa etmeye yetmektedir ve bu itibarla Kemalizm’in ‘laik milliyetçiliğine’ fazlasıyla tesirli bir şekilde hizmet etmiştir: Harf İnkılabı. Açıkça toplumun hem tarihi hem de dini görüş ve kavrayış alanını daraltan bir ontolojiye sahip olması itibarıyla Harf Devrimi, “düşünülebilecek en köktenci kültür değiştirme”⁵⁷ girişimi olarak Türk devrim tarihinde müstesna bir yere sahip olmuştur. Böylece toplumun İslami ve tarihi bağlantılarının bertaraf edilmesi ve Kürt kimliğin

⁵² Ali Aslan, “Problematizing Modernity in Turkish Foreign Policy: Identity, Sovereignty and Beyond”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt.9, Sayı.33 (2013), s.41.

⁵³ Mim Kemal Öke, **Derviş ve Komutan: Özgürlük-Güvenlik Sarkacındaki Türkiye’nin Kimlik Sorunları**, 1. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2004, s. 108.

⁵⁴ M. Hakan Yavuz, “Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism”, **Critique; Critical Middle Eastern Studies**, Cilt.7, Sayı.12 (1998), s.27.

⁵⁵ Kemal H. Karpat, **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi**, Esin Soğancılar (çev.), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.68.

⁵⁶ Mete Tunçay, **Eleştirel Tarih Yazıları**, 2. Basım, Ankara: Liberte Yayınları, 2005, s.155-156.

⁵⁷ Tunçay, s.158.

marjinalleştirilmesi mümkün olmakla birlikte ‘Kemalist ve Batılı’ bir öznenin ontolojik alt yapısı da oluşturulmuş olmaktadır.

Dolayısıyla cumhuriyetçi batılılaşma projesi bir taraftan Kürt kimliğe yönelik inkar politikası uygularken, bir taraftan da “İslam’ı bireysel/ özel alana iterek, toplumsal olarak görünmez hale getirmiştir.”⁵⁸ Göle’ye göre de “Arap harflerinin Latin harfleriyle değiştirilmesi, Türkçenin Farsça ve Arapça etkilerden arındırılması ve 1932’de Türk Dil Kurumu’nca (TDK) güvence altına alınan öz Türkçenin yeniden üretilmesi, Osmanlı geçmişi ve Osmanlı elitleriyle radikal bir kırılma yaratmış” ve bu durum “laikliğin sağlamlaştırılmasına katkı sağlamıştır.”⁵⁹ Ancak kökleşmiş bir siyasal ve toplumsal kimliğin yerine yenisini koymak, beklendiği gibi, ciddi bir direnişle karşılaşma riskini barındırmaktadır. Bu noktada “Kürtlerin hoşnutsuzluğunun 1925 Şubat’ında Diyarbakır’da silahlı bir ayaklanma şeklinde patlak vermesi”, Kemalist bürokrasinin siyasal ve toplumsal yaşamda yerleştirmeye çalıştığı söylem ve uygulamaları sorunsallaştırma ve kurmaya çalıştığı meşruluk zeminini kaydırma potansiyeline sahip alternatif blokları susturmak ve marjinal konuma itmek için devreye sokulmuştur.⁶⁰ Esasında Cumhuriyet’in “yeni bir ulusal bilinç oluşturma çabası içinde, Kürt kimliğine karşı baskıcı bir siyaset”⁶¹ geliştirmesinin ‘milliyetçi’ bir tezahürü olan ayaklanmaları, Mustafa Kemal ve çevresinin “dinsel gericilik ve karşı-devrim diye görmeleri ve göstermeleri”⁶² laik kimliğiyle ön plana çıkan Kemalist söylemin rejime yönelik tehditleri nasıl tek bir temsil merkezinde konumlandığını göstermesi açısından önemlidir. Daha açık bir ifadeyle ‘ulus-devlet’in kurgusallığını ortaya çıkaracağı düşüncesi ile Kürtlerin ayrı bir kimlik olarak telaffuz edilmediği Kemalist sistemde söz konusu ayaklanmalar, Türk modernleşmesinin önünde bir engel olarak temsil edilen ‘dinsel gericilik’ kapsamına alınarak alternatif blokları devre dışı bırakmak için devreye sokulmuştur. Nitekim olayın ardından ilan edilen Takrir-i Sükun Kanunu çerçevesinde ve kurulan İstiklal Mahkemeleri eliyle gerçekleşen tutuklamalar ve idamlar CHF’nin

⁵⁸ İhsan Dağı, “Islamic Political Identity: Rethinking the West and Westernization”, **Central European University: Center for Policy Studies** (2001-2002), s. 5-6.

⁵⁹ Nilüfer Göle, “Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites”, **The Middle East Journal**, Vol.1, No.1 (Autumn 1997), s.50.

⁶⁰ Erick Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Yasemin Saner Gönen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.249.

⁶¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s.249.

⁶² Erick Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.136.

(Cumhuriyet Halk Fırkası) isyanı nasıl apaçık bir şekilde siyasal muhalefeti, dolayısıyla alternatif temsil biçimlerini marjinalleştirmek ve bertaraf etmek için kullandığının en somut göstergeleridir.

Yeğen, Kürt sorununu etno-politik bir mesele olarak değil, “aşiret tipi toplumsal örgütlenmelerin çözülemeyişinden kaynaklanan bir” sorun olarak görmektedir. Ona göre Kürt sorunu “medeniyeti temsil eden cumhuriyet hükümetiyle, bedeviliği temsil eden aşiretler arasındaki” mücadeledir.⁶³ Ancak bu durumun tam anlamıyla böyle olmadığı Kemalizm’in toplumun İslami kimliğine yönelik yürüttüğü pratiklere bakılarak anlaşılabılır. Nitekim Cumhuriyet elitlerinin İslamcı kesimlere yönelik giriştiği dışlama siyaseti doğrudan İslam’ı hedef almak yerine, Kemalist laik ulus-devlet kimliğini üst kimlik haline getirmeye hizmet edecek şekilde pek çok İslami pratiği köhnemiş olarak yaftalayarak ‘doğru’ İslam’ı yaratma şeklinde tezahür etmiştir. Başka bir ifadeyle İslam doğrudan ortadan kaldırılmamış, bunun yerine kamusal alandan tecrit edilmiş, yani İslamın toplumsal yönü bertaraf edilmiş ve “Kemalist Müslümanlık diyebileceğimiz, yalnızca inanç ve ibadet yönlerini alıp onu da kişisel vicdana bırakarak bir çeşit kült Müslümanlığa indirgenmiş bir”⁶⁴ inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Kürt kimliğin ayrı bir kimlik olarak kabul görmediği⁶⁵ bu sistemde ‘öteki’ unsurunun açık bir şekilde ‘Kürt’ kimlik olarak telaffuz edilmesi beklenemez. Dolayısıyla Yeğen’in sözünü ettiği durum, Kemalist devlet yöneticilerinin ‘Kürt’ ötekini dışlamada kullandığı –Campbell’ın da ifade ettiği gibi- bir temsil biçimi, bir dışlama pratiği işlevi görmektedir. Bu durum Kemalist yönetici elitin farklılıklara yönelik uygulamalarının, Dalby’nin ifadesiyle, (Kemalist) “kimliği genişleterek ötekini sindirme”⁶⁶ olarak tezahür ettiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle “muasır medeniyetler”e ulaşmayı hedefleyen Kemalist cumhuriyetin ‘öteki’ imgesi görünürde ‘geri kalmışlık’, Yeğen’in tabiriyle “bedevilik” olarak algılanmaktaysa da, Kemalist kimliğin ulus-devlet ve laiklik sütunları düşünüldüğünde bu dışlama siyasetinin temel unsurlarının Kürtler ve İslamcılar olduğu hemen göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ülkenin doğusunda yaşayan Kürt ulus ve İslamcılar açısından var olan alternatif temsil

⁶³ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.139-142.

⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.123 Aktaran: Öke, s.101.

⁶⁵ Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, s.115.

⁶⁶ Dalby, s.24.

biçimleri, topyekün bir şekilde “geri kalmışlık” olarak teşhis edilmiş ve Kemalist seçkinler tarafından uygulanan tedavi de bu bağlamda meşrulaştırılmaya çalışılmıştır..

Dolayısıyla dönem boyunca uygulanan ve bir tekrar süreci içinde yeniden üretilen laiklik ve milliyetçilik uygulamaları sayesinde hegemon güç bir taraftan Kemalist söylemi normalleştirip onaylarken, diğer taraftan da toplumu muasırlaştırma ve Batılı kimliği yerleştirme amacına uygun olarak alternatif temsilleri sistemin dışarısında tutmuştur. Diğer bir ifadeyle Cumhuriyetin kurucu kadrosu “seküler-milliyetçi bir devlet yaratmak amacıyla Türk toplumunu homojenleştirmek istediği için İslamcı ve Kürt kimliklere, devlet merkezli milli kimliğe meydan okuyacak şekilde kurumsallaşmalarına izin” vermemiştir.⁶⁷ Bilhassa yoğun sekülerleştirme ve modernleştirme/Batılılaştırma politikaları nedeniyle söz konusu marjinalleştirme, modernleşmenin önünde bir engel olarak görülen “geri kalmış Müslümanlar”⁶⁸ üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla laiklik denilen olgu “din ve siyaseti birbirinden ayırmamış; bunun yerine dini siyasal alana tabi kılmış” ve tam da bu nedenle “İslamın politize olmasına ve Müslümanlar ile laikler arasındaki iktidar mücadelesini teşvik etmiştir.” Tam da bu nedenle “marjinal toplumsal gruplar tarafından devlete nüfuz etmeye yönelik her teşebbüs ‘İslami uyanış’ olarak düşünülmüştür.”⁶⁹

Türkiye’yi Batılı bir ülke haline getirme çabaları, yani modernleşme/batılılaşma politikaları şüphesiz Kemalist elitlerin dış politika tahayyüllerini de etkilemiştir. Nitekim “Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923’te kurulmasının ardından Kemalist hegemonya, iç politikayı olduğu kadar dış politikayı da Türkiye’nin modernleşme ve batılılaşma/Avrupalılaşma sürecinin bir parçası olarak ele almış”⁷⁰ ve tam da bu nedenle Türkiye uzun yıllar “kendisini Batı dışı coğrafyalardan, özellikle de Orta Doğu bölgesinden, uzak tutmaya çalışmıştır.” Çünkü Kemalist elitler “Batı dışı coğrafyalardan, özellikle de İslam coğrafyasından, uzak kalındıkça, Batıya daha fazla yakınlaşılacağı ve batılı değerlerin ülke içinde kök”⁷¹ salacağı düşüncesiyle hareket

⁶⁷ M. Hakan Yavuz, “Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey”, **Comparative Politic**, Vol.30, No.1 (Ekim 1997), s.64.

⁶⁸ Şerif Mardin, “Centre-Periphery: A Key to Turkish Politics”, **Daedalus**, No.102 (1973) Aktaran: Hakan Yavuz, “Political Islam and The Welfare (Refah) Party in Turkey”, s.64.

⁶⁹ Yavuz, “Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey”, s.65.

⁷⁰ Şaban Çalış ve Hüseyin Bağcı, “Atatürk’s Foreign Policy Understanding and Application”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı.6 (2003), s.196.

⁷¹ Tarık Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, **Bilgi Dergisi**, Sayı.72 (Kış 2015), s.237.

etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle Kemalist yönetici kadro dış politikayı, içeride İslami kimliğe yönelik oluşturduğu temsilleri ve dışlama pratiklerini normalleştirmek ve laik-milliyetçi-Batılı- Kemalist kimliği bir kez daha onaylamak için devreye sokmuştur.

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, içeride İslami oluşumları Türk devletinin modern-Batılı dünya ile bütünleşmesi noktasında bir engel olarak gören Kemalist bürokratlar, Cumhuriyet tarihi boyunca laik bir kimliğin üretilmesi ve yeniden üretilmesi adına pek çok alanda devrimler ve pratikler hayata geçirmişlerdir. İçeride uygulanan bu pratiklerin dış politikaya yansımaları ise İslami kimliği sürekli bir şekilde hatırlatan İslam coğrafyası ile Türkiye arasındaki bağların kopartılması olmuştur. Bu doğrultuda Lozan Anlaşması'yla birlikte Türkiye, “sadece Trakya'daki haklı iddialarında direnmekten değil, aynı zamanda Arap ülkelerine uzanan iddialarından da”⁷² vazgeçmiş ve böylece “çok uluslu/dini Osmanlı İmparatorluğu küçük bir cumhuriyete”⁷³ dönüşmüştür. Buradan hareketle şu tespit yapılabilir: çok kültürlü ve İslami bir toplum yapısını reddeden, bunun yerine laik/batılı bir ulus-kimliği temsil eden Kemalist “Cumhuriyetin ötekisi jeopolitik ve/veya dış politika açısından da Osmanlıdır” ve bunun en önemli sonucu Türkiye'nin tarihi ve kültürel uzantıları olan yakın coğrafyasına yabancılaşması olmuştur.⁷⁴ Dahası bu durum, salt yeni kurulan devletin ideolojik zihniyetinin bir ürünü de değildir. Hem Türkiye hem de Arap ülkelerindeki seküler-milliyetçi çevreler “Arap ve Türkler arasındaki farklılıkları abartarak ve birbirlerini kötüleyerek Osmanlı İmparatorluğu ve İslam'ın yükünü ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.”⁷⁵ Bu durumun Türkiye açısından en direkt sonucu dış politikanın Osmanlı ve İslam coğrafyasından soyutlanması ve Kemalizmin temel göstergelerinden olan Batıcılık eksenine oturması olmuştur. Böylece “Türkiye dış politikası iç politik düzlemde hayata geçirilen İslami ve Osmanlı geçmişin tasfiye edilmesinin üzerinden bir kez daha geçmiş, içeride işleyen bu dışlama sürecini normalleştirmiştir.”⁷⁶

⁷² Leonard A. Stone, “Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition”, **Perceptions: Journal of International Affairs**, Vol.6, No.2 (June-July 2001), s.2.

⁷³ Çalış ve Bağcı, s.200.

⁷⁴ Şaban H. Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, Şaban H. Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (drl.), İstanbul: Liberte Yayınları, 2001, s.28 Aktaran: Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.28.

⁷⁵ M. Hakan Yavuz ve Mujeeb R. Khan, “Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)”, **Arab Studies Quarterly**, Vol.14, No.4 (1992), s.71.

⁷⁶ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s. 28.

Dolayısıyla “Batı ile var olan tarihi çelişkileri kaldıracak ve buna uyumlu bir iç siyasi kültür oluşturacak bir zihniyet ve medeniyet dönüşümünü”⁷⁷ gerçekleştirmek isteyen Kemalist bürokratik aydınlar eliyle “Osmanlı İmparatorluk ‘hudutları’ kati suretle Türk milli ‘sınırlarına’ dönüştürülmüş” ve “Türk devleti ile komşu toplumlar arasında katı (milli) ‘sınırlar’ inşa edilmiştir”.⁷⁸ Fakat bu sınırlar yalnızca farklı devlet yapılanmalarını birbirinden ayıran fiziksel sınırları kastetmemekte, Campbell’ın “etik sınırlar” (ethical boundaries) dediği ‘ben’ ve ‘öteki’ni birbirinden ayıran farklılıkları da kapsamına almaktadır. Diğer bir ifadeyle Türk milli sınırları, bir anlamıyla Türkiye devletini diğer ülkelerden ayıran fiziksel sınırları ifade ederken, aynı zamanda Kemalist bürokratik elitlerin mimarı olduğu laik-batılı/modern ulus-devlet kimliğini bu sınırlar, yani ‘özbenlik’ sınırları içine alıp, ‘öteki’ olarak atfedilen İslamcı, Kürt gibi farklı kimlik temsillerini dışarıda bırakan bir fonksiyona da sahiptir. Böylece hegemon Kemalist blok tarafından iç politik düzlemde marjinal konuma itilen ve dışlanan alternatif kimlik temsilleri, dış politika pratikleri ile bir kez daha marjinalleştirilmiş ve böylece benlik ve öteki arasında ortaya konulan fark temsilleri onaylanmış olmaktadır.

Bu itibarla Türkiye Cumhuriyetini bir ulus-devlet olarak inşa eden Kemalist elitlerin söz konusu sınır/sınırlama politikasının Türk dış politikası açısından en önemli yansıması “defansif bir jeopolitik” (the defensive geopolitics)⁷⁹ anlayışın benimsenmesi olmuştur.* Bu anlamda söz konusu jeopolitik anlayışın en önemli çıktısı, politik alandaki en baskın söylemin ‘güvenlik’ haline gelmesi olmuş ve “Osmanlı’nın dağılmasının ardından ulusal bütünlük, toprak bütünlüğü ve seküler siyasi rejim Türk dış politikasında ve coğrafi tasavvurlarında cumhuriyetçi güvenlik kültürünün merkezi haline gelmiştir.”⁸⁰ Bu durum Kemalist bürokratik elitler açısından iç ve dış onayı sağlamış ve böylelikle söz konusu seçkinler toplumunda yerleşik olan Osmanlı kimliğini marjinalleştirmek ve bunun yerine eskisinden bütünüyle farklı yeni bir kimlik oluşturmak için içeride başlatmış olduğu siyasal, ekonomik, kültürel, kısaca her alanda varlığını gösteren Batılılaşma ve çağdaşlaşma politikasının söylemsel zeminine de kavuşmuştur.

⁷⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 41. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s.88.

⁷⁸ Aslan, s.42-43.

⁷⁹ Murat Yeşiltaş, “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, **Turkish Studies**, Cilt.14, Sayı.4 (20 Aralık 2013), s.663.

* Dalby’nin ifade ettiği gibi “ulus-devletler doğal varlıklar değil, aksine siyasal olarak üretilmiş bölgesel sınırlardır”, Kaynak: Dalby, s.39.

⁸⁰ Yeşiltaş, s.663.

Dolayısıyla Kemalist elitlerin bahse konu jeopolitik tasavvuru, laik-milliyetçi çizgide tanımlanan içeriği, cumhuriyetin ‘ötekileri’ olarak tanımlanan Osmanlı ve İslam coğrafyasının bulunduğu dışarıdan ayıran/onlardan koruyan bir anlama sahiptir. Bu bakımdan “Türkiye’nin uluslararası sistemdeki konumunu şekillendiren söylemsel ve pratik bir strateji olarak defansif jeopolitik, uluslararası ilişkiler ve dış politikanın bir uzantısı olmaktan çok, milli toplumsal ve siyasal düzen inşa etmenin ve Türkiye’yi milliyetçilik, laiklik ve devletçiliğe referansla konumlandırmanın ayrılmaz bir parçasıdır.”⁸¹ Tam da bu nedenle “korku ve şüphenin hakim olduğu, güvenliğin paranoya halini aldığı”⁸² Soğuk Savaş dönemi koşullarında da sürdürülen savunmacı jeopolitik tasavvur, Kemalist askeri ve sivil bürokrasinin siyasal ve toplumsal meşruiyeti ya da daha doğru bir ifadeyle karşı söylemin suskunluğunu nasıl sağladığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.* Bu suskunluk sayesinde Batı odaklı modernleşme politikasının söylemsel ve pratik düzlemde tekrar edilebilme mümkünlüğü, Kemalist ideolojinin ve buna tabi ordu, bürokrasi ve kurumların hakim pozisyonunu normalleştirmiştir.

Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarına dair yapılan bu jeopolitik tasavvurun yanı sıra, farklı/ötekiye ait alanlar da belli temsiller ile birleştirilmek suretiyle yeniden teorize edilir. Bu noktada İslamcı ülkelerin terör, istikrarsızlık ve baskıcı yönetimlerin olduğu bir coğrafya olarak temsil edilmesi, Osmanlı bakiyesi unsurların ve bu arada İslamcı kimliğin Cumhuriyetin ötekileri olarak konumlandırılmasında özel bir öneme sahiptir. Böylece bir taraftan iç siyasal kimliğin düşmanları belirlenmiş olurken, diğer taraftan Kemalist hegemon bloğun söz konusu bu farklılıklara ‘güvenlikçi’ politikalar çerçevesinde karşılık vermesi de kaçınılmaz bir yol olarak resmedilmiş olmaktadır. Aynı şekilde Batılı ülkelerin ve dolayısıyla Batı coğrafyasının ‘modern’, ‘gelişmiş’, ‘demokratik’ olarak temsil edilmesi de yine iç siyasal kimlik temsilleri ve iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Ancak burada söylenmeye çalışılan maddi gerçekliğin, yani örneğin komşu ülkelerin teröre destek verdiği veya Batı’nın demokratik olduğu

⁸¹ Murat Yeşiltaş, “Writing Turkey’s Geopolitics? The Rise and Fall of Kemalist Geopolitics in Turkey.” Paper presented in ISA annual convention, San Francisco April 3–6 2013. Aktaran: Yeşiltaş, “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, s.663.

⁸² Ali Balcı, **Militarist Devlet Söylemi**, 2. Basım, Ankara: Kadim Yayınları, 2011, s.19.

* Nitekim Balcı’ya göre “hakim söylem, ifade ve sessizliğin birlikte kurdukları bir şeydir.” Buna göre “söyleme esaslı bir meydan okumanın olmaması onun sürdürülmesinde, hakim bir konum edinmesinde kritik bir öneme sahiptir.” Kaynak: Balcı, *Militarist Devlet Söylemi*, s.15.

gerçeğinin önemli olmadığı değildir. Hansen'in de dediği gibi “kendini söylemsel temsilden bağımsız olarak kurabilen ‘extra-söylemsel’ maddesellik yoktur”, yani maddi gerçeklik “daima söylemsel olarak oluşturulur.”⁸³ Dolayısıyla bu ülkelerin belli karakteristik özelliklerini önemli ve görünür kılan şey, onlara dair üretilen temsil ve dile getirmelerdir. Bu noktada söz konusu dile getirmeler, ötekinin/farklının/tehdidin veya ‘benlik’ sınırları içine alınan şeylerin/nesnelerin politik duruşları veya karakteristiğinden çok dile getiren devletin, konumuz gereği Türkiye Cumhuriyeti’nin, bizzat kendi iç politik düzeni -kimlik ve iktidar ilişkileri-ile ilgilidir.

Kemalist bloğun dış politika tasavvuruna dair yapılan kimlik odaklı bu açıklamanın yanı sıra, savaştan çıkmış ve yeni kurulan bir devlet olarak Batılılaşma ve Batı odaklı dış politikanın, Türkiye’nin egemen bir devlet olarak meşruluğunu ve güvenliğini sağlama noktasında en rasyonel dış politika seçeneği olarak görüldüğünü de ifade etmek gerekir. Nitekim I. Dünya Savaşı’nın ardından İtalyan ve Alman tehdidi ve Soğuk Savaşla birlikte Sovyet (SSCB) tehlikesi Türkiye’ye dış politikasını büyük oranda güvenlikçi politikalar ile tayin etme zorunluluğunu dayatıyordu. “Ne pan-İslamist ne pan-Türkist ne de Doğuculuk Batı hegemonyasında olan bir dünyada yaşamak için çözüm değildi.”⁸⁴ Tam da bu nedenle “Türkiye’ye Batılı bir imaj vermek, onun güvenliği açısından bir önkoşuldu” ve görünüşe bakılırsa “Avrupa, sadece kendisine benzemesi kaydıyla, Türkiye’yle birlikte yaşamaya razı olacaktı.”⁸⁵ Sonuçta mevcut konjonktür Türkiye’nin, kendini Osmanlı bakiyesi coğrafyalardan soyutlamasına ve kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği Batı ülkeleri ile, gittikçe bağımlılığa dönüşecek olan, daha yakın ilişkiler kurmasına sebep olmuştur.

Doğruluğu kesin olmakla birlikte bu açıklama, her kimliğin kendini farklı kimlik ve temsil biçimlerini güvenlikleştirmek ve böylece ötekileştirerek dışsallaştırmak üzerinden kurduğu düşünüldüğünde yetersiz kalmaktadır. Söz gelimi Kemalist bürokratik elitler, “kendi sınıfsal ve bürokratik meşruiyetlerini zora sokacak gelişmelerden uzak durdukları gibi takip ettikleri dış ve güvenlik politikalarını da hep

⁸³ Hansen, s.22.

⁸⁴ Çalış ve Bağcı, s.199.

⁸⁵ Mehmet Gönübol and Ömer Kürkçüoğlu, “A General Look at Turkish Foreign Policy During the Period of Atatürk”, *Turkish Review*, No:1 (1985), s.36.

bu perspektiften şekillendirmişlerdir.”⁸⁶ Bu noktada “hangi dış aktörlerin tehdit olarak görülecekleri, hangi toplumsal gelişmelerin tehdit olarak değerlendirileceği ve bütün bu tehditlerle nasıl mücadele edileceği noktalarında devlet elitleri hep kendi meşruiyetlerinin devamını merkeze koymuşlar” ve söz konusu bu tehdit söylemleri üzerinden alternatif kimlik temsillerini etkisiz hale getirmişlerdir.⁸⁷ Dolayısıyla iç politika gibi Kemalist elitlerin ürünü olan dış politika da, içerideki farklılıkları marjinalleştiren ve Kemalist kimliği yeniden kuran, yani kısacası içerideki mevcut kurulu iktidar ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan bir işleve sahiptir. Tam da bu işlevi nedeniyle “iç politikalar kadar dış politika da Kemalist düzen tarafından Türkiye’nin modernleşme ve Batılaşma/Avrupalılaşma sürecinin bir parçası olarak görülmüştür” ve bundan dolayı “modern Türkiye’yi yaratmak açısından Atatürk’ün Halifeliğin kaldırılması ya da şapka devrimi gibi reformları ile dış politikası arasında temel bir farklılık yoktur.”⁸⁸

Özetlemek gerekirse, sekülerleşme anlamına da gelen Batılılaşma/modernleşme politikaları ile birlikte “karşıt güçler açısından potansiyel bir kaynak/referans”⁸⁹ olarak görülen İslami düşünce suskunluğa itilmiş ve İslamcı çevreler siyasal ve toplumsal alanın dışında bırakılmıştır. Çünkü söz konusu “Batılılaşma programı İslam’ı, Batı’nın üstünlüğüne karşı bir güç kaynağı olarak değil; aksine bir engel, bir sorun kaynağı olarak görmüştür.”⁹⁰ Bu nedenle “laiklik kavramı sayesinde Kemalist kadrolar, İslam’ı özel alana hapsedmeye, potansiyel olarak siyasi güç olmaktan uzaklaştırmaya ve dinin siyasetteki etkisini ortadan kaldırmaya gayret etti.”⁹¹ Dolayısıyla laiklik, Osmanlı sonrası dönemde yeni bir kimliğin tanımlanmasında ve bu kimlik karşısında potansiyeli en güçlü muhalif blok olan İslamcılar marjinal konuma itmede destekleyici bir öğe olarak devreye sokuldu. İslamcılara yönelik iç politik düzlemde meydana gelen söz konusu ötekileştirme, dış politikaya da Osmanlı bakiyesi unsurları, daha geniş bir ifadeyle İslam ülkelerini ötekileştirmek olarak yansıdı. Nitekim İslam coğrafyasının ötekileştirilmesi ve bunun yerine Batıyı önceleyen bir dış politik anlayışın

⁸⁶ Alper Kaliber, “Securing the Graund Through Securitized ‘Foreign’ Policy: The Cyprus Case Revisited”, **Security Dialogue**, Vol.3, No.36 (2005), s.297-315 Aktaran: Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, s.234.

⁸⁷ Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, s.234.

⁸⁸ Çalış ve Bağcı, s.196.

⁸⁹ Hakan Yavuz, “Turkey’s ‘Imagined Enemies’: Kurds and Islamists”, **The World Today**, Vol.52, No.4 (Nisan 1996), s.99.

⁹⁰ Dağı, “Islamic Political Identity: Rethinking the West and Westernization”, s.5.

⁹¹ Ertan Efeğil, “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi”, **Akademik Bakış**, Cilt.5, Sayı.10 (Yaz 2012), s.7.

benimsenmesi, Kemalist kimliği onaylayan ve sağlamlaştıran bir etkiye sahipken, aynı zamanda içeride marjinal konuma itilen alternatif blokları bir kez daha marjinalleştirmede ve söz konusu kimlikler arasında inşa edilen benlik/ötekilik ayrımını normalleştirmede çok temel bir işleve sahipti. Öte yandan devletin laik karakteri sayesinde “uluslararası politikada dini kullanmak açıkça tanımlanmış iç politikaya aykırı” olacaktır.⁹² Tam da iç ve dış politika arasındaki bu bağlantı nedeniyle “Arap ve İslami komşulara yönelik Türk dış politikasının pragmatik reelpolitik konuların yanı sıra, politika yapıcı elitin ideolojik dünya görüşü tarafından” belirlendiği ifade edilebilir.⁹³ Dolayısıyla şu yargıya varabiliriz; Kemalist seçkinlerin dış politik tercihleri mevcut uluslararası sistemin bir dayatması olmaktan çok, laik ve Batılı karakterini sağlamlaştırma ve yeniden onaylama düşüncesinin ürünüdür.

Bu tespitlerin ortaya koyduğu üzere “Türkiye’nin Batı odaklılığı Türk dış politikasının Cumhuriyet tarihi boyunca değişmeden kalan temel bir” özelliğini yansıtmaktadır.⁹⁴ Osmanlı bakiyesi toprak, insan ve kültürü üzerinde kurulan ve modernleştirme/Batılılaştırma politikaları çerçevesinde bütün bu unsurlara yönelik bir toplumsal inşacılığa girilerek İslam unsurunu bu süreçten dışlayan cumhuriyet, Kemalist ideolojinin içine düştüğü kriz zamanlarında laik elitler ve İslamcı toplum kesimleri arasında siyasi mücadelelerin yaşanmasına sahne olmuş, dolayısıyla sorun iki blok arasında iktidar mücadelesine dönüşmüştür.

2.2.İslamcı Bloğun Yükselişine Zemin Hazırlayan Etkenler

1990’lı yıllar Türkiye siyaseti açısından bir yandan Soğuk Savaş’ın ardından değişen dünya algısı ve siyaset anlayışı, öte yandan 1980 darbesinin ardından iç politik düzlemde yaşanan gelişmeler neticesinde bir değişim ve dönüşüm sürecine tanıklık etmiştir. Bahse konu gelişmelerin Osmanlı mirasını, dolayısıyla İslami kimliği hatırlatan muhtevası Kemalist seçkinlerin söylem ve pratikleri neticesinde şekillenen mevcut iktidar ilişkilerini ve bu ilişkinin kurduğu benlik/öteki ya da konuşan/suskun özneler düzeninin kurgusallığını ortaya çıkarmış ve Muhafazakar söyleme o zamana kadar

⁹² D. Robinson, *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*, Cambridge: Harward University Press, 1965, s.171-172 Aktaran: Çalış ve Bağcı, s.202.

⁹³ Yavuz and Khan, s.71-72.

⁹⁴ Oral Sander, “Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and Change”, *Turkish Review* (Winter 1993), p. 31 Aktaran: Stone, s.1.

hegemon bloğu temsil eden Kemalist bürokrasiye meydan okuyan bir pozisyon sağlamıştır.

Bu dönemde bilhassa Türkiye'nin değişen iç dinamikleri ve bu dinamiklerin getirdiği toplumsal dönüşümler alternatif söylem alanlarının ortaya çıkmasında etkili olmuş ve oluşan yeni siyasi anlayış ve söylem, dönemin iç ve dış politika yönelimlerini de etkisi altına almıştır. Bu dönemde en göze çarpan gelişme 1980'li yıllarda iç politik düzlemde İslami kimlik söyleminin dolaşıma girmesi olmuş ve bu dönemden başlayarak 90'lı yıllarda hız kazanan ve 28 Şubat'a kadar devam edecek olan bir İslamcı-Seküler mücadelesinin yolu açılmıştır. Hakan Yavuz 1990'larda İslami hareketin yükselişini 1980 darbesinin ardından devlet ideolojisinde yaşanan ve "siyasi kimliğin dini boyutunu daha fazla vurgulayarak" milliyetçilik ile İslam arasında bir ahenk yakalayan (Türk-İslam sentezi) dönüşüme bağlar⁹⁵. Darbe öncesinden başlayarak toplumsal düzlemde yaşanan kutuplaşma ve siyasal bunalım ortamı, darbe yönetimini toplumsal bütünlüğü ve siyasal düzeni sağlayacak bir formül arayışına yöneltmiş ve yönetici elit bu noktada İslam'ı göz ardı etmek yerine "yeni Kur'an kursları açarak, din derslerini zorunlu hale getirerek ve yeni imamlar istihdam ederek İslam'ı güçlendirmeye"⁹⁶ ve bu yolla toplumdaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Başka bir ifadeyle yönetici askeri elit "dine toplumun bütünlüğünü sağlayacak tutkal ve devlet ile toplum arasında köprü muamelesi yapmıştır."⁹⁷ Dolayısıyla 1980'lerde İslam, Kemalist askeri bürokrasi tarafından "Türk toplumunda kutuplaşmaya yol açan kültürel farklılıkları azaltmak hatta yok etmek" ve böylece "güçlü, birleşik ve uyumlu bir devlet" ortaya çıkararak kendisi açısından var olan meşruluk sorunsalını ortadan kaldırmak için devreye sokulmuştur.⁹⁸ Bu açıdan Türk-İslam sentezi hegemon devlet ideolojisine rağmen değil, bizzat ona eklemlenerek resmi devlet felsefesi haline gelmiştir.⁹⁹

Öte yandan 1980'lerle birlikte ideolojik inançların yerini neo-liberal anlayışın alması, Türkiye'nin 1960'larda "uluslararası arenadaki yalnızlığını gidermek ve dış ticaret açığını azaltmak gibi farklı pragmatik" motivasyonlarla yöneldiği çok boyutlu dış

⁹⁵ Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", s.30.

⁹⁶ Yavuz, "Political Islam and The Welfare (Refah) Party in Turkey", s.67.

⁹⁷ Yavuz, "Turkey's 'Imagined Enemies': Kurds and Islamists", s.99.

⁹⁸ Yavuz, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", s.67-68.

⁹⁹ Öke, s.93.

politikanın sürdürülmesini beraberinde getirmiştir.¹⁰⁰ Dolayısıyla bu dönemde bir yandan Türkiye'nin Avrupa ile ilişkiler üzerine kurulu geleneksel dış politikası devam ettirilirken, öbür yandan İslam dünyası ve bölge ülkeleriyle olan ortak bağlar ön planda tutularak çok boyutlu dış politika açılımı normalleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰¹

Ancak Türkiye politikasında esas dönüşüm, siyasete Cumhuriyet tarihinde ilk defa 'Neo-Osmanlıcı' bir anlayış getirerek, kimlik algısını geleneksel laik-Kemalist bloğun 'Batıcılığının' dışına çıkaran Turgut Özal (1989-1993) ile birlikte yaşanmaya başlanmıştır. Özal'ın İslamcı ve liberal anlayışı, yeni söylem alanları ortaya çıkarmış ve bu yolla "devlet politikalarını ve toplumun benlik algısını şekillendirme ve programlamada etkili ve iddialı olmaya başlamıştır."¹⁰² Bu noktada "Özal döneminde (1983-1991) yaşanan ekonomik liberalleşme ve gelişme dinamik bir Anadolu girişimci sınıfı ve siyasi alanı genişletme yönündeki taleplerinde etkili bir şekilde susturulması olanaksız bağımsız gazete ve televizyon kanalları gibi önemli 'söylemsel alanlar' ortaya çıkarmıştır."¹⁰³ Özal'ın Türk politikasına getirdiği bu yeni anlayışın en temel ve en direkt sonuçlarından biri şüphesiz "yeni şahsi ekonomik güç merkezlerinin ortaya çıkması" olmuş ve bu güç merkezlerinin "belli kültürel ve ideolojik grupları desteklemesiyle, sekülerizmin ekonomik tabanı daha fazla sarsılmıştır."¹⁰⁴

Benzer şekilde, zenginleşen İslami kesimin medyayı yoğun bir şekilde kullanmaya başlaması ve böylece daha geniş kitlelere ulaşma imkanına kavuşması bundan sonra "Türk hükümetinin, geçmişte yaptığı gibi, siyasi gündemi tek başına belirleyemeyeceği ve kamusal söylemi şekillendiremeyeceği" anlamına geliyordu¹⁰⁵. Başka bir ifadeyle "yeni İslamcı aktörler Cumhuriyetçi elitlerle aynı kültürel sermayeyi elde etmesi, aynı üniversite sınıflarını paylaşp, parlamento sıralarında oturması ve televizyonlarda kamu tartışmalarına katılması dolayısıyla, kamusal görünürlük, toplumsal tanınma, meşruluk ve prestij elde etmiş", böylece siyasi olarak etkin/aktif bir aktör haline gelmiştir.¹⁰⁶ Sonuçta Özal'la birlikte başlayan liberalleşme ve bununla bağlantılı olarak gelişen demokrasi anlayışının alternatif bloklar açısından ortaya çıkardığı söylem alanı o

¹⁰⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.157-158.

¹⁰¹ Muhittin Ataman, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Dergisi*, Cilt.5, Sayı.2 (2003), s.53.

¹⁰² Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", s.22.

¹⁰³ Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", s.20.

¹⁰⁴ Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", s.30.

¹⁰⁵ Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", s.31.

¹⁰⁶ Göle, s. 54-55.

zamana kadar marjinalleştirilen ve suskunluğa itilen siyasi öznelliklerin laik Batılı kimliğe ve Kemalist bürokratik elitin devlet yönetimindeki hakim pozisyonuna meydan okumasını imkanı kılmiştir.

Öte yandan bütün bu iç gelişmelerin yanı sıra dış politik düzlemdeki dinamikler ve bu dinamiklerin getirdiği sistemik ve toplumsal dönüşümler de alternatif söylem alanlarının ortaya çıkmasında etkili olmuş ve İslamcı kimliği onaylayan ve güçlendiren bir rol oynamıştır. 90'lı yılların daha başında neredeyse yarım yüzyıl boyunca uluslararası sistemin yapısını belirleyen Soğuk Savaş'ın son bulması yirminci yüzyılın son on yılında dünya siyasi sisteminde tarihsel bir kırılma yaratmış ve iki süper güçten birinin çökmesiyle pek çok dünya ülkesi ve bu arada Türkiye dış politika yapıcılarını kapsamlı bir dönüşüme maruz kalmışlardır. Bahse konu dönüşüm Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile birlikte Soğuk Savaş mantığının zorunlu kıldığı salt 'güvenlik' odaklı politika ve uygulamaların esnemeye başlaması ile yakından ilgilidir. Zira bu durum militarist havanın görece yumuşadığı, demokrasinin Soğuk Savaş yıllarına kıyasla nispeten daha iyi işleyeceği bir ortama kavuştuğu, insan hak ve hürriyetlerinin daha fazla önemsendiği, dolayısıyla Kemalist bürokratik elitin üzerine kurulduğu suskun özneler bütününe yeniden konuşabilmesini mümkün kılacak bir dönemi beraberinde getirmiştir.

Yukarıda değinildiği gibi uluslararası arenadaki liberalleşme dalgasının da etkisiyle 1980'lerden itibaren Türkiye'de liberal ekonomi politikaları benimsenmeye başlanmış ve bu politikanın sonucunda Türkiye çok yönlü dış politik uygulamalara yönelmiştir. Bu anlamda Sovyet ve Batı blokları ekseninde kutuplara bölünen ve bu nedenle devletlerarası ilişkileri büyük oranda ideolojilerin belirlediği bir sistemden, işbirliği imkanlarının arttığı daha ılımlı bir döneme girilmiş olması, Türkiye'nin önündeki seçenek ve imkanları da artırmış ve Türkiye "Sovyetler'in çözülmesini takiben Merkez Asya, Kafkaslar ve Balkanlar'da yeni kurulan devletlerle yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de Türkiye'nin kimliğinin Türk ve İslami özelliği birçokları tarafından önemli değerler olarak görülmüştür."¹⁰⁷ Başka bir ifadeyle bu dönemde İslami kimlik dış politikadaki, Batı'nın yanı sıra Müslüman kimliğe sahip ülkeleri de kapsayan, çok boyutlu ilişkileri normalleştirmek ve

¹⁰⁷ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt.9, Sayı.1 (Mart 2008), s.13.

meşrulaştırmak için bizzat devlet politikaları yoluyla canlandırılmış ve böylece Kemalist rejimin izolasyonist bir görüntü veren defansif dış politika anlayışı yıkılmıştır.

Biraz daha açmak gerekirse, 1983 seçimleriyle başa gelen Başbakan Özal'ın iktisadi liberalleşme politikaları ve buna paralel olarak “ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğü” üzerinde yoğunlaşan yeni kimlik anlayışı “bürokratik otoriter denetimin altını” oymuş¹⁰⁸ ve böylece kamusal alan daha fazla özgürlük alanına kavuşmuştu. Öte yandan Özal, liberal politikanın getirdiği çok boyutlu dış politika anlayışı doğrultusunda “Türk kimliğinin Doğulu ve Batılı olmak üzere iki boyutu olduğunu düşünüyordu.” Ona göre “Türk kimliğinin bu iki güçlü boyutu birleşmeli ve birine diğerrinin hilafına yol açacak derecede vurgu yapılmamalıydı.”¹⁰⁹ Dahası Soğuk Savaş döneminde uluslararası güçler tarafından büyük ilgi gören jeostratejik önemini yitiren Türkiye, uluslararası sistemin dönüşen çehresinde yeni bir kimlik tanımına zorunlu olarak ihtiyaç duymaktaydı. Bütün bu bileşenlerin ötesinde bilhassa Sovyetler'in çöküşüyle birlikte Osmanlı bakiyesi unsurların bağımsızlık kazanmaları ve Türkiye politika yapıcılarının Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'daki tarihi ve kültürel uzantılarıyla on yıllar sonra yüzleşmek zorunda kalmaları, Cumhuriyet döneminde büyük oranda marjinalleştirilmiş olan Osmanlı kimliğinin, dolayısıyla İslami kimlik söyleminin yeniden siyasi ve toplumsal düzlemde dolaşıma girmesini sağlamış ve hakim konumda olan Kemalist söylemin sorunsallaştırılmasını mümkün kılan önemli bir ayağı oluşturmuştur.

Kemalist blok açısından meşruluk sorunu yaratan bir diğer konu da 12 Eylül (1980) sonrası süreçte Avrupa Topluluğu (AT) ile Türkiye arasında yaşanan gerilimler sonucunda Kemalist kimliğin en büyük onaylayanı olan Batı'nın, askeri yönetim açısından negatif bir referans nesnesine dönüşmesi olmuştur. AT'nin askeri yönetimin baskıcı ve anti-demokratik uygulamalarına yönelik eleştirileri ve bu konuda aldığı çeşitli kararlar yöneticiler nezdinde hoş karşılanmıyor hatta söz konusu girişimler askeri yönetim tarafından “12 Eylül öncesindeki terör ve istikrarsızlık ortamına dönülmesini

¹⁰⁸ Hasan Kösebalaban, **Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme**, Hüsamettin İnaç (çev.), 1.Baskı, Ankara: Bigbang Yayınları, 2014, s.234-235.

¹⁰⁹ Kösebalaban, s.238.

isteyen kişilerin” girişimleri olarak yorumlanıyordu.¹¹⁰ Dahası darbeye kesintiye uğrayan demokrasiye geçiş sürecinin uzayacağını gören AT’nin radikal bir hamle yaparak Türkiye’yi Avrupa Topluluğu Komisyonu’ndan çıkarması, Türkiye ile AT arasındaki ilişkileri daha da germiş ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren söz konusu duruma “biz kendimizi Avrupalı saymaktayız... Eğer Avrupa bunu kabul etmezse... Türkiye’nin başka gruplara bloklara katılması mümkündür” sözleriyle tepki göstermiştir.¹¹¹ Öte yandan AT’nin baskıları yalnızca siyasal alanda değil ekonomik anlamda da yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bu dönemde AT bir taraftan “Türkiye’ye vermeyi taahhüt ettiği krediyi askıya alırken diğer taraftan da 1980’de AT’nin Türkiye toplam dış ticaretindeki yaklaşık yüzde 43 olan payı hızla düşmeye başlamış ve bir yıl içinde yüzde 30’a kadar gerilemiştir.”¹¹² Sonuçta AT ile ilişkileri bozulan Türkiye, bilhassa ekonomik kaygıların etkisiyle, “dış politikada büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve ‘dost ve kardeş’ Müslüman ülkelere” yanaşmıştır.¹¹³ Söz konusu gergin hava iktidarın, daha doğrusu politika yapım sürecinin sivil yönetime geçtiği Özal döneminde nispeten yumuşasa da, Özal yönetiminin AT’yi daha çok ekonomik bir kaynak ve demokrasi açısından motive eden bir aktör olarak görmesi Özal dönemi Avrupa Birliği (AB) ilişkilerini Kemalist bürokratik aydınların düşüncesinden farklılaştırmaktadır. Tam da bu nedenle Özal dönemi AB –Türkiye ilişkileri Türkiye’de oluşmaya başlayan yeni yapılanmaların dış onayı olarak devreye sokulmuş ve bu durum içeride Kemalist blok lehine olan iktidar ilişkilerini sarsıcı bir etki ortaya çıkarmıştır. Bu arada AT’nin Türkiye’nin tam üyelik başvurusunu 1987’de geri çevirmesi de Türk toplumunun “benlik algısı üzerinde dramatik bir etki doğurmuş ve batı yanlısı ve seküler gruplar arasında bile batıdan dışlanmışlık hissi yaratmıştır.”¹¹⁴ Bu durum ise “AT’ye üyeliğe daima karşı çıkan ve anti-batıcılığı ile öne çıkan Refah Partisi’nin pozisyonunu güçlendirmiştir.”¹¹⁵

¹¹⁰ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** içinde (83-102), Cilt II, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.87.

¹¹¹ Şaban Çalı, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara: Nobel Yayınları, 2006, s.249 Aktaran: Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.168.

¹¹² Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.168.

¹¹³ Erhan ve Arat, s.89.

¹¹⁴ İhsan Dağı, “Turkey in the 1990s: Foreign Policy, Human Rights and the Search for a New Identity”, **Mediterranean Quarterly: Journal of Global Issues**, Vol.4, No.4 (1993), pp.60-77 Aktaran: Dağı, *Islamic Political Identity: Rethinking the West and Westernization*, s.15.

¹¹⁵ Dağı, “Islamic Political Identity: Rethinking the West and Westernization”, s.15.

Öte yandan bu dönemde Türkiye’de baş gösteren İslamlaşma süreci o dönem için en önemli müttefik olan ABD’nin bölgeye yönelik politikalarından da bağımsız düşünülemez. SSCB’yi çevreleme açısından hayati önem arz eden Ortadoğu’da İran İslam Devrimi ve ardından Sovyetler’in Afganistan’ı işgali gibi yaşanan gelişmeler üzerine ABD, bölge ile ilgili yeni bir strateji geliştirmişti. ‘Yeşil Kuşak’ adı verilen bu stratejik plana göre “İran’ın ‘radikal İslam’ anlayışına alternatif olarak S. Arabistan merkezli ‘ılımlı İslam’ı benimseyen ülkelere destek verilecek, SSCB’yi çevreleme politikası yürürlüğe konacaktı.”¹¹⁶ Bu noktada gerek “köklü tarihsel ve geleneksel bağların” olduğu İslam ülkeleriyle yakın bir ilişki geliştirilmesini¹¹⁷ öngören askeri yönetim, gerekse de 1983’te iktidara gelen Özal liderliğindeki ANAP hükümetlerinin içeride kontrollü bir İslamlaştırma süreci başlatması ve bunu dış politikaya taşıyarak Yeşil Kuşak kapsamındaki ülkelerle* ilişkilerini geliştirmesi bu açıdan anlamlıdır.¹¹⁸

Bunun gibi İslam ülkelerini temel alan bir dış politika benimsemenin, muhtevası gereği İslamcı kimliği uyandırması ve bu kimliği meşrulaştıran bir pratik olması bir yana bu dönem, söz konusu kimliği sağlamlaştıracak ve kurumsal hale getirecek bir takım pratiklere de sahne olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan’ın, Rabıta adlı örgüt üzerinden “Türkiye’de birçok dinsel nitelikli vakıf kurulmasına destek”¹¹⁹ vererek İslamcı ve Kemalist kimlik arasında bulunan dengelerin İslamcılar lehine olacak şekilde değişmesine sebep olan dinamiklerden olduğu söylenebilir. Aynı şekilde yine Suudi Arabistan “Türkiye’ye yaptığı yabancı sermaye yatırımlarıyla 1980’lerde Türkiye’de faizsiz bankacılık sisteminin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu da muhafazakar sermayenin alternatif bir ekonomik blok olarak ortaya çıkmasında önemli bir unsur olmuştur.”¹²⁰ Dolayısıyla başta Körfez ülkeleri olmak üzere, 1990’larda ‘irtica’ temsilleri ile negatif bir referans nesnesine dönüşecek olan, siyasal İslam’ı benimsemiş ülkelerle geliştirilen ilişkilerin Türkiye açısından en önemli sonucu o güne kadar susturulan ve ötekileştirilen İslamcı kimliğe hem toplumsal, hem de ekonomik anlamda söylem alanı açması olmuştur.

¹¹⁶ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** içinde (124-158), Cilt II, 14.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.124.

¹¹⁷ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.177.

* Yeşil Kuşak Teorisi, Suudi Arabistan, Pakistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Mısır, Bahreyn ve Türkiye’yi kapsamaktadır.

¹¹⁸ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.124-125.

¹¹⁹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.126.

¹²⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.179.

İslamcı kimliğe siyasal alanda söylem alanı açan ve meşru bir statü kazandıran koşullar ise bilhassa Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanmıştır. Özal'ın dış politikaya yönelik yeni-Osmanlıcı görüş ve uygulamaları “Osmanlı-İslami geçmişin unutulması temelinde işleyen Kemalist kimlik algısının karşısına güçlü bir alternatif olarak” çıkmış ve Kemalist temsiller üzerine kurulu iç ve dış politikayı anormal kılacak bir işlev görmüştür. Dolayısıyla 1980'lerin başında yürütülen ve İslam ülkelerini de kapsamına alan dış politika ile Özal dönemi dış politikasını birbirinden ayıran temel faktör; ilkinin ilişkilerde daha çok ekonomiyi merkeze alması, ikincisinin ise dış politikada İslamcı bir söylem kullanmasıdır. Söz konusu yaklaşım ve Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla Osmanlı bakiyesi unsurların bağımsızlık kazanmaları Türkiye dış politikası açısından, Kemalist uygulamaların aksine, çok çeşitli ve çok boyutlu bir anlayış getirmiş ve bu durum Türkiye'de baskılanmış hassasiyet ve farklı temsil biçimlerini harekete geçirmiştir.

Bu açıdan bilhassa “Balkanlar'da yaşanan çatışmaların etkisiyle kimlik politikalarının”¹²¹ canlanması Türkiye'de muhafazakar kimliği uyandırmış; bilhassa Bosna'da Müslümanlara yönelik yaşanan kıyımlar karşısında Batı'nın duyarsız ve kayıtsız tutumu Türkiye'de, bilhassa da muhafazakar kesimde ciddi bir Batı kuşkuculuğu oluşturmuştur. O kadar ki “muhafazakar kamuoyunda, Avrupa'nın bu katliamlardaki rolüne dair kuşkular giderek Türkiye'nin Batı yanlısı dış politika yönelimine dair kuşkulara dönüşmeye”¹²² başlamış ve İslamcılar “Bosna krizini kullanarak Avrupa'yı İslam'a karşı tahammülsüz ve emperyalist olarak yeniden tanımlamışlardır.”¹²³ Sonuçta toplum nezdinde Batı ve Batının dayandığı değerlerin sorgulanmaya başlaması, söylemleriyle Bosna'ya en çok sahip çıkan parti kimliğini üzerinde taşıyan ve kendisi dışındaki hemen her partiyi “Siyonizm'e hizmet eden Batı taklitçisi partiler” olarak tanımlayan Refah Partisi'nin İslami kimliği taşıyan yelkenine rüzgar olmuştur.¹²⁴ Bu noktada hemen belirtmekte yarar var; İslamcı bloğun Balkan politikası yalnızca tarihi, kültürel ve dini bağların bu politikayı zorunlu kılması ile ilgili değildir. Bilakis söz konusu politik tavır o zamana kadar marjinal konuma itilen İslamcı kanada söylem alanı açan ve onun direnişini mümkün kılan bir işleve sahip olması

¹²¹ Kösebalaban, s.259.

¹²² Kösebalaban, s.259.

¹²³ Yavuz, “Turkey's 'Imagined Enemies': Kurds and Islamists”, s.99.

¹²⁴ Mehmet Ali Birand (Yapımcı), Özgül Ören (Yönetmen), “Son Darbe: 28 Şubat ”, 4. Bölüm, İstanbul: CNN TÜRK, 2012.

dolayısıyla mevcut iktidar ilişkilerini altüst etmek için devreye sokulan bir dış politika pratiği işlevi görmüştür. Daha anlaşılır bir ifadeyle Müslüman kimliği ile öne çıkan Balkanlara yönelik yürütülen politika Kemalist bloğu hem söylemsel hem de pratik anlamda sorunsallaştırırken, bir taraftan da İslamcı bloğun politik dilini meşrulaştıran ve onaylayan bir işlev görmüştür.

Özetle, Soğuk Savaş sonrasında dinin küresel düzeyde yükselmesi; Yugoslavya’da, bilhassa da Türk toplumu üzerinde derin bir etki yaratan Bosna’da yaşanan Müslümanlara yönelik kıyımlar; Fransa’nın Cezayir’deki katliamları; bölgenin kanı durmayan Filistin yarası ve bunun üzerinden işleyen Yahudi-Müslüman mücadelesi ve Samuel Huntington’ın temelde dini farklılıklara dayalı olarak ortaya çıkan ‘medeniyetler çatışması’ tezi üzerinden bir tartışma başlatması gibi çoğaltılabilecek pek çok örneğin gösterdiği gibi Soğuk Savaş’ın ideolojik söylemlerinin yerini bütünüyle dini söylemlerin aldığı bir döneme girilmiş olması Türkiye’de muhafazakar dilin siyasi söyleme yerleşmesi ve normalleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan Türkiye’de 1980’li yıllarla birlikte başlayan ekonomik ve siyasal değişim ve dönüşüm hareketleri, 90’lı yıllarda uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler ve buna paralel olarak kimliklerin ve dini hassasiyetlerin uyanışı Cumhuriyet tarihinin başından itibaren dışlanan ve laik Cumhuriyet’in ötekisi olarak konumlandırılan İslam ve İslamcı söylemin Türkiye siyasetinde görünür olmaya başlamasını mümkün kılan ve normalleştiren bir işlev görmüştür. Söz konusu dönemde yaşanan “demokratikleşme ve ekonomik liberalleşme, marjinalleştirilmiş İslamcı gruplar için kendi seslerini bulabilecekleri yeni kamusal alanlar ortaya çıkarmış” ve bu “demokratikleşme süreci siyasal İslamcı görüş ve hassasiyetleri çevreden siyasi forumun merkezine taşımıştır.”¹²⁵ Sonuçta bütün bunların kendisine sağlamış olduğu onay ile o zamana kadarki en iyi temsilcisi Refah Partisi olan İslamcı muhalefet, seküler devlete ciddi şekilde meydan okumaya başlamıştır.¹²⁶

¹²⁵Yavuz, “Political Islam and The Welfare (Refah) Party in Turkey”, s.69.

¹²⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, “The Rise of Political Islam in Turkey: The Case of the Welfare Party”, **Turkish Studies**, Cilt.13, Sayı.3 (3 Ekim 2012), s.363.

2.3.Meydan Okumalar: Ulus-Devlet, Laiklik ve Batıcılık

İslamcı bloğun Kemalist bloğu siyaseten işlevsiz kılmaya yönelik hamleleri temelde Kemalist devlet ideolojisinin üç sacayağı konumunda olan ulus-devlet, laiklik ve Batıcılık ilkelerini sorunsallaştırmak üzerinden işlemiştir. Dolayısıyla Refah Partisi, kendi siyasal pozisyonunu güçlendirmek amacıyla Kemalist rejimin kurduğu seküler-milliyetçi düzeni alt üst etmeyi ve böylece vesayetçi bürokrasiyi yerinden etmeyi amaçlamıştır. Başka bir ifadeyle iki blok arasındaki iktidar mücadelesi RP açısından “Batı medeniyetinin ve seküler-milliyetçi kimliğin İslamcı kimlik lehine inkarını içermektedir.”¹²⁷ Dolayısıyla söz konusu bloklar arasındaki iktidar mücadelesinin hangi mekanizmalar üzerinden işlediğini anlamak için genelde Refah Partisi’nin, özelde ise Erbakan’ın laiklik, dış politika ve Kürt sorununa ilişkin Kemalist bloktan farklılaşan ve bir anlamda Kemalist anlayışı sorunsallaştıran söylem ve pratiklerini değerlendirmek kaçınılmazdır.

2.3.1. İktidar Mücadelesi ve Ulus-Devlet Konsepti

2.3.1.1.Kemalizm ve Ulus-Devlet

Kemalist blok, Körfez Savaşı apaçık bir şekilde ortaya çıkarana kadar değil sorun teşkil ettiğini, Kürt diye bir kimliğin varlığını dahi kabul etmemiş¹²⁸; sorunun varlığı kabul edildikten sonra ise bunu sadece ‘askeri’ yöntemlerle ve “farkın inkarı”¹²⁹ politikası güderek Kürt muhalefeti siyaseten dışlama yoluyla çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla ‘siyasi’ olarak görülmesi gereken bir sorunu askerin bizzat inisiyatifine alması, hem Kürtlerin ‘farklı’ bir kimlik olduğu gerçeğinin inkar edilişi, hem de sorunun ‘güvenleştirilerek’ PKK* ile mücadele üzerinden rejime ve Kemalist devlet kimliğine tehdit olarak görülen bütün direniş odaklarına yönelik marjinalleştirme sürecini meşrulaştırma girişimi olarak görülebilir.

Bu noktada devletin, özelde ise laik bloğun ve güvenlik güçlerinin, Kürt sorununu nasıl ele aldığı 1995 yılında Doğu Ergil tarafından hazırlanan rapora bu kanattan nasıl cevap

¹²⁷ Burhanettin Duran, “Approaching The Kurdish Question Via Adil Düzen; An Islamist Formula of the Welfare Party for Ethnic Coexistence”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol.18, No.1 (2007), s.112.

¹²⁸ Kürt kimliğine dair söylemsel yaklaşımlar için bkz: Ayşe Hür, “Kürtlük Üzerine Çeşitlemeler”, *Radikal*, 12 Mart 2006, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/kurtluk-uzerine-cesitlemeler-873565/> (20 Şubat 2016).

¹²⁹ Campbell, s.136.

* Partiya Karkerên Kurdistanê/ Kürdistan İşçi Partisi.

geldiğine bakılarak ölçülebilir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) 'Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler' adı altında Profesör Doğu Ergil'e hazırlattığı rapor temelde "Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve bölge koşulları yüzünden göç edip yerleştiği illerde yapılan geniş bir saha araştırmasına" dayanıyor ve Kürt sorununu akademik ve sosyolojik bir perspektiften değerlendiriyordu.¹³⁰ Ancak Cumhuriyet tarihinde bir ilki temsil eden rapor, bu sorunu yalnızca 'güvenlik' perspektifinde değerlendiren ve onu tamamıyla askerin ellerine teslim eden; konu ile ilgili akademik/sivil bir akla başvurulmayan, daha da kötüsü buna ihtiyaç bile duyulmayan bir anlayışın gölgesinde kalmış ve Ergil, "bölücülük yaptığı gerekçesiyle"¹³¹ Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne (DGM)* gönderilmiş ve rapora el konulmuştur. Kürt sorununun 'sivilleşmesi' korkusuna kapılan siyasi çevreler ardı ardına yapılan açıklamalarla raporu inkar ederlerken pek çok medya organı da Ergil'e karşı bir itibarsızlaştırma girişimi başlatmıştır. Zira dönemin başbakanı Çiller'in konu ile ilgili konuşması sırasında bir taraftan Türkiye'nin hür bir ülke olduğunu, dolayısıyla isteyen istediği araştırmayı yapacağını söylerken, bir taraftan da raporla ilgileri olmadığını defalarca tekrar etme ihtiyacı hissetmesi;¹³² Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanı Mesut Yılmaz'ın raporu CIA raporuna benzetmek suretiyle¹³³ onu 'dışsallaştırma' girişimi ve böylece raporun, söz konusu iç düşmanın (PKK/Kürtler) dışarıdaki işbirlikçilerinin ısmarlamasıyla hazırlandığını ima etmesi; Doğru Yol Partisi (DYP) Kırklareli milletvekili Sadık Avundukluoğlu'nun "Meydanı boş bulan PKK yanlıları şimdi de bu raporu ortaya attılar... Doğu Ergil PKK liderliğine oynuyor."¹³⁴ açıklaması ve Emniyet Genel Müdürlüğünden gelen bir açıklamada raporun "PKK ağzıyla kaleme"¹³⁵ alındığı yönündeki ithamları tam da benlik/ötekilik ikilemi yaratılarak Ergil'i ve raporu marjinalleştirme girişimlerinin dışa vurumlarıdır. Bu noktada DYP Genel Başkan Yardımcısı İbrahim Yaşar Dedelek'in "TOBB'la başbakanımızın ne ilgisi var? Bu hususta bir araştırma istemiş olsaydı, Başkanlık Divanı ve Genel İdare Kurulu'muza veya bir genel başkan yardımcısına bu konuda görev

¹³⁰ "Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler", 29 Mayıs, 2009, <http://www.memleket.com.tr/dogu-sorunu-teshisler-ve-tespitler-44190h.htm> (20 Şubat 2016).

¹³¹ **Milliyet**, "Doğu Ergil İfade Verdi", 31 Ekim 1995, s.13.

* Bu noktada DGM'lerin devletin iç ve dış güvenliği ilgilendiren suçlara bakmakla görevli mahkemeler olması Ergil'in raporunun 'güvenlikleştirildiği' ve devletin adeta bir savunma pozisyonuna geçtiğini ortaya koymaktadır.

¹³² **Milliyet**, "Çiller: İlgimiz de, bilgimiz de yok", 8 Ağustos 1995, s.13.

¹³³ **Milliyet**, "Yılmaz: 'Bağlantı Açıkça Ortaya Konsun'", 8 Ağustos 1995, s.13.

¹³⁴ Doğan Heper, "Sahipsiz Rapor", **Milliyet**, 9 Ağustos 1995, s.14.

¹³⁵ **Milliyet**, "TOBB raporuna Emniyet yorumu: 'PKK ağzıyla yazılmış'", 9 Ağustos 1995, s.1.

verilirdi. Bir profesöre yaptırmışlar ve sonuçlarını açıklamışlar.” şeklindeki ifadeleri, Türkiye’de devlet kurumunun aslında ne kadar kapalı bir mekanizmayı temsil ettiği, devlet ve milleti birbirinden ayırdığı ve iyi/kötü, faydalı/zararlı, bilimsel ya da değil ayırt etmeksizin her türlü farklılığı ‘inkar’ edişinin en açık göstergelerindendir.¹³⁶

Özetle Kemalist elitlerin projesi olan Türk ulus devleti, Kürt kimliğinin inkarı üzerine kurulmuştur ve tam da bu nedenle bu kurgusallık üzerine kurulu mevcut iktidar ilişkilerini yerinden edecek olası söylem ve pratikler iktidar bloğu tarafından iç ve dış düşmanlarla özdeşleştirilerek etkisiz hale getirilmiştir. Başka bir ifadeyle Kemalist rejim açısından Kürt sorunu ile özdeş görülen PKK ile mücadele, Kemalist bürokrasiye ve kendisini rejimin korucusu addeden Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) iç ve dış politikayı güvenlikleştirme ve bu güvenlikleştirme siyaseti üzerinden sağlama aldığı iktidar ilişkilerini sürdürme konusunda temel dayanak işlevi görmekteydi. Dolayısıyla Doğu Ergil’in yaptığı gibi Kürt sorununu siyasi ve insani bir sorun haline getirmek, sorunu TSK’nın müdahale alanından çıkartma ve Kemalizm’in kurucu unsurlarından biri olan ulus-devlet ayağını tartışmalı hale getirme riskini barındırmaktaydı.

Dolayısıyla Kürt sorunu, Türkiye siyasetinde ‘güvenlik’ eksenine oturtulan ve böylece geleneksel Kemalist düzenin sürdürülmesinde ve mevcut hegemonik düzenin normalmiş gibi sunulmasında stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu rolü nedeniyle ve tabi Kemalist ulus-devleti sağlamlaştırmak ve meşrulaştırmak için hiçbir zaman sivil hükümetlerin inisiyatifine bırakılmamış, dolayısıyla ‘sivil/siyasi’ bir sorun olarak ele alınmamıştır. Diğer taraftan Kürt sorunu, ya da Kemalist söylemle Doğu/Güneydoğu sorunu, bir ulusal güvenlik meselesi haline geldiğinden Kemalist bürokrasinin dış politikayı şekillendirmesinde de çok temel bir işlev görmüştür. Bu sayede Yunanistan ve Ermenistan gibi Türkiye’nin geleneksel düşmanlarının yanı sıra İran, Suriye ve Irak gibi Müslüman kimliğe sahip ülkeler PKK’yı destekledikleri gerekçesiyle ötekileştirilirken, Kemalist elitlerin Batı’yı önceleyen dış politika anlayışları bir kez daha onaylanmıştır. Diğer bir ifadeyle sorunun ‘güvenlikçi’ bir perspektiften ele alınışı, onu tartışma alanının dışına çıkararak Kemalist ulus-devleti bir kez daha onaylarken, konunun dışsallaştırılarak Doğulu komşu ülkelerin söz konusu ‘güvenlikleştirme’ söylemine dahil edilmesi Batıcılığı normalleştiren ve sağlamlaştıran bir işlev görmüştür.

¹³⁶ **Milliyet**, “Çiller: İlgimiz de, bilgimiz de yok”, 8 Ağustos 1995, s.13.

Tam da bu rolü nedeniyle Kürt sorunu, Kemalist blok açısından farklı/alternatif kimlik söylemlerine karşı meydan okumayı temsil ederken, aynı zamanda muhalif bloklar açısından da Kemalist devlet geleneğine karşı bir direnç işlevi görmektedir. Başka bir ifadeyle Kemalist bürokrasi alternatif blokları marjinalize etmek için sorunun çözümü açısından muhafazakar bir tutum sergilerken, söz konusu soruna yönelik değişik ele alma biçimleri, muhalif bloklar açısından, Kemalist devlet yapısına direnmenin aracı haline gelmiştir.

2.3.1.2.Ulus-Devlet’e Yönelik Bir Meydan Okuma: Refah Partisi’nin Kürt Sorununa Yaklaşımı

Erbakan’ın “Okullarda çocuklara ‘Ne mutlu Türküm diyene’ diye bağırtıyorlar... Türk böyle derse Kürdün de ‘Ne mutlu Kürdüm diyene’ deme hakkı doğar”¹³⁷ şeklindeki sözü onun Kürt sorunundaki politik duruşunu en kısa ve en net şekilde özetlemektedir. Buna göre, parti geleneğinin ‘Milli Görüş’ olarak anılması her ne kadar yanıltıcı olsa da, Refah Partisi’nin ‘millet’ anlayışı, Kemalizm’in aksine, etnik bir duruş sergilemiyordu. Erbakan söylemlerinde daima ‘millet’ kavramını kullanıyor, fakat bunu yaparken Kürt ve Türk gibi etnik kimlikleri öne çıkarmak yerine, milli kimliğe dayanak olarak vatan fikrine vurgu yapıyor ve milli kimliği İslamcı bir çerçevede yeniden tanımlıyordu.¹³⁸

Ülkedeki diğer sorunlar gibi Kürt sorununun da “Batı taklitçisi partilerin yanlış politikalarının”¹³⁹ sonucu ortaya çıktığını düşünen Erbakan, “sorunu sadece ‘terör’ boyutuyla değerlendirmenin Türkiye’yi çözümsüzlüğe sürüklediğini”¹⁴⁰ savunmuş, dolayısıyla Kürt kimlik üzerinden Kemalist devlet ideolojisinin sacayaklarından olan ‘ulus-devlet’ ve ‘milliyetçilik’ kavramlarının altını oyacak bir söylem geliştirmiştir. Zira PKK’nın tamamen dışında var olan bir Kürt ulusundan ve ayrı bir ulus olarak haklarından bahsedilmesi, üstelik de bunun devlet nezdinde gerçekleşmesi, bu ülkede yaşayan tek ulusun Türk olduğunu ve Türkiye’nin bir ulus-devlet olduğunu söyleyen statükocu Kemalist anlayışın sorunsallaşması anlamına gelmekteydi.

¹³⁷ Ruşen Çakır, “Erbakan 20 Yıl Önce Ne Yapmıştı?”, *Vatan*, 3 Ocak 2012, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-421566-yazar-yazisi-erbakan-20-yil-once-ne-yapmisti/> (25 Şubat 2016).

¹³⁸ Duran, s.112.

¹³⁹ Hakan Özdemir, “28 Şubat Süreci Arifesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.2 (2015), s.174 ve Duran, s.113.

¹⁴⁰ Şamil Tayyar, *Kıt’a Dur*, 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 24.

Erbakan Kürt sorununun altında yatan temel sebeplerin “(a) Türk milliyetçiliğinin materyalist ve ırkçı karakteri (b) bölgenin ekonomik geri kalmışlığı (c) Güneydoğu’da demokrasinin yokluğu (d) Cumhuriyetçi modernleşme politikalarının İslam kardeşliğini yerinden etmesi (e) Kuzey Irak ve İsrail’deki ABD destekli barış gücü operasyonları ve Çekiç Güç gibi dış güçlerin aktiviteleri ve (f) bölgedeki Olağanüstü Hal (OHAL)”¹⁴¹ olduğunu düşünüyor ve bu doğrultuda terör sorununun çözümünü bu sorunların ortadan kaldırılmasında ve “bölgesel dengesizliğin giderilmesi”nde görüyordu.¹⁴² Dolayısıyla Erbakan’ın Adil Düzen’i, Kemalist akıl yürütmeden farklı olarak “Türk siyasi sisteminden yabancılaştırılmış olan Kürtler için alternatif bir yöntem önermekteydi.”¹⁴³ Dolayısıyla Kürt sorununa bakışı, Refah Partisi’ni diğer siyasal partilerden ve bilhassa da Kemalist devlet geleneğini temsil eden partilerden farklılaştırıyordu. Başka bir ifadeyle Erbakan’ın Kürtleri siyasal sisteme dahil eden bu söylemleri, onun mevcut iktidar ilişkilerine ve bu ilişkiler çerçevesinde kurulan kimlik/fark ikili karşıtlıklar ekonomisine meydan okumasını temsil etmektedir.

RP’nin Kürt sorunu üzerinde eğilmesi 1991 Ekim’indeki genel seçimlerde, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP, şimdiki adıyla Milliyetçi Hareket Partisi-MHP) ile kurduğu ittifak ilişkisi nedeniyle Kürt seçmenin dışarıda bırakıldığı sürecin ardından, RP İstanbul İl Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın hazırlattığı ‘Kürt Sorunu Raporu’ ile başlamıştır. “Bugün ‘Doğu’ veya ‘Güneydoğu Sorunu’ olarak adlandırılan sorun, aslında bir ‘Kürt Sorunu’ dur..” denilen rapora göre Kürtler, geri kalmışlık, kötü yönetim, terör, olağanüstü hal uygulamaları ve bu uygulamalardan kaynaklanan insan hakları ihlalleri gibi pek çok sorundan muzdariptir ve dolayısıyla “bir yanda devlet terörü, öbür yanda da PKK terörü arasında sıkışıp” kalmıştır. Tam da bu nedenle “Kemalist Devletin geleneksel zora ve silaha başvurma yöntemi artık iflas etmiştir” ve bu durum “Kürt sorununa ‘tam demokrasi’ ve ‘kültürel çoğulculuk’ temelinde yaklaşma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.”¹⁴⁴ Raporda bahsi geçen söz konusu ‘çok kültürlülük’ söylemi Kemalist ideolojinin ulus-devlet retoriğinin bastırdığı kimliklere söylem alanı açma ve Kemalist söylemi bu direniş odakları karşısında etkisiz kılma

¹⁴¹ Necmettin Erbakan, “Güneydoğu, Terör ve Çözüm”, 24 Aralık 1995 Seçim Broşürü, s. 1-7 Aktaran: Duran, s.113-114.

¹⁴² **Refah Partisi**, “Refah Partisi Seçim Beyannamesi”, 24 Aralık 1995, s.6.

¹⁴³ Duran, s.113.

¹⁴⁴ Ruşen Çakır, “Erdoğan’ın 16 Yıl Önce Erbakan’a Verdiği Kürt Raporu”, **Vatan**, 27 Aralık 2007, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-in-16-yil-once-erbakan-a-verdigi-kurt-raporu-153885-gundem/> (15 Ocak 2016).

potansiyeline sahipti. Nitekim rapor açıkça resmi ideolojinin Kürt sorununa karşı baskıcı, inkarcı ve asimilasyonist politikalarının sorgulanmasını ve PKK terörünün yanı sıra devlet terörünün de kınanması gerektiğini belirtiyor; bunun karşılığında Kemalist ideolojinin reddettiği Kürt kimliğini, Kürtlerin kültürel haklarını ve ana dilde eğitim hakkını tanıyan yeni bir Kürt politikası geliştirilmesini ve bu hakların Türkiye’de yaşayan diğer etnik gruplara da tanınmasını öneriyordu.¹⁴⁵ Dahası kendi söylem alanını mevcut hegemon söylemden farklılaştırmak ve sorunu Kemalist bürokrasinin güvenlikçi söyleminin dışına çıkararak (desecuritize) kendi ‘sivil çözüm’ söylemini meşrulaştırmak adına, PKK için “bölücü, terörist, ayrılıkçı”¹⁴⁶ gibi adlandırmalardan da kaçınılmasını tavsiye ediyordu.

Raporda bahsi geçen hususlar 10 Ekim 1993 tarihli 4. Genel Kongre’de Parti Genel Başkanı Erbakan’ın konuşması ve ardından Aralık 1995 Seçim Beyannamesi’nde de tekrar edilerek partinin resmi söylemi haline dönüştü. “Kendini, Sosyal-demokrat Halkçı Parti (SHP) ve DYP’nin oluşturduğu koalisyon hükümetince iki Kürt milliyetçisi partinin, HEP ve DEP’in, kapatılmasında ve milletvekillerinin hapse atılmasında gösteren ‘askeri çözümün’ yükseldiği” bir dönemde RP, sorunu ayrı ayrı fakat birbiriyle ilişkili üç başlık altında tanımlamış ve böylece kendi söylemini Kemalist devlet ideolojisinin Kürt etnisitesini salt ‘terör’ temsili altında tanımlayarak ötekileştiren mantalitesinden farklılaştırmıştır. Söz konusu söyleme göre sorun, “(1) Terör sorunu, yani PKK’nın ayrılıkçı hareketleri (2) Kürt (kimlik) sorunu, yani kültürel haklar ve (3) Güneydoğu sorunu, yani Güneydoğu Anadolu’nun ekonomik geri kalmışlığı” şeklinde üç başlık altında toplanmaktaydı.¹⁴⁷ Buna göre bir taraftan Kemalist yaklaşımın ortaya çıkardığı ve tekrar süreçleriyle gittikçe kompleks hale gelen terörle sonuna kadar mücadele edilirken, diğer taraftan da bölge koşullarının iyileştirildiği ve Kürtlerin ayrı bir kimlik olarak kabul edildiği bir siyasal ve toplumsal dönüşümün gerekliliğine dikkat çekilmekteydi. Dahası RP’nin Kürt sorununa yönelik çözüm önerisi, ülkenin yönetiminin ‘eyalet sistemine dayandırılmasını da içeriyordu.¹⁴⁸ İdari yapıda, sorumluluğun merkezi hükümetten yerel hükümetlere geçeceği anlamına gelen bu

¹⁴⁵ “Erdogan’ın Hazırladığı Kürt Raporunda Neler Yazıyordu”, Oda TV, 30 Aralık 2015, <http://odatv.com/erdoganin-hazirladigi-kurt-raporunda-neler-yaziyordu-3012151200.html> (15 Ocak 2016).

¹⁴⁶ **Hürriyet**, “Erdogan’dan Erbakan’a Verdiği Kürt Raporu”, 27 Aralık 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-erbakana-verdigi-kurt-raporu-7928406> (15 Ocak 2016).

¹⁴⁷ Duran, s.116.

¹⁴⁸ Duran, s.117.

durum hem Kemalist ideolojinin dayandığı güçlü-merkezi devlet sistemini sorunsallaştırmakta hem de bu sistem sayesinde kolayca tekrar edilebilen Kemalist pratikleri kesintiye uğratma riskini barındırmaktaydı. Diğer taraftan bölgelerin/eyaletlerin otonom bir nitelik kazanması, ulus-devletçi bir dayanağa sahip olan Kemalizm açısından bir meydan okumayı temsil ediyordu.

Bütün bunların yanı sıra Erbakan, Kürt sorununun barışçıl yollarla çözümü konusundaki girişimleri ile bilinen RP Van milletvekili Fethullah Erbaş ve “Abdullah Öcalan ve Sürgündeki Kürt Parlamentosu lideri Yaşar Kaya dahil olmak üzere çeşitli Kürt çevrelerle bağlantıları olan”¹⁴⁹ araştırmacı yazar İsmail Nacar ile 27 Temmuz günü bir araya gelerek söylemlerini bazı pratik adımlarla da desteklemeye girişmiştir. Erbakan görüşmede “bu meseleyi iyilikle, dostlukla, kardeşçe, barışçıl yöntemlerle çözmek” istediklerini belirtmiş ve Abdullah Öcalan’ı kastederek “dağdaki arkadaşlarıyla birlikte silahlarını bırakıp teslim olsunlar” demiştir.¹⁵⁰ Konu ile ilgili daha sonra Halkın Demokrasi Partisi’nden (HADEP) Ahmet Türk’le de görüşülmüş ve “o dönemde cezaevinde bulunan HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak ve kapatılan eski DEP milletvekilleri ziyaret” edilerek görüşleri alınmıştır. Görüşmelerin ardından İsmail Nacari, “PKK militanları için genel af” çıkarmak ve “il düzeyinde yerel otoriteleri güçlendirmek” suretiyle hükümeti PKK’yla direkt olarak temas kurmak zorunda bırakmadan işleyebilecek bir taslak plan hazırlamıştır. Bu doğrultuda, bir taraftan İsmail Nacar “PKK’ya ateşkes için silah bırakması konusunda baskı yaparken, Erbakan da bir taraftan PKK’nın kaçırdığı askerleri serbest bırakması konusunda çağrıda bulunmuştur.”¹⁵¹

Kürt sorununda başlatılan ve Mazlum-Der kuruluşunun bu konuda arabulucu rolünü üstlenmesi öngörülen bu “sivil girişim hareketi”¹⁵², Kürt yazarlarını suskunluğa iterek, partilerini kapatarak, milletvekillerini hapse atarak Kürt kimliğini siyaseten ve sosyolojik olarak suskunluğa iten; buna karşılık PKK’yı Kürt sorununun tek ‘temsil’i ve tek temsilcisi haline getiren devlet geleneğinin Kürt kimliğini hiçe sayan güvenlikleştirme siyasetini baltalama potansiyeline sahipti. Tam da bu nedenle konunun duyulması üzerine siyasi çevreler ardı ardına yaptıkları açıklamalarla Erbakan’ın

¹⁴⁹ Duran, s.119.

¹⁵⁰ Tayyar, s.25.

¹⁵¹ Duran, s.119.

¹⁵² **Milliyet**, “PKK ile Diyalog Girişimi Koalisyonu Çatlattı”, 7 Ağustos 1996, s.16

hamlelerini marjinalleştirmişlerdir. Bu noktada Cumhurbaşkanı Demirel diyalogu içeren çözümleri tamamıyla reddederek, devlet olmanın gereğinin “eşkiyanın elinden silahını alıp onu teslim almak ve terörü bitirmek”¹⁵³ olduğunu söylemiş ve terör, dış politika gibi konuların devlet politikası olduğunu ve bu konuların tartışılıp karara bağlanacağı kurumun MGK (Milli Güvenlik Kurulu) olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴ Öte yandan Koalisyon ortağı Çiller konuya tepkisini “devlet eşkiyayla konuşmaz” diyerek ifade etmiş ve Kürtçe yayının da tartışma konusu olamayacağını dile getirmiş¹⁵⁵; MHP kanadı ise PKK ile diyalog kurmanın “Türkiye’nin bölünmesine rıza göstermenin ilk sinyali” olacağını savunarak, bu durumu “devlete ve millete ihanet” olarak tanımlamıştır.¹⁵⁶ Gelişmelere yönelik ordudan direkt olarak bir söylem gelmemekle birlikte, Genelkurmay’dan üst düzey bir komutandan aktarıldığı ifade edilen, diyalog girişiminin “ciddiyetsiz ve disiplinsiz bir yöntem” olduğu yönündeki söylem ve MGK Genel Sekreteri İlhan Kılıç’ın konunun sıcak olduğu günlerde Başbakan Erbakan’ı ziyaret edişi ve Erbakan’ın bu ziyaretin ardından böylesi bir diyalogun söz konusu olmadığını ifade etmek durumunda kalması gibi gelişmeler askerin pozisyonunun ne olduğu sorusunu açıkça yanıtlamaktadır.

Özetle Kemalist pratikler tarafından marjinalize edilen ve baskılanan Kürt kimliğin, RP’nin söylem ve uygulamaları doğrultusunda görünür olmaya başlaması, Türkiye’deki iktidar ilişkileri bağlamında önemli etkilere sahipti. İlk olarak söz konusu pratikler Kemalizm’in kurucu unsurlarından olan ulus-devleti tartışmalı hale getirdiği için, onun Kürt kimliğine yönelik ürettiği temsilleri sorunsallaştırma olanağı sağlıyordu. İkincisi bu pratikler RP’ye Kemalist devlet ideolojisini marjinalleştirme ve kendi söylemsel alanını inşa etme imkanını vermektedir. Tam da bu nedenle Kemalist devlet kimliğinin içinde bulunduğu kriz, RP’nin devlete ihanet ettiği, ülkenin bölüneceği gibi tehdit söylemleri ve PKK ile birlikte RP’nin muhatap aldığı diğer Kürtleri de topyekün ‘eşkiya’ olarak temsil etmek suretiyle marjinalleştirme siyaseti güdülerek aşılmaya çalışılmıştır. Sonuçta “ordu, muhalefet partileri ve bazı ‘zinde’ güçlerden gelen tepkiler üzerine Erbakan “bu yönde bir teşebbüsün söz konusu olmadığını kamuoyuna

¹⁵³ **Milliyet**, “PKK Refahyol’u Böldü”, 7 Ağustos 1996, s.16.

¹⁵⁴ Yavuz Donat, “Asker’ Ne Diyor?”, **Milliyet**, 8 Ağustos 1996, s.12.

¹⁵⁵ **Milliyet**, “PKK Refahyol’u Böldü”.

¹⁵⁶ **Milliyet**, “MHP: Devlete ve Millete İhanet”, 7 Ağustos 1996, s.17.

deklare”¹⁵⁷ etmiş ve “terörle mücadeleden hiçbir zaman taviz vermeyiz, terörle masaya oturmayız. Üniter devlet anlayışından vazgeçmeyiz”¹⁵⁸ şeklinde açıklama yaparak Kürt meselesi üzerinden gerçekleştirdiği meydan okumada geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Bundan sonra Erbakan’ın Kürt sorununa yaklaşımı, onun dış güçler tarafından yaratılan bir şey olduğu şeklinde olmuş ve bundan sonra sorunun diğer iki boyutuna, yani ekonomi (bölgenin geri kalmışlığı) ve terör konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁵⁹ “Bölgede ekonomik göstergelerdeki düşüş ile terör arasındaki uyuma dikkat çekerek”, ekonomik yatırımlara olanak tanıyacak bölgesel istikrarı sağlamak için teröre karşı Irak ve Suriye ile acilen işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamaya başlamıştır.¹⁶⁰ Dolayısıyla RP, karşılaştığı meydan okuma karşısında Kürt kimliğinin tanınması, kültürel haklar, anadilde eğitim ve yayın hakkı gibi söylemleri bir kenara bırakmış, bunun yerine olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması ve bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi, yani bölgeye yönelik sivil politikaları yoğunlaştırmaya ve bu yolla bölgedeki askeri inisiyatifin sivil hükümete geçmesini sağlamaya çalışmış, ancak neticede bu konuda da başarı sağlanamamıştır.

2.3.2. Laiklik Üzerinden Meydan Okuma

Kemalist devlet ideolojisinin sacayaklarından olan ve anayasanın 4.maddesi ile güvence altına alınan ‘laiklik’ de sivil bir siyasal argüman olmanın ötesinde bürokratik elitler tarafından sürekli bir şekilde güvenlikleştirilen ve böylece sivil otoritelerin müdahale alanının dışında ve ordunun tahakkümü ve koruması altında olan bir ilkeye dönüştürülmüştür. Bu durumun direkt sonucu TSK’ya politik alanda konuşma alanı açmak ve laikliği tehdit eden her durumda ordunun sivil siyasete müdahale etmesini normalleştirmek olmuştur. Dolayısıyla TSK’nın, laikliğin ve daha geniş anlamda Cumhuriyetin teminatı olduğu söylemi askerin mevcut iktidar ilişkilerindeki ayrıcalıklı konumunu kuran ve meşrulaştıran bir işlev görmüş ve askeri bürokrasi laikliği, muhalif/alternatif blokları marjinalleştirmede bir katalizör olarak devreye sokmuştur. Bu noktada tam da İslamcı kimliği temsil eden Refah Partisi’nin Türk siyasetinde

¹⁵⁷ Ali Akel, **Erbakan ve Generaller**, 2. Baskı, Bursa: Şura Yayınevi, 1999, s.88.

¹⁵⁸ **Milliyet**, “Hoca’dan Geri Adım”, 8 Ağustos 1996, s.1.

¹⁵⁹ Duran, s.120.

¹⁶⁰ Duran, s.120.

görünür olmaya başladığı bir zamanda 1980 darbesi lideri Kenan Evren'in "şariat demokrasiyle de gelse darbe meşru olur" açıklaması ve bu açıklamanın yarattığı tartışma ekseninde başbakan Çiller'in "Refah Parti iktidara gelirse ordu müdahale eder" ifadelerini kullanması Türkiye'de laikliği ve dolayısıyla mevcut siyasal sistemi ordunun teminatında olan bir değer olarak sunan dilin normalleştiğini göstermektedir.¹⁶¹

28 Şubat'ın önde gelen aktörlerinden dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in "Sincan'da tankları yürütmesi ile ilgili olarak 'demokrasi'ye balans ayarı yaptık. Demokrasinin ve laikliğin teminatıyız"¹⁶² sözleri de bu noktada dikkat çekicidir. Söz konusu söylem "Orduyu 'demokrasinin koruyucusu ve restore edicisi olarak'"¹⁶³ sunan dilin bir kez daha üzerinden geçerken laikliği de bu kapsama dahil etmiştir. Böylece "ordunun siyasal sisteme müdahalede bulunması 'demokrasi sınırları' içine alınırken bir normalleştirme sürecine de dahil"¹⁶⁴ edilmiş ve TSK iktidar ilişkilerinde ayrıcalıklı – partiler üstü- bir konuma sahip olduğunu bir kez daha onaylamıştır.

Dolayısıyla geçmişten tamamıyla kopuş anlamına gelen Kemalist program açısından laikliğin "nihai başarısı İslami çevrelerden gelebilecek meydan okumalar karşısında siyasi bir direniş aracı olmasıdır. Tam da bu nedenle laiklik üzerindeki çatışma elitler arasındaki siyasal güç mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir." Başka bir ifadeyle Kemalist bürokratik elitler, "laikliği sadece anayasal bir düzen olarak değil, aynı zamanda İslamcı meydan okumayı önlemek ve şayet gerekirse bertaraf etmek için, siyasi/ideolojik bir söylem olarak"¹⁶⁵ uygularken; İslamcı blok da kendi dilini onaylamak ve normalleştirmek için laikliği itibarsızlaştırma üzerinden hegemon bloğun ve dolayısıyla mevcut iktidar ilişkilerinin altını oyma bağlamında hareket etmektedir. Tam da bu özelliği nedeniyle laiklik, bir taraftan RP için Kemalist devlet ideolojisine yönelttiği meydan okumada önemli bir temsil haline gelirken, öbür yandan da Kemalist bürokrasi açısından Refah Partisi'ni marjinalleştirmede temel bir araç işlevi görmüştür.

¹⁶¹ *Milliyet*, "RP Gelirse Darbe Olur mu?", 20 Nisan 1995, s.4.

¹⁶² Ali Kuş, "28 Şubat Taşlarını İsrail'le Döşediler", *Yeni Şafak*, 17 Nisan 2012, <http://www.yenisafak.com/gundem/28-subat-taslarini-israile-dosediler-378408> (30 Ocak 2016).

¹⁶³ Balcı, *Militarist Devlet Söylemi*, s.35.

¹⁶⁴ Balcı, *Militarist Devlet Söylemi*, s.35.

¹⁶⁵ Dağı, "Islamic Political Identity: Rethinking the West and Westernization", s.7.

2.3.2.1. Erbakan ve Laiklik

Milli Görüş zihniyetini kurucu zihniyetten ayıran en temel özelliklerden bir tanesi, hatta en önemlisi, milli kimlik anlayışında İslami unsurun daha fazla ön plana çıkmaya başlamasıdır. Tam da bu nedenle kurucu ideolojik zihniyetin sorgulanmaya maruz kaldığı bir diğer konu da laiklik konusu olmuştur. Laikliği tartışmaya açmak isteyen Erbakan, “taklitçiler” dediği Kemalist bürokrasinin “Laik” kelimesinin yabancı bir kelime olmasından yararlanarak laikliği din düşmanlığı şeklinde uyguladıklarını, ancak dünyanın hiçbir yerinde bunun böyle olmadığı, bilakis her türlü inanç hakkının teminat altında olması anlamına geldiği yönündeki söylemini gerek seçim beyannamelerinde gerekse de katıldığı televizyon programları ve bu arada meclis konuşmalarında, kısacası her fırsatta dile getirmiştir.¹⁶⁶

Henüz 1995 yılında verdiği Anayasa değişikliği teklifi ile RP, Cumhuriyet’in niteliklerini belirleyen anayasanın 2. maddesinden ‘laik’ sözcüğünün çıkarılmasını ve Cumhuriyet’in anayasanın 1. 2. ve 3. maddelerinde sayılan niteliklerinin değiştirilemeyeceğinin ifade edildiği 4. maddenin kaldırılmasını önermiştir. Çünkü RP’ye göre Batı’da “a) Herkesin din ve inanç hürriyetine sahip olduğu b) Kimsenin inancından dolayı baskıya maruz bırakılamayacağı c) Devletin dine, dinin de devlete müdahale etmemesi”¹⁶⁷ anlamında kullanılan ve uygulanan laiklik Türkiye’de, çağdaş anlamına tamamen aykırı bir biçimde “İslam dinini değiştirme ve yasaklama’ yani ‘İslam düşmanlığı’ amacını” gütmektedir. Dolayısıyla Kemalist rejim “yalnız mezhepler arasında ayırım gütmeyen, resmi bir dini olmayan, dinsel kurallarla iş görmeyen bir devlet olmakla” yetinmemiş “dinin vicdanlara itilmesi “ noktasında da elinden geleni yapmıştır.¹⁶⁸ Tam da bu nedenle “dini ‘toplumsal’ olmaktan çıkarıp” kişiselleştiren 24. maddenin değiştirilmesi ve “dinin emirlerine göre değil idarenin arzusuna uygun olarak hareket” eden Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idare kapsamından çıkarılması gerekmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ **Refah Partisi**, “Refah Partisi Seçim Beyannamesi”, 24 Aralık 1995, s.19.

¹⁶⁷ **Refah Partisi**, “Refah Partisi’nin Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi”, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim, s. 8-9, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/760> (5 Şubat 2016).

¹⁶⁸ **Refah Partisi**, Refah Partisi’nin Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, s.54-55.

¹⁶⁹ **Refah Partisi**, Refah Partisi’nin Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi, s.9.

Partinin iktidardaki ilk kongresi olan Beşinci Büyük Kongre, Erbakan'ın muhalefette olduğundan daha ılımlı bir imaj görüntüsü verdiği, Atatürk'ün büyük boy posterinin yer aldığı ve Erbakan'ın konuşmasında sık sık Atatürk'e atıfta bulunduğu bir kongreye şahit oldu. Erbakan konuşmasında kendi partilerini “gerçek Atatürkçü”¹⁷⁰ olarak ilan ederken, laikliğin tek teminatının kendileri olduklarını da ifade etmiştir. Burhanettin Duran, sergilenen bu değişimin iki yönü olduğuna işaret eder. Buna göre RP iktidara gelmesinin ardından bir taraftan bazı siyasi söylemlerini terk edip, Cumhuriyet'in temel parametrelerini benimsemiş, fakat bir taraftan da rejimi dönüştürme idealinden vazgeçmemiştir.¹⁷¹ Nitekim Erbakan kongredeki konuşmasının devamında Atatürk'ün altı ilkesini değiştirerek; akılcılık, kendi gücüyle kalkınma, sanayileşme, şahsiyetli dış politika, bağımsızlık ve muasır medeniyeti aşma¹⁷² şeklinde kendi partisinin idealleri ve söylemleri doğrultusunda yeniden tanımlarken, diğer ilkelerden söz etmemiş, laikliği ise Osmanlı dönemine referansla¹⁷³ konumlandırarak bir anlamda ‘din ve vicdan hürriyeti’ olarak yeniden tanımlamıştır.

Öte yandan iktidara gelişinin ardından Erbakan “başörtüsü, haccın karayolu güzargahından yapılması, kurban derilerinin toplanması gibi” girişimler öne sürmüş; Cumhuriyet'in modern ve laik kimliğinin mimari yansıması olan Taksim Gezi Parkı'na ve “Cumhuriyet rejimiyle özdeşleşen Çankaya'ya”¹⁷⁴ cami yapılması projesini gündeme getirmiş¹⁷⁵ ve muhalif bloğun bilhassa da Kemalist kanadın şüpheyile baktığı tarikat liderlerine 11 Ocak günü Çankaya'da bir iftar yemeği vermiştir. Bu durum, RP'nin bu girişimlerle toplumun İslami geçmişini hatırlatarak laik-Batılı kimliğin ‘doğru kimlik’ olma iddiasının altını oyma amacını, dolayısıyla Cumhuriyet'e ve onun laik değerlerine meydan okumasını temsil ediyordu.

Ancak 27 Ağustos gibi hükümetin henüz kurulmuş olması itibariyle erken sayılabilecek bir tarihte düzenlenen MGK toplantısında söz alan Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın,

¹⁷⁰ **Milliyet**, “Atatürk İlkelerine RP Yorumu”, 14 Ekim 1996, s.18.

¹⁷¹ Duran, s.118.

¹⁷² **Milliyet**, “Hoca'nın Atatürkçülüğü!”, 14 Ekim 1996, s.1.

¹⁷³ Zeynep Çetinkaya, “Erbakan'ın Manevrası”, **Milliyet**, 14 Ekim 1996, s.17.

¹⁷⁴ **Cumhuriyet**, “Cami siyasetine tepki yağıyor”, 1 Şubat 1997, s.4.

¹⁷⁵ **Milliyet**, “Cami tartışması yine alevleniyor”, 13 Şubat 1997, s.14.

Bağımsız bir Kürt devleti kurmak isteyen PKK gibi aşırı dinciler de Türkiye için büyük bir tehlike yaratmaktadırlar. İran'daki İslam devriminden esinlenerek Türkiye'de bir Türk-İslam cumhuriyeti, bir İslam devleti kurma eğilimleri var. Bu eğilim, üstelik belli bir partinin temsilcilerinin temel hedefi haline gelmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, bu durumda irtica tehlikesini incelemeye almalıdır.¹⁷⁶

şeklindeki sözleri askerin RP'nin bazı faaliyetlerini bir 'ulusal güvenlik meselesi'ne dönüştürmeyi ve bunu yaparken de MGK'yı RP'ye karşı bir direnç mekanizması haline getirmeyi amaçladığını göstermektedir.

Dolayısıyla Erbakan'ın iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Batı çizgisinden çıktığını ve laikliğin ciddi bir meydan okumayla karşılaştığını düşünen laik kesim ve bilhassa ordu yükselen muhafazakarlık karşısında kendisini görünür kılmak ve Kemalist kimliği onaylamak amacıyla bir takım pratikler devreye sokmaya başlamıştır. Bu bağlamda bir taraftan Türkiye'de öncelikli güvenlik meselesinin 'irtica' olduğu savunularak İslami kimlik itibarsızlaştırılmaya çalışılırken, bir taraftan da bazı söylem ve pratiklerle laik kimlik yeniden üretilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda II. Zırhlı Tugay komutanı Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu'nun Refah Partili bir belediye başkanının bulunduğu Sultanbeyli'nin en işlek caddesine Atatürk heykeli diktirmesi ve caddenin adını değiştirmesi, kendini Kemalist rejimin koruyucusu addeden TSK'nın Refah Partisi'ne yönelik somut bir meydan okumasını temsil etmektedir.¹⁷⁷ Refahlı belediye başkanı Ali Nabi Koçak'ın heykel için destek vermemesi RP'nin Atatürk düşmanı olduğunun onayı olarak sunulurken, heykelin başında askerlerin nöbet tutması da adeta TSK'nın 'Atatürk'e ve onun temel ilkelerine dokundurtmayız' deme şekliydi.

10 Kasım'da yaşanan bir başka gelişme ise Refah Partili Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin bir toplantı vesilesiyle yaptığı bir konuşmada "...İnsanları köle gibi gören, çağdışı bu düzen mutlaka değişmelidir. Ey Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, nefreti ve bu inancı eksik etmeyin"¹⁷⁸ demesi ve Cumhuriyet'ten 'dikta' yönetimi olarak söz etmesi; Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın Kemalizm'in şeytani bir düzen olduğunu ve devletin dininin Hristiyanlık olduğunu söylemesi ve "ben Hizbullah'ım" şeklindeki sözleri ve ardından Hasan Hüseyin Ceylan'ın şeriatçılığı ön

¹⁷⁶ Sedat Ergin, "Tarikat iftarı bardağı taşırdı", **Hürriyet**, 23 Ağustos 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/tarikat-iftari-bardagi-tasirdi-39260960> (5 Şubat 1997).

¹⁷⁷ **Sabah**, "Doğu Paşa'nın Heykel Savaşı", 11 Mart 2000, <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/03/11/g04.html> (8 Şubat 2016) ve **Milliyet**, "Atatürk nöbeti", 10 Kasım 1996, s.3.

¹⁷⁸ **Hürriyet**, "RP'li Başkana hapis", 10 Ekim 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/rpli-baskana-hapis-39268177> (8 Şubat 2016).

plana çıkaran açıklamaları¹⁷⁹ adeta Refah'ın Atatürk ve rejim düşmanı olduğunun kanıtı olarak sunulmuş ve bu yolla Refah'ın 'irticacı' olduğunun bir kez daha üzerinden geçilmiştir. Dolayısıyla laiklik noktasında yaşanan pek çok gelişme RP'yi tasfiye etmenin ve iktidar ilişkilerini Kemalist blok lehine olarak yeniden kurmanın aracı olarak görülmüş ve Kemalist bloğun Refah söylemini ve onun temsil ettiği İslamcı bloğu marjinalleştirme politikalarının ürünleri olarak devreye sokulmuştur. Nitekim söz konusu ifadeleri nedeniyle hakkında dava açılan Şükrü Karatepe'nin ileriki yıllarda dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'a*, davanın Yargıtay'dan jet hızıyla-27 günde- geçmesinin hikmetini sorduğunda Savaş'ın "çünkü sizin cezanızın kesinleşmesi çok önemliydi, o kesinleşen cezayı ben Refah Partisi'nin kapatılmasında delil olarak kullanacak ve Anayasa Mahkemesi'ne gönderecektim. Onun için ben sizin davanızı sırada bekleyen 8 bin davanın önüne koydum" diye karşılık vermesi ve Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in mahkemeye Karatepe'nin derhal mahkum edilmesini isteyen bir yazı göndermesi laik bloğun ve bilhassa TSK'nın RP ile girdiği hegemonik mücadelede yargı onayını sağladığını ve dolayısıyla söz konusu bloğun asker üzerinden sahip olduğu ayrıcalıklı söylem alanını açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸⁰

Aynı şekilde Ağustos 1996'da yapılan Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantısında "irticai faaliyetlere katıldığı" gerekçesiyle 13 subay ve astsubayın ordudan ihraç edilmesi ve Erbakan'ın ordunun baskısıyla bu kararı onaylamak zorunda kalması¹⁸¹ da benzer bir işlev görmüştür. Zira bu durum bir taraftan yürütme organının büyük ölçüde dışlandığını ve TSK'nın bir karar verici aktör gibi hareket etme önceliğini elinde bulundurduğunu gösterirken, öte yandan bahse konu askerlerin ihraç edilmelerinin 'irtica' ile ilişkilendirilmesi askerler özelinde Kemalist bloğun RP'ye bir 'laiklik' uyarısı niteliğinde olmuştur.

¹⁷⁹ Ferruh Sidar, **Büyük Kin'in Kısa Öyküsü: Karşı Devrim**, 1. Basım, İstanbul: Cinius Yayınları, 2013, s.182.

* Savaş, daha sonra RP ile ilgili hazırlamış olduğu iddianamelerde İslamcı kesimi "kan içici vampirler" olarak adlandırmış ve Erbakan ile Yasin Hatipoğlu arasında geçen konuşmanın yasa dışı dinlenmesini mahkemeye delil olarak sunarak RP'nin kapatılmasında büyük rol oynamıştır. Kaynak: Adem Yavuz Arslan, "Bir Vural Savaş geçti", **Aksiyon Dergisi**, Sayı.320 (20 Ocak 2001) http://www.aksiyon.com.tr/dosyalar/bir-vural-savas-gecti_507202 (19 Şubat 2016).

¹⁸⁰ **Sabah**, "Demirel, 'Bir An Önce Yargılayın' Yazısı Gönderdi", 15 Nisan 2012, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/04/15/demirel-bir-an-once-yargilayin-yazisi-gonderdi#> (20 Şubat 2016) ve **Milliyet**, "Demirel mektubunda yargılanmamı istedi", 15 Nisan 2012, <http://www.milliyet.com.tr/demirel-mektubunda-yargilanmam-i-stedi/gundem/gundemdetay/15.04.2012/1528318/default.htm> (20 Şubat 2016).

¹⁸¹ **Milliyet**, "Ordu irticaya taviz vermedi", 5 Ağustos 1996, s.15.

Öte yandan RP'yi dışarıda tehdit olarak görülen bazı dış aktörlerle ilişkilendirme asker açısından RP'yi ve onun politikalarını güvenlikleştirme noktasında önemli bir işlev görmüştür. Örneğin; 29 Ekim 1996'da Talibanların Afganistan'da iktidarı ele geçirmeleri ile ülkede yaşanan siyasi ve toplumsal kargaşa hali, Türkiye'de RP iktidarını marjinalleştirmek için dolaşıma sokulmuştur. Söz konusu söylemlerde İslam 'terör' ile eş anlamlı hale gelmiş ve Türkiye'de RP iktidarının İslamcı politikaları toplumsal barış açısından bir tehdit olarak inşa edilmiştir. Örneğin Sabah Gazetesi'nin "Afganistan'da Şeriatçılar iktidara kanlı geldiler"¹⁸² manşeti tam da iktidara gelmeden önce yaptığı bir konuşmada "Refah Partisi iktidara gelecek Adil Düzen kurulacak. Sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak? Tatlı mı olacak kanlı mı olacak?"¹⁸³ diyen Erbakan'a gönderme yapmakta ve tam da bu yolla RP'yi Taliban üzerinden itibarsızlaştırmaktaydı. Aynı şekilde her fırsatta Atatürk'e olan husumetlerini ve laik rejimi yıkma taleplerini dile getiren Aczmendi Tarikatı'nın¹⁸⁴ tam da Afganistan'da Şeriat yönetimi uygulayan Talibanlar'ın iktidara geldiği bir zamanda yaptıkları 'şeriat' çağrılarıyla gündem konusu olmaları, Kemalist çevrelerce RP'den gelen meydan okumalara direnme noktasında önemli bir temsil haline getirilmiş, bilhassa merkez medya tarafından adeta 'Türkiye'nin Taliban'ı'¹⁸⁵ olarak servis edilmiş ve RP'nin ve onun temsil ettiği İslamcı kanadın arz ettiği tehlike gösterilmeye çalışılmıştır. RP'nin İslamcı politikaları nedeniyle rejimin ve dolayısıyla devletin tehdit altında olduğu üzerine kurulu söylemin adeta onayı olan bu pratikler sonuçta hegemon bloğun İslamcı kimliği ve söylemi güvenlik eksenine yerleştirmesine ve RP'nin laiklik sınırlarının dışında kalan pratikleri marjinalleştirmesine hizmet etmiştir.

Yine 31 Ocak'ta Filistin'le dayanışma gecesi olarak Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesi'nde yaşananların RP-şeriat ilişkilendirmesine dönüşmesi de Kemalist çevrelerin RP'ye ve onun temsil ettiği İslamcı kesimlere yönelik geliştirdiği "güvenlik" söylemini normalleştiren bir işlev görmüştür.¹⁸⁶ Gecede yaşananların ardından örneğin CHP lideri Baykal "RP'nin İran rejimini ithal etmeye çalıştığını, bir siyasi parti kimliğinde 'İran

¹⁸² **Sabah**, "Afganistan'da Şeriatçılar iktidara kansız geldiler", 28 Ekim 1996 Aktaran: Süleyman Kocabaş, **Refahyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası: Türkiye'nin Sendromları 1996-1997**, İstanbul: Vatan Yayınları, 1997, s.67.

¹⁸³ Mehmet Ali Birand (Yapımcı), Özgül Ören (Yönetmen), "Son Darbe: 28 Şubat ", 4. Bölüm, İstanbul: CNN TÜRK, 2012.

¹⁸⁴ Bkz: **Milliyet**, "Küstah açıklama", 21 Ekim 1993, s.29 ve **Milliyet**, "Aczmendilerin Eylemi", 14 Mayıs 1995, s.11.

¹⁸⁵ **Milliyet**, "Taliban değil Aczmendi", 5 Ekim 1996, s.1.

¹⁸⁶ Kudüs Gecesi ile ilgili ayrıntılar için; **Milliyet**, "Ordu ne istiyor?", 5 Şubat 1997, s.16.

muhipleri derneği olarak ortaya çıktığını” ifade etmiş ve Sincan olayını “RP İle İran'ın güç birliği, güç gösterisi”¹⁸⁷ şeklinde tanımlayarak RP'yi İran ile ilişkilendirirken; Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden “Din Aposu ile Kürt Aposu birbirinden farksızdır”¹⁸⁸ diyerek RP'nin temsil ettiği İslamcı kanadı PKK üzerinden itibarsızlaştıran bir dil kullanmıştır. Aynı şekilde Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın “İrtica PKK'dan daha tehlikeli”¹⁸⁹ söylemi ve Genelkurmay Başkanlığı'nda verilen brifingde komutanların “iç tehdit, dış tehdidin önüne geçti”¹⁹⁰ yönündeki açıklamaları, ordunun da RP'nin politikalarından duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirdiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Kemalist askeri ve sivil bürokrasinin, bahsi geçen örneklerde görüldüğü gibi bu dönemde yaşanan pek çok gelişmeyi RP'nin politikaları nedeniyle rejimin tehdit altında olduğu yönündeki söylemi onaylamak için devreye soktuğu ifade edilebilir. Bu şekilde hem Refah Partisi ve zihniyeti itibarsızlaştırılıyor hem de laik-Kemalist blok kendi söylem alanını yeniden onaylayarak RP'den gelen meydan okumaları bertaraf etme noktasında bir manevra alanı açmış oluyordu. Dolayısıyla içeride İslamcı bloğu işlevsiz kılmak amacına yönelik işleyen söylemler ve dışlama pratikleri karşısında Refah Partisi, İslamcı kimliğin ötekisi olan laiklik üzerinden gerçekleştirdiği meydan okumada ciddi bir direnişle karşı karşıya kalmıştır.

2.3.3. Refah'ın Farklılaşan Dış politik Söylem ve Pratikleri

Cumhuriyetten bu yana Kemalist Türk elitleri, “iç siyasal kültür değişimini menfi yönde etkiler düşüncesi ile Osmanlı tarih mirasını ve İslam kültürünü”¹⁹¹ hatırlatan coğrafyadan uzak durmuş; bunun yerine Türkiye'yi “Batılı uluslararası toplumun doğal bir parçası olarak addetmiş ve bölgesel gelişmeleri de Batılı bakış açısından görmeyi tercih etmiştir.”¹⁹² Nitekim “Türk elitlerinin çoğunluğu Türk kimliğinin İslami ve Doğulu karakterine ne kadar az vurgu yapılırsa Türk kimliğinin Batılı yönünün o kadar çok gerçekleştirilebileceğine, böylece AB'ye katılma beklentilerinin artacağına”

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, “Baykal: RP, İran muhipleri derneği”, 5 Şubat 1997, s.5.

¹⁸⁸ **Cumhuriyet**, “Ülkeyi bölmek istiyorlar”, 6 Şubat 1997, s.3.

¹⁸⁹ **Milliyet**, “Komutan'dan şiire acı yanıt”, 11 Mart 1997, s.1.

¹⁹⁰ **Milliyet**, “Kenan Evren'den irtica itirafı”, 1 Mayıs 1997, s.16.

¹⁹¹ Davutoğlu, s.54.

¹⁹² Oğuzlu, “Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, s.13.

inanmışlardır.¹⁹³ Dolayısıyla Kemalist elitlerin, Batı kültürü ve siyasal anlayışı doğrultusunda inşa ettikleri iç siyasal kültürün bir uzantısı ve onaylayanı olarak Batı odaklı bir dış politik anlayışı benimsemesi, Türk siyasetinde büyük oranda Doğu ve Ortadoğu'dan kopuk bir stratejik anlayışın yerleşmesine neden olmuş; bilhassa kendini Cumhuriyetin ve Kemalist değerlerin teminatı olarak gören TSK ve askeri bürokratik elitin komşu ülkeleri 'terör, istikrarsızlık ve irticanın' kaynağı olarak yeniden tanımlaması, Osmanlı tarih ve kültür mirasının ve dolayısıyla İslam coğrafyasının Kemalist elitlerin güvenlikleştirici söylem alanına hapsolmasına yol açmıştır.

Böylece bu durum, yani Müslüman kimliğiyle öne çıkan dış aktörlerin 'milli güvenlik' söylemi ekseninde temsil edilmesi, söz konusu bölge ülkelerini 'güvenlikleştirme' yoluyla hükümetin iradesinde oluşan dış politika alanının dışına çıkararak, ordunun müdahale alanına dahil etmiş ve bu yolla Kemalist devlet kimliğini sürekli bir şekilde tekrar etmiştir. Dolayısıyla Doğu'yu reddeden ve Batı'yı önceleyen dış politika söylemi, her şeyden önce içeride oluşturulan laik-Batılı kimliği onaylamayı ve bu kimliğe meydan okuyan alternatif kimlik ve temsil biçimlerini marjinalleştirmeyi amaçlamıştır. Diğer bir ifadeyle Doğu'yu ve İslami kimliği ötekileştiren Batı'nın ve Batı kültürünün pozitif bir referans olarak alınması, Cumhuriyet tarihi boyunca Osmanlı bakiyesi unsurların ve Türk toplumunun Müslüman kimliğinin inkarı üzerinden Kemalizm'i restore eden güçlü bir stratejik araç işlevi görmüştür. Bu durum bizi şu tespite götürür; "ulusal düzeyde yürütülen Batılılaşma hareketi ile Batı yönelimli ve Batı merkezli dış politika arasında" doğrudan bir ilişki vardır. Bu açıdan bakıldığında "Cumhuriyet ile birlikte bu politikanın İslam dünyasını dışlayıcı veya 1970'lere kadar Türkiye'nin kendini bu dünyadan uzak tutucu politikaları da Cumhuriyet'in uygulamaya koyduğu ve Osmanlı'ya göre daha radikal hedefler içeren Batılılaşma projesine bağlanmaktadır."¹⁹⁴

1980'li yıllar ile birlikte askeri bürokrasinin siyasi karar alma ve uygulama mekanizması içerisindeki yerinin sivil siyasetçiler aleyhine genişlediği görülmektedir. "Gerek 1982 Anayasası, gerekse 1980-1983 yılları arasında yapılan düzenlemeler sonucunda" askerin pratik düzlemde ve yasal olarak genişleyen yetkileri, TSK'nın

¹⁹³ Mustafa Aydın, "The Determinants of Turkish Foreign Policy and Turkey's European Vocation,"

Review of International Affairs, cilt.3, sayı.2 (2003,), s.306-31 Aktaran: Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", s.13.

¹⁹⁴ İhsan Dağı, **Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği**, 1. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1998, s.24.

“partilerüstü” ya da ‘siyaset üstü” bir yetkiye sahip olduğu şeklinde meşrulaşmasına yol açmıştır.¹⁹⁵ Bu noktada MGK’nın devlet aygıtı içinde sahip olduğu konum ve yasal düzlemde bakanlıkların ‘Kırmızı Kitap’ olarak da anılan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi’nde tanımlanan stratejilere uygun şekilde politikalar yürütmesi gereği, askeri yapının ve anlayışın siyasal yapı içindeki yerini göstermektedir. Dolayısıyla TSK mensuplarının dış politikaya yönelik açıklamaları, dolaylı veya doğrudan müdahaleleri “Türkiye’de dış politika alanında siyasal erkin kullanılması sürecine askeri yetkililerin yasal ve kurumsal düzeyde etkili ölçüde katıldıklarını ortaya koymaktadır.”¹⁹⁶

Askerin dış politikaya söz konusu müdahalesi ise genellikle ‘güvenlik’ söylemleri üzerinden, iç ve dış gelişmeleri kendisinin yönlendirmesini meşrulaştırmak şeklinde olmuştur. Bu konu ile ilgili verilebilecek pek çok örnek olmakla birlikte, 1993 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş’in yaptığı tespit bu durumu açıklayıcı niteliktedir. Türkiye’nin etrafında yer alan tehdit odaklarının çoğaldığını belirten Güreş, “Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) eskisinden çok daha fazla önem arz eden görevler” düştüğünü ifade etmiştir.¹⁹⁷ Bu bakımdan Soğuk Savaş’ın ardından “Türkiye’nin sınırlarında meydana gelen gelişmeler (Sovyetler Birliği’nin dağılması, eski Yugoslavya’daki parçalanma ve savaşlar, Körfez savaşı)”¹⁹⁸ ve bu risk faktörlerinin ortaya çıkardığı güvenlik sorunsalı ordunun dış politika yapımındaki öncül rolünü onaylar nitelikteydi. Böylesi bir ortamda

Güvence altına alınacak referans nesnesinin tanımı (toprak bütünlüğü ve ulusun seküler ve homojen çehresi), iç ve dış tehditlerin bu nesneyle bağdaştırılması, bilhassa Sevr Anlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması gibi sarsıcı olayların belli bir çerçevede yorumlanması, her biri askeri elitin güvenlik kaygılarını artırmaktaydı...Güvenlik argümanı iç düzlemde Güneydoğu’da uygulanan basın sansüründen siyasi partilerin kapatılmasına kadar varan önlemler silsilesini ve ordunun politikadaki rolünü meşrulaştırmak için kullanılmaktaydı.¹⁹⁹

Bilhassa 1990’lı yılların ikinci yarısına hakim olan bu güvenlik odaklı söylem ve dış ilişkilerin bu bağlamda Cumhuriyetin kendisine ve temel niteliklerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak güvenlikleştirilmesi, bu güvensizlik ortamında ortaya çıkan savunma

¹⁹⁵ Gencer Özcan, “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan ve Şule Kut (drl.), 1. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s.69.

¹⁹⁶ Özcan, “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, s.79.

¹⁹⁷ **Milliyet**, “Güreş: TSK’ya önemli görev düşüyor”, 25 Aralık 1993, s.28.

¹⁹⁸ Paula Sandrin, “Turkish Foreign Policy After the End of Cold War: From Securitising to Desecuritising Actor”, **Contemporary Turkish Studies**, 2009, s.4.

¹⁹⁹ Sandrin, s.4.

gereksinimini karşılamak için zaruri olarak ihtiyaç duyulan orduyu siyaseten güçlendirmiştir. Bu açıdan Kemalist değerlerin yükselişe geçmesiyle Özal döneminde Türkiye'nin komşu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesini öngören çok boyutlu dış politikadan yeniden Batıcılık ilkesinin öncelendiği bir döneme girilmiştir. Dolayısıyla “bu yeni algılama biçimi Özal'ın dış politika üzerinden Kemalizm ile hesaplaştığı dil olan yeni-Osmanlıcılık sürecini kesintiye uğratmış ve kendisini Kemalizm'in nihai koruyucusu olarak tanımlayan aktörlerin Türkiye dış politikasındaki etkinliğini yeniden restore eden bir süreci başlatmıştır.”²⁰⁰ Başka bir ifadeyle bu yeni güvenlik odaklı dış politika konsepti, ordunun ve Kemalist sivil bürokrasinin dış politika yapımındaki rolünü hem yeniden kurmuş hem de bu rolü meşrulaştırıcı bir etki yaratmıştır.

Bu dönemde mevcut hegemonik düzen açısından iki büyük tehdit kaynağı söz konusudur; İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı'nın ardından ortaya çıkan boşluğun etkisiyle şiddeti gittikçe tırmandıran PKK ve anti-laik söylemleri ve Batı karşıtı tutumuyla açıkça Kemalist değerlere meydan okuyan İslamcı blok (Refah Partisi). Dolayısıyla 1990'lı yıllar Kemalist askeri bürokrasi için bir yanda milliyetçi reflekslerle Kürt sorunu ile öbür yanda laiklik kaygılarıyla Refah Partisi ile mücadele ettiği ve söz konusu bu iç politikalar temelinde dış ilişkiler tesis ederek Cumhuriyetin Kemalist karakterini onaylayan pratikleri devreye soktuğu bir zaman dilimi olmuştur. Bir taraftan bu dönemde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle sivil hükümetlerin etkisiz ve kırılğan oluşları askerin politik bir aktör konumuna gelmesini kolaylaştıran bir etki yaratırken; öte yandan dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 1991 yılında gerçekleştirdiği Güneydoğu gezisinin ardından yaptığı “Kürt realitesini tanıyoruz” açıklamasına ve Kürtçe yayında ve devletçe desteklenecek enstitülerde Kürt kültürü ve tarihinin araştırılmasında serbestlik tanınacağına ifade edilmesine rağmen Kürt sorunu tamamen askerin ellerine teslim edilmiş ve böylece ordu siyasi karar alma sürecinde etkili bir manevra alanı sağlayan bir mekanizmaya sahip olmuştur.²⁰¹

Türkiye'nin askeri bürokrasinin etkisi altında değişen politikaları bilhassa Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde etkisini göstermiştir. Nitekim 1990'lı yılların başlarında Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan de facto Kürt devletinin Kemalist ideolojinin ulus-devlet sütununu sorunsallaştırmaya başlaması

²⁰⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s. 207-208.

²⁰¹ Altan Öymen, “Devrim Gibi”, *Milliyet*, 10 Aralık 1991, s.1.

Türkiye’yi, Irak’a yönelik kendisiyle aynı doğrultuda politika izleyen Suriye ve İran gibi bölge ülkeleriyle yakınlaştırmıştı. Örneğin; Türkiye ve Suriye bu dönemde terörizme karşı işbirliği yapacaklarını taahhüt eden bir güvenlik protokolü imzalarken, İran da “Kuzey Irak’taki durumu görüşmek üzere” gerçekleştirilen üçlü toplantılara (Türkiye, Suriye ve İran) dahil edilmiştir.²⁰² Ancak bu ilişkiler Türkiye’nin güvenlik algılamalarının değiştiği 1990’lı yılların ortalarından itibaren değişmeye başlamış ve “Türkiye’nin Ortadoğu politikası içindeki dinsel ve etnik kimlik çatışmalarının sarmalında gelişmeye başlamıştır.”²⁰³ Dolayısıyla bu dönemde Türkiye’nin dış politikası güvenlik elitlerinin, iç düzlemde tırmanışa geçen ve Türkiye’nin toprak bütünlüğüne ve rejimine yönelik olarak algılanan iki tehdidi (PKK ve siyasi İslam), dış tehditlerin, bilhassa da bölge ülkelerinin verdiği desteğin, tezahürü olarak değerlendiren anlayışı çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.

Bütün bu bileşenler 1990’lı yıllarda “Genelkurmay’ın hükümetin rolünü üstlenerek açıklamalar, raporlar, karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalarla kendisini görünür” kılmasını normalleştirmiş ve “Genelkurmay, özellikle 1990’ların ikinci yarısında Türkiye’nin tehdit kaynaklarını ve güvenlik önceliklerini tanımlama noktasında neredeyse bir tekele sahip olmuştur.”²⁰⁴ Bu noktada Erbakan öncesi dönemde en fazla öne çıkan ve Erbakan dönemine de sıçrayan gelişme şüphesiz ki Türkiye-İsrail ilişkileri ekseninde yaşanan gelişmelerdir. O yıllarda Orgeneral Çevik Bir’in İsrail’e hükümetten bağımsız olarak resmi ziyaretler gerçekleştirmesi ve yine hükümetten bağımsız işbirliği alanları geliştirmesi, İsrail ile ilişkiler bağlamında inisiyatifin TSK tekelinde toplandığını göstermektedir.²⁰⁵ Şubat 1996’da Genelkurmay tarafından hükümetin ve Dışişleri Bakanlığının haberi olmadan imzalanan Türk-İsrail Askeri İşbirliği Anlaşması Türkiye’de ordunun politika yapımında ve ülke stratejilerini belirleme noktasında sivil hükümetlerin bir adım önünde olduğunun bir kez daha göstereni olmuştur. Söz konusu anlaşmaya Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve “anlaşmayı kendisine karşı bir tertip olarak

²⁰² Meliha Benli Altunışık, “Güvenlik Kısacasında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan ve Şule Kut (drl.), 1. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998”, s.332-333.

²⁰³ Altunışık, “Güvenlik Kısacasında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, s.334

²⁰⁴ Gökhan Koçer, “1990lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt.29, No. 1-2 (2002), s.123-158 ve Balci ve Kardaş, “The Changing Dynamics Turkey’s Relations with Israel: An Analysis of ‘Securitization’”, **Insigh Turkey**, Cilt.14, Sayı.2 (Nisan- Haziran 2012), s.99-120 Aktaran: Balci, *Türkiye Dış Politikası*, s.210.

²⁰⁵ Ali Kuş, “28 Şubat Taşlarını İsrail’le Döşediler”, **Yeni Şafak**, 17 Nisan 2012, <http://www.yenisafak.com/gundem/28-subat-taslarini-israile-dosediler-378408> (30 Ocak 2016).

gören İran” gibi Müslüman kimlikleriyle öne çıkan ülkeler tepki gösterirken Türkiye’de ordu, İsrail ile anlaşmaya vardığı stratejik ortaklık üzerinden bir kez daha Cumhuriyetin Batılı karakterini onaylamıştır.²⁰⁶ Bu noktada ordunun özelde bu anlaşmayı genelde ise İsrail’le ilişkileri iç siyasette yükselişe geçen İslamcı bloğu etkisiz kılmanın ve laik kimliği bir kez daha onaylamanın bir yolu olarak gördüğünü söylemek mümkün. Nitekim anlaşmaya imza atan Orgeneral Çevik Bir’in yıllar sonra yayınlanan bir makalesinde yer verdiği “Türkiye’de ordu anayasadan aldığı yetkiyle laik Kemalist Cumhuriyet’in mirasını korumakla yükümlü. Ordu Erbakan’a açıkça şu mesajı verdi: Koltuklarımızda öylece oturup, ülkenin yüzünü İslam’a dönmesini, İsrail-Türk askeri ilişkilerinin tehlikeye atılmasını izleyemeyeceğiz”²⁰⁷ şeklindeki ifadesi bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

Öte yandan devletin Kürt sorununu ‘güvenlik’ meselesi olarak ele almasının sonucunda PKK sorunu bir türlü çözülemediği gibi ‘tehdit’ unsurlarının kapsamı komşu ülkeleri de içine alarak daha geniş bir çembere yayılmıştır. “Dış politika kararlarında anahtar rol oynayan Kürt Sorunu’nun” yönetiminin bütünüyle askerin kontrolüne girmesi, PKK’ya destek verdikleri düşüncesi ile Irak, Suriye, İran ve Ermenistan gibi Türkiye’nin yakın komşularıyla olan ilişkilerin de askerin müdahale alanına girmesi sonucunu doğurmuştur.²⁰⁸ Bu durum iç sorunların kaynağını dışarıda arama ve dış düşmanlarla özdeşleştirme geleneğine devam edilmesini beraberinde getirmiş ve dış düşmanın genellikle İslam ülkelerini temsil ediyor oluşu İslamcı bloğu ve politikalarını tahrip edici bir etki yaratmıştır. Bu durumun doğal sonucu ise içeride askeri söylemler ile politika yapımı sürecinde TSK’nın kontrolünün meşrulaşması olmuş ve Genelkurmay, “Ankara’nın Ortadoğu politikasının doğrudan ve asıl belirleyicisi” haline gelmiştir.²⁰⁹ Sonuçta cumhuriyetin geleneksel ötekileri PKK sorunu bağlamında güncelliğini koruyan referanslar olarak kalırken, ordu dış politikada İslam ülkelerini önceleyen muhafazakar kesimi bu yolla bir ‘tehdit’ unsuruna dönüştürerek etkisiz hale getirmiş olmaktadır.

²⁰⁶ Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, s.169.

²⁰⁷ Çevik Bir ve Martin Sherman, “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”, **Middle East Quarterly**, Güz 2002
Aktaran: “28 Şubat Taşlarını İsrail’le Döşediler”, **Yeni Şafak**, 17 Nisan 2012 (Erişim Tarihi:

²⁰⁸ Kösebalaban, s.250.

²⁰⁹ Altunışık, “Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, s.335.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda “RP, toplumu İslami çizgide dönüştürme amacını güden büyük ve radikal teşebbüslerinin Cumhuriyet’in anayasal düzeninin temel prensiplerini ve böylece liberal demokratik düzeni ve rejimin kurumlarını tehdit etmesi bakımından, kurulu seküler düzenin siyasi partilerinin konumuyla karşılaştırıldığında periferik bir gücü temsil etmekteydi.”²¹⁰ Bu bakımdan RP’nin iktidara gelişi, “seküler geleneği ve açık Batı yanlısı yönelimiyle Müslüman dünyasında yegane olan bir ülkede düpedüz bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı.”²¹¹ İç politik düzlemde yaşanan iktidar mücadelesini “hak ve batıl”²¹² arasında yaşanan bir mücadele olarak tanımlayan RP açısından, bunun dış politikadaki karşılığı Batı’nın ‘batıl’ı, İslam dünyasının ise ‘hak’kı temsil etmesi olarak tezahür etmektedir. Bu açıdan “dünya görüşünün özünü ‘Batı’ya karşı’ kendi öz kültürüne, değerlerine ve medeniyetine dönüş hedefi oluşturan ve bunlarla da büyük ölçüde İslami ve İslami tarihsel mirası kasteden RP hareketinin dış politikadaki ‘doğal tercihi’ İslam” ülkeleri olmuştur.²¹³ Tam da “bu yüzden RP’nin dış politika anlayışı ve hedefleri, Türk dış politikasının Batı yönelimli geleneksel çizgisinin ‘devamlılığı’nı öne çıkaran merkez siyasi partilerin tutumundan ayrışır.”²¹⁴ Batı’nın tarihsel çatışmalar ve düşmanlıklar çerçevesinde figüre edilmesi, iki medeniyet arasındaki farklılıkların ön planda tutulması, AB sisteminin bir sömürü düzeni olarak tanımlanması gibi faktörler RP’nin kendisini Batı karşıtlığı üzerinden kurduğunu ve iç düzlemdeki ötekisinin de bu bağlamda Batıcılığı savunan Kemalist ideoloji olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla

RP’nin kendi kimliğini, temelde, ‘bütün olumsuzlukların kaynağı’ olduğunu iddia ettiği Batı’ya karşı tanımlaması sadece bir dış politika yönelimi veya bu alanda sonuçları olan bir tespit ve tercih değildir. RP kimliğinin önemli ölçüde Batı’ya karşı konumlanmış olmasının, başka bir ifade ile Batı karşıtlığının kimlik üretici niteliği, bunun sonuçlarının dış politika alanıyla sınırlı kalmasını engeller.²¹⁵

Bu bağlamda Kemalist elitlerin ürünü olan Batı odaklı dış politika nasıl ki muhafazakar grupları siyaseten etkisiz kılmış ve İslam dünyasını marjinalleştirmişse, Erbakan’ın temelde Batı karşıtlığına dayalı politik anlayışı da aynı kaygıları taşımaktadır. Buna göre RP’nin dış politikaya yönelik söylem ve pratikleri, iç politik düzlemde mevcut

²¹⁰ Ziya Öniş, “The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in Perspective”, *Third World Quarterly*, Vol.18, No.4 (2010), s.744.

²¹¹ Öniş, s.743.

²¹² **Refah Partisi**, “Refah Partisi Seçim Beyannamesi”, 20 Ekim 1991, s.3-13.

²¹³ Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, s.76.

²¹⁴ Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği* s.22.

²¹⁵ Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği* s.23.

Kemalist hegemonyaya direnen Milli Görüş kimliğini bir kez daha onaylarken, Batı karşıtlığının yükseldiği bir dönemde onun iktidar ilişkilerindeki konumunu da güçlendirecekti.

Sonuçta Batı odaklı dış politikanın sorunsallaştırılması yoluyla RP, “bütün Cumhuriyet tarihinin dış yöneliminin yanlışlığını iddia ederek mevcut bütün dış politika sorunlarından Cumhuriyet dönemindeki geleneksel anlayışı sorumlu”²¹⁶ tutmuştur. RP’ye göre Cumhuriyet dönemi boyunca yürütülen ‘Batı güdümlü’ dış politika uygulamaları ile birlikte Kemalist “devlet kendi halkının değerlerine savaş açmış” ve nihayetinde “halk-devlet bütünlüğü parçalanmıştır”.²¹⁷ Yine Erbakan’a göre Kemalist bürokratik elit Türk toplumunun tarihini değiştirmiş, öz benliğini yok etmiş ve sonunda “Batı’nın uydusu” bir devlet olup çıkmıştır.²¹⁸ Buna göre taklitçiler, “dışa bağımlı”, ‘baskı’ ve ‘sömürü’ düzenlerini yürütebilmek için, halka yetki veremeyeceklerinden dolayı, yönetimi” merkezileştirmiş ve “halkla, inancıyla, tarihiyle mücadele” eden bir “gardiyan devlet” haline gelmiştir.²¹⁹ Dolayısıyla Erbakan’ın problemli gördüğü durum, Kemalist seçkinlerin politikalarının halkı öz benliğinden uzaklaştırması ve “devlet-millet kaynaşmasına” engel oluşturmalarıdır. Türk halkını kendi kendine yabancılaştıran bu problemli yapıyı ortadan kaldırmanın yolu ise bu kaynaşmayı sağlayarak halkın inancı ve tarihiyle bütünleşecek ve bir “garson devlet” görevi görececek bir siyasi yönetim anlayışından geçmektedir.²²⁰ Bu hususta özellikle vurgulanan nokta ise kimlik kurucu rolü nedeniyle dış politika konusu olmuştur. Bu noktada “taklitçilerin dışa bağımlı uydu ve müstemleke tipi, şahsiyetsiz dış politikaları yerine karşılıklı, saygı ve menfaate dayanan itibarlı ve şahsiyetli dış politika” yürütüleceğini ifade eden Erbakan, RP’nin Türkiye’nin bağımsızlığını geri getireceğini ve “Yeni bir Dünya” kuracağını, Türkiye’yi de bu “Yeni Dünya’nın öncüsü” yapacağını belirtmiştir.²²¹

ABD eski Başkanı George H. Bush’un Ağustos 1990’da düzenlediği bir basın toplantısında “yeni dünya düzeni” tasavvurunu ortaya koyduğu düşünüldüğünde, Erbakan’ın “yeni dünya düzeni” de özelde ABD’nin genelde ise ‘emperyalist güçler’ olarak tanımladığı Batı’nın ortaya koyduğu bu düzene bir meydan okuma olarak

²¹⁶ Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, s.37.

²¹⁷ Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, s.24.

²¹⁸ Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 24 Aralık 1995, s.4.

²¹⁹ Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 24 Aralık 1995, s. 5 ve 26.

²²⁰ Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 24 Aralık 1995, s.5.

²²¹ Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 24 Aralık 1995, s.4 ve 29.

görülebılır. Öte yandan gerek seçim beyannamelerinde gerekse verdiği demeçlerde Müslümanların başlarına gelen bütün sıkıntıların sorumlusu olarak resmettiği İsrail'in (Siyonizm'in) söz konusu projenin asıl mimarı olduğunu söylemekte²²² ve bu yolla Batı karşıtlığını, Batı'nın Siyonizm'le birlikte hareket ettiği ve onun çıkarlarına hizmet ettiği gerekçesiyle toplumsal düzlemde meşrulaştırmış olmaktadır.

'Yeni Dünya' söylemini ilk olarak Ekim 1994'te ABD'de Amerikan Müslüman Konseyi'nin misafiri olarak katıldığı bir toplantıda dile getiren Erbakan, söz konusu yeni düzenin "İslam Birleşmiş Milletleri, İslam NATO'su, İslam Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuk Acil Yardım Fonu, ortak bir İslam parası ve İslam Ortak Pazarı'nı içeren Müslüman bir yeni dünya düzeni"²²³ olacağını açıklamış ve iktidara geldiklerinde Türkiye'nin böyle bir İslam Birliği'ni başlatacağını bildirmiştir. "Müslüman bir ülke olarak, Türkiye'nin Batı'dan öğreneceği bir şeyin"²²⁴ olmadığını savunan Erbakan, bu yeni düzeni "İslam ülkelerinin sömürülmesini' sona erdirecek"²²⁵ bir çıkış yolu olarak görür. Diğer taraftan Türkiye'nin İslami ve Ortadoğulu karakterine vurgu yapan bu söylem Refah Partisi açısından "Türkiye'nin bu bölgeden kaynaklanan güvenlik kaygılarını"²²⁶ gidermeyi ve bu ülkelerle kurulacak işbirlikleri zemininde Türkiye'yi Batı'dan soyutlamayı amaçlamaktadır. Bu noktada Seçim Beyannamesinde yer alan Türkiye'nin yerinin "Papa XII. Pio'nun tavsiyesiyle Roma Antlaşasına dayanılarak bir Hıristiyan birliği olarak kurulan" AB değil, "Dünya Müslüman Ülkeler Birliği" olacağını ifade edilmesi²²⁷ ve RP'li Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün "bizim AB'ye karşıtlığımız Avrupa ülkelerinden farklı bir kültüre, farklı bir kimliğe ve farklı ekonomik yapıya sahip olmamız temeline dayanmaktadır"²²⁸ şeklindeki sözleri temelde Kemalist rejimin ve bürokrasinin kimliğini temsil eden 'Batılı' olma söylemini, Türkiye'nin Osmanlı mirası ve Müslüman çoğunluğu dolayısıyla Doğulu bir kimliğe sahip olduğu söylemi ile tasfiye etme çabasının ürünüdür.

²²² Dağı, *Kimlik, Söylem, Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, s.33.

²²³ Turkish Daily News, 21 Ekim 1994 Aktaran: Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Under Erbakan", *Survival*, vol.39, no.2 (2008), s.89.

²²⁴ Banu Eligür, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, First Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s.147.

²²⁵ Turkish Daily News, 23 Kasım 1994, p. B1 Aktaran: Mehran Kamrava, "Pseudo-Democratic Politics and Populist Possibilities: The Rise and Demise of Turkey's Refah Party", *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol.25, no.2 (1998), s.290.

²²⁶ Bülent Aras, "The Turks and Jerusalem," *Contemporary Review*, vol.279, no.1629 (2001, s.201-8 Aktaran: Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", s.13-14.

²²⁷ Refah Parti Seçim Beyannamesi, 24 Aralık 1995, s.29.

²²⁸ Robins, s.86.

Bu açıdan bakıldığında nasıl ki AB, Kemalistler açısından Batılılaşma stratejisine hizmet ediyorsa, RP için de “AB, Türkiye’nin Batılılaşma projesine ve prosesine önemli bir karşigelim alanıdır.”²²⁹ Bu durum Türkiye’nin 1996’da Gümrük Birliği’ne alınmasının taraflar üzerinde yarattığı algıya bakılarak anlaşılabilir. “Dönemin Başbakanı Tansu Çiller başta olmak üzere laik blok Gümrük Birliği’ni çağdaşlaşma ve Batılılaşmanın yeniden onaylanması olarak sunarken, Refah Partisi’nin başı çektiği İslamcı muhafazakar blok ise antlaşmayı yeni Sevr Anlaşması olarak” tanımlamış ve söz konusu durumu Kemalist bloğun sacayaklarından olan Batı’yı ve Batıcılığı itibarsızlaştırmak için devreye sokmuştur.²³⁰ Yine Çiller hükümetinin, Gümrük Birliği Anlaşması’nın “İslamcılara karşı bir baraj”²³¹ olacağını ifade etmesi, Kemalist bloğun AB ile varılan ortaklık girişimlerini alternatif bir oluşumu temsil eden Muhafazakar bloğu etkisiz kılmaya yönelik bir pratik olarak gördüğünü göstermektedir. Öte yandan anlaşmanın kimlik açısından iki taraflı bir tesirinden söz etmek daha isabetli olur. Zira söz konusu anlaşmanın yıllardan beri süregelen dış politik önceliklerden biri olması iktidar (laik) blok açısından; bunun büyük oranda Türkiye’nin Kıbrıs konusunda verdiği taviz neticesinde gerçekleşmiş olması da muhafazakar kanat açısından kimlik söylemlerini yeniden onaylayan bir işlev görmüştür.

Dolayısıyla Erbakan’ın “Batılı ülkelerin sömürü düzeninden Türkiye’yi çıkarmaya ve tarihsel-kültürel bağlarla bağlı olunan İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya” dayanan “lider Türkiye” ve “şahsiyetli dış politika” söylemleri ve bu söylemlerin uzantıları olan pratikler, Batı’yı kendine referans olarak alan Kemalist bloğun hegemonik pozisyonuna yönelik bir meydan okumayı temsil etmektedir.²³² Nitekim bu dönemde Müslüman kimlikleriyle ön plana çıkan komşu ülkeler, Kemalist ideoloji içerisinde geleneksel olarak güvenlik eksenine dahil edilen ve bu yolla laik-Batıcı Kemalist kimliğin bir kez daha onaylanmasında ve TSK’nın siyasal alana müdahalesini normalleştirmede stratejik bir işleve sahip olmuştur. Aynı nedenle “Türkiye’de diğer hükümetler, genellikle iktidara geldiklerinde ilk olarak ülkenin Batı ittifakına bağlı olduklarını beyan eder ve

²²⁹ Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, s.59.

²³⁰ Şaban H. Çalış, *Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası*, İstanbul: Liberte Yayınları, 2001, s.323-329 Aktaran: Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.215.

²³¹ Kemali Saybaşılı, “Refahyol Döneminde Siyasal Yaşam”, Gencer Özcan (Ed.), *Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi* içinde (23-121), 1. Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.58.

²³² Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (551-587), Cilt II, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.560.

ilk gezilerini Batılı herhangi bir ülkeye” yaparlarken “Erbakan’ın Başbakan sıfatıyla ilk yurtdışı gezisini İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya’ya yapması”²³³ ve “5 Ekim’de başlayan Mısır, Libya ve Nijerya gezisi”, Refah Parti hükümetinin bu ülkeleri ‘tehdit’ söyleminin dışına çıkararak resmi dış politikayı ve böylece mevcut iktidar ilişkilerini ters yüz etmeyi amaçladığını göstermektedir.²³⁴

Başka bir ifadeyle Kemalist askeri ve sivil bürokrasi komşu ülkeleri güvenlik eksenine dahil ederek Kemalist rejimin muhalif bloklar karşısındaki hakim pozisyonunu sağlamlaştırmak ve meşrulaştırmak için kullanırken; Refah Partisi ‘işbirliği alanları’ geliştirmek yoluyla bu ülkeleri İslami kimliği bir kez daha onaylamak ve Kemalist bloğun hakimiyetini tahrip etmek için devreye sokmuştur. Dolayısıyla Refah Partisi, dış politikaya yönelik söylem ve pratiklerinin hem hegemon Kemalist bloğun itibarsızlaştırılmasına hem de İslamcı söylemlerin normalleştirilmesine hizmet etmesini amaçlamıştır. Diğer bir ifadeyle dış politika, Refah Partisi açısından bir taraftan Kemalist hegemonyanın ‘tek ve gerçek kimlik’ olma iddiasının altını oymak ve böylece Kemalist söylem ve temsil biçimlerini etkisiz hale getirmek, diğer taraftan da İslami kimliği yeniden onaylamak için devreye sokulmuştur.

Dolayısıyla Refah Partisi, İslami kimliği canlandırmak ve Kemalist devlet ideolojisi ve kimliğinin altını oymak için içeride başlattığı süreci normalleştirmek için, anti-Batıcı bir söylem geliştirmiş ve bunun yerine İslam ülkelerini temel alan yeni bir dış politika konsepti inşa etmiştir. Başka bir ifadeyle RP’nin ortaya koyduğu dış politikanın temel hedefi, Kemalizm üzerinden ürettiği fark temsillerini, onun yaslandığı Batılı kimliği marjinalleştirmek üzerinden bir kez daha onaylamak ve bu temsilleri bir gerçeklik olarak sunmaktır. Böylece Batı’yı ‘tehdit’ olarak kuran, buna karşılık İslam ülkelerini merkeze alan dış politika, hem RP’nin (İslami) söylemini normalleştirmiş, hem de hegemon Kemalist bloğun ‘gerçek kimlik’ olma iddiasını tahrip etmiş olacaktır. Bu durum dış politikayı, iç politik düzlemde yaşanan iktidar mücadelesinin temel bir parçası haline getirmiş ve Kemalist ve İslamcı blokların her biri tarafından bir diğerini söylemsel ve kurumsal olarak tahrip etme amacına hizmet etmek için devreye sokulmuştur. Diğer bir deyişle Kemalist hegemonya açısından dış politika “çifte

²³³ Özdemir, s.178.

²³⁴ Tayyar, s.28.

dışlama” işlevi görürken, Erbakan’ın dış politikaya -İslam ülkelerine ve Batı’ya-yönelik söylem ve pratikleri muhafazakar blok açısından “çifte direniş” olarak işlemektedir. Tam da bu nedenle Erbakan’ın, Kemalist bloğun ‘tehdit’ olarak kurduğu ülkelerle işbirliği üzerinden İslami kesime yönelik temsillerin kurgusallığını ortaya çıkararak Kemalizm’i sorunsallaştırmayı ve böylece iktidar ilişkilerini değiştirmeyi amaçlayan dış politik söylem ve pratikleri, bir dış politika pratiği olarak Libya’ya yönelik algılamaları ve söylemleri de etkilemiştir.

BÖLÜM 3: DIŞ POLİTİKADA HESAPLAŞMA: LİBYA GEZİSİNİN İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA OKUNMASI

3.1.Kemalizm-İslamcılık Tartışması Bağlamında Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

1911 yılında İtalyan işgalinin başlamasına kadar olan son elli yıl içinde Trablusgarp'ın idaresi “Osmanlı Devleti'nde olmasına rağmen toplumun hayatına yön veren birçok husus yavaş yavaş” İtalyanların eline geçmiştir. Dolayısıyla “son dönemde bu vilayet ismen Osmanlı'ya aitse de aslında bir ‘İtalyan kolonisine’ dönüşmüştür.”²³⁵ 1911-12 yıllarında Osmanlı-İtalyan Savaşı (Trablusgarp Savaşı) sürerken I. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi ve İngiltere ve Fransa'nın da kendisini desteklemesiyle İtalya savaşı kazanabilmiş ve bugünkü Libya topraklarını ele geçirmişlerdir. Böylece dört yüzyıllık Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve bu tarihten sonra Libya toprakları Batı'nın etkisi ve nüfuzu altına girmiştir. Dolayısıyla bu tarihten başlayarak gerek İtalyan sömürgesinin sürdüğü 1942 yılına kadar olan dönemde gerekse de İtalyan sömürgesine son vererek idareyi eline alan İngiliz yönetimi döneminde sekteye uğrayan Türkiye-Libya ilişkileri ancak Libya'nın siyaset sahnesine bağımsız bir devlet olarak çıkmasından sonra mümkün olabilmıştır.

“Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Batılı emperyalist ülkelere karşı kazandığı zafer, sadece Asya ülkelerinde değil, aynı zamanda Afrika'daki aydınlar üzerinde de derin etkiler yaratmış ve sempati ile karşılanmıştır.” Bu açıdan Afrikalı ülkelerin, özellikle de Cezayir, Tunus ve Libya'nın Türkiye ve Türklere yönelik bakışı onun “Hristiyan Avrupa'ya karşı koruyucu bir rol üstlendiği” şeklinde olmuştur.²³⁶ Libya topraklarında önemli ve etkili bir dini örgütlenme olan Senusi hareketi liderleri nezdinde saltanatın ve ardından hilafetin kaldırılması ile Cumhuriyetin ilanının ardından başlayan Batılılaşma hareketleri nedeniyle prestij kaybı yaşansa da, Libya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından daha iyi bir seyir izlemiştir.

²³⁵ Ahmet Kavas, “Türkiye-Libya İlişkileri”, *TASAM Stratejik Öngörü*, sayı.6 (2005), s.48.

²³⁶ Numan Hazar, *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*, 2. Basım, Ankara: Usak Yayınları, 2011, s.2.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler'de (BM) Libya'nın bağımsızlığı ile ilgili yapılan oylamada Türkiye bağımsızlık lehine oy kullanmış ve 24 Aralık 1951'de kurulan Libya Devleti'ni tanımıştır.²³⁷ Bağımsızlığın ardından "Türkiye ve Türklere karşı sevgisini ve bağlılığını göstermek için Milli Savunma Bakanı Ankara'yı resmen ziyaret" etmiş; ancak ilişkiler tam anlamıyla Libya'da elçiliğin açıldığı 1953'te başlayabilmiştir.²³⁸

1953 yılında Türkiye-Libya Dostluk ve Kültür Cemiyeti kurulmuş ve Libyalı yirmi beş öğrenciye burs verilerek eğitime katkı yapılmaya çalışılmıştır. 1954'te Libya Başbakanı Mustafa B. Halim ve 1956'da da Kral I. İdris Ankara'yı ziyaret etmiş; Türkiye Başbakanı Adnan Menderes de 1957'de Libya'ya giderek iade-i ziyarette bulunmuştur. 1958 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar Libya'ya ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret sonucunda iki ülke arasındaki ilk İşbirliği ve Kültür Anlaşması imzalanmıştır.²³⁹ Gürüldüğü gibi herhangi bir çatışma noktası olmasa da bu dönemde ilişkiler oldukça durgun bir seyir izlemiş ve 1 Eylül 1969 tarihinde Albay Muammer Kaddafi'nin, Libya Kralı İdris'i kansız bir darbe ile devirip cumhuriyeti ilan etmesinin ardından da söz konusu durgunluk devam etmiştir. İki ülke siyasi ilişkileri esas olarak 1960'larda ABD ile yaşanan Füze Krizi ve Johnson Mektubu gibi krizlerin ardından Türkiye dış politikasında hüküm süren Batı odaklılığın yerini Amerikan karşıtlığına bırakmasıyla Türkiye'nin o güne kadar büyük oranda ihmal ettiği Arap ülkeleri ile diplomatik anlamda temaslar kurmaya yönelmesi ile başlamış; 1974 Kıbrıs müdahalesinde Libya'nın Türkiye'ye verdiği desteğin ardından zirveye çıkmıştır. Nitekim "Kıbrıs hareketini, Müslümanların yürüttüğü bir cihad hareketi olarak algılayan Kaddafi, ilişkilerin dozunu zirveye çıkaracak bir anlayışla Türkiye'ye askeri, siyasi, maddi ve manevi destek" vermiştir.²⁴⁰

Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı gerçekleştirilen darbenin ardından patlak veren çatışmalar sonucunda Türkiye 1960 tarihli anlaşmadan kaynaklanan garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahalede bulunmuştur. Bu durum ABD, İngiltere ve Sovyetler başta olmak üzere bütün dünyanın tepkisini çekmiş ve "Amerikan Kongresi

²³⁷ Tufan Turan ve Esin Tüylü Turan, "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk-Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.4, Sayı.9 (Güz 2011), s.203.

²³⁸ Nurettin Ceviz, "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış", **Ortaadoğu Analiz**, Cilt.3, Sayı.27 (Mart 2011), s.87.

²³⁹ Ceviz, s.88.

²⁴⁰ Ceviz, s.89.

Şubat 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı" almıştır.²⁴¹ Libya ise bu hareket sırasında "Türkiye'ye uygulanan ambargoya rağmen, Türkiye'ye yardım gönderen iki ülkeden biri"²⁴² olmuş, Türk uçakları için yakıt temini, ham petrol, savaş uçakları ve diğer askeri mühimmatlar başta olmak üzere Türkiye'ye çok önemli bir destek sağlamıştır.²⁴³ "Türkiye'nin en önemli müttefiklerince bile yalnız bırakıldığı bir zamanda, bu ülke tarafından hem de askeri olarak desteklenmesi" Türkiye'nin Libya algısında oldukça olumlu bir etki yaratmıştır.²⁴⁴ Bu gelişmeyi takiben "1975 yılında iki ülke arasında İktisadî İşbirliği ve Ticaret Antlaşması imzalanarak, Türk işadamlarına büyük ihaleler verilmeye başlanmış ve Türk teknisyen ve işçilerine çalışma imkânı tanınmıştır."²⁴⁵ 1977 yılında her iki ülkede de Dostluk ve Kardeşlik Dernekleri kurulmuş ve iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.²⁴⁶ Türkiye'de liberal ekonomi politikalarını hayata geçiren Özal döneminde ekonomik ilişkiler hız kazanmış ve birçok alanda ortak firmalar kurulmuştur. Ancak Kıbrıs hareketini takiben süregelen bu olumlu ilişkiler, 80'li yıllara gelindiğinde Kaddafi'nin Amerikan/Batı karşıtı politikaları nedeniyle bambaşka bir zemine kaymıştır.

Nitekim 1986 yılında üç Amerikan askerin ölmesiyle sonuçlanan Berlin'de bir gece kulübüne yapılan saldırıdan ve 1988 yılında 270 kişinin hayatını kaybettiği Pan-Am Havayollarına ait bir uçağın havada infilak ederek İskoçya'nın Lockerbie kasabasına düşmesiyle meydana gelen kazadan Libya devleti sorumlu tutulmuştur. "Kaddafi'nin Batılı ülkelerin yargılanmak üzere Hollanda'ya teslimini istediği Libyalıları teslim etmeyerek facianın sorumluluğunu reddetmesi" üzerine Libya'ya BM tarafından hava ambargosu, askeri ambargo ve ekonomik yaptırımlar uygulanmasına karar verilmiş ve Libya bu tarihten itibaren uluslararası alandan izole edilmiştir.²⁴⁷ Dolayısıyla Libya'nın Batı ile ilişkilerinin dibe vurduğu, Batı'nın Libya'yı 'terörist devlet' ilan ettiği bir iklimde Türkiye'nin Libya ile ilişkileri de büyük oranda hegemon Kemalist bloğun Libya'nın dış politikada rejimini ihraç etmeye çalışan, uluslararası terörizmi destekleyen

²⁴¹ Kösebalaban, s.213.

²⁴² Turan ve Tüylü Turan, s.203.

²⁴³ **Dünya Bülteni**, "Kaddafi 1974 Kıbrıs Harekatında Türkiye'ye yardım etmişti", 28 Ekim 2011, <http://www.dunyabulteni.net/haber/181084/kaddafi-1974-kibris-harekatinda-turkiyeye-yardim-etmisti> (10 Nisan 2016).

²⁴⁴ Kavas, s.50.

²⁴⁵ Turan ve Tüylü Turan, s.203.

²⁴⁶ Turan ve Tüylü Turan, s.204.

²⁴⁷ Selin M. Bölme ve Diğerleri, "Batı ve Kaddafi Makasında Libya", **SETA**, no.3 (Mayıs 2011), s.13.

bir devlet olduğu algısının, yani Batılı algılama biçiminin dışına çok fazla çıkamamıştır. Öte yandan bu durum “Körfez Savaşı sonrasında bölgede meydana gelen istikrarsız ve güvensiz ortam” ile birlikte gittikçe söylem alanına daha fazla dahil olan “Kürt ve irtica sorunlarıyla” birlikte düşünüldüğünde daha bir anlam kazanmaktadır. Uluslararası konjonktürde ve bölgesel düzlemde değışen bu dengeler sonucunda “Türkiye Soğuk Savaş boyunca ileri sürdüğü kuzeyden ve 1974 sonrasında batıdan tehdit algılama iddiasını terk ederek, artık tehdidin güneyden geldiğini vurgulamaya” başlamış ve sonuçta “Türkiye’nin 1990’lar boyunca Orta Doğu devletleriyle ilişkilerini, kendi iç sorunlarıyla birleştikçe” artan güvenlik reflekslerinin belirlediği bir döneme girilmiştir.²⁴⁸

Bütün bunlardan hareketle, Türkiye-Libya ilişkilerinin büyük oranda Türkiye’nin Batı ile ilişkileri süzgecinden geçirilerek şekillendiğı ve esasen ilişkilerde yakınlaşma olduğı dönemlerde bile Kemalist seçkinlerin belirlediğı Batı odaklı dış politika çizgilerinin dışına çıkılmadığı çıkarımı rahatlıkla yapılabilir. Ancak bu durum 24 Aralık 1995 Genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan ve nihayet 28 Haziran 1996’da DYP ile birlikte bir koalisyon hükümeti kurarak iktidara gelen Refah Partisi döneminde değışmiştir. Parti lideri (Başbakan) Erbakan’ın “Batılı ülkelerin sömürü düzeninden Türkiye’yi çıkarmaya ve tarihsel-kültürel bağlarla bağlı olunan İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya” dayanan “lider Türkiye” ve “şahsiyetli dış politika” söylemleri Türkiye dış politikası açısından yeni bir anlayış getirmiştir.²⁴⁹ Nitekim içeride hegemon (Kemalist) bloğu marjinalleştirmek ve tasfiye etmek isteyen RP, dış politikayı söz konusu marjinalleştirmeyi onaylamak ve sağlamlaştırmak için devreye sokmuştur. Bu bakımdan bir taraftan Batılı ülkeleri negatif bir referansa dönüştürerek iç politik düzlemde Kemalist kimliği itibarsızlaştırmaya dönük pratiklerini onaylarken, diğer taraftan da dış politikayı ‘İslamcı’ bir çizgide yeniden yorumlayarak içeride Kemalizm’e yönelik meydan okumasını normalleştirmeyi hedeflemiştir. Tam da bu nedenle Türkiye siyasi tarihinde ilk defa olarak İslamcı bir partinin iktidarda olması ve bu itibarla muhafazakar söylemin görünürlük kazanarak Kemalizm’in sacayaklarından olan ‘laiklik’ anlayışının altını oymaya başlaması, bir dış politika pratiğı olarak Libya’ya yönelik algılamaları ve söylemleri etkilemiştir.

²⁴⁸ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.551.

²⁴⁹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.560.

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Libya ve diğer İslam ülkelerine yönelik dış politika, Erbakan'ın içeride yürüttüğü muhafazakar siyasi ajanda ve kimlik politikalarının bir uzantısı iken aynı zamanda bu kimliği onaylayan ve sağlamlaştıran bir işlev görmektedir. Dolayısıyla Erbakan'ın söz konusu dış politika söylemleri ve bu söylemlerin uzantıları olan pratikler, Kemalist bloğun hegemonik pozisyonuna yönelik bir meydan okumayı temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu yeni dış politika, Refah Partisi'nde temsilini bulan muhafazakar blok ile Kemalist blok arasındaki iktidar mücadelesinden bağımsız değildir ve bu itibarla dış politika, Kemalist blok açısından muhafazakar kimlik ve temsillere yönelik bir “çifte dışlama” olarak işlev görürken; İslamcı kimliği temsil eden Refah Partisi açısından söz konusu dışlama politikalarına karşı bir direnç ve itibarsızlaştırma mekanizması olarak devreye sokulmuştur. Bu açıdan Refah-Yol iktidarı dönemi, Refah Partisi ile birlikte Türkiye'nin İslamlaştığı ve gitgide laik kimliğinden uzaklaşma görüntüsü verdiği bir iklimde Kemalist devlet ideolojisinin temsilcisi ve koruyucusu konumundaki TSK'nın, büyük oranda siyasetteki ayrıcalıklı pozisyonunu koruma ve RP'nin Kemalist hegemonyanın itibarını zedeleyecek pratiklerini bertaraf etme refleksiyle hareket ettiği bir dönem olmuştur.

3.2.Dış Politikanın İslamcılık Menziline Sokulma Çabası: Libya Gezisi ve Hegemonya Krizi

Erbakan dönemi dış politika uygulamalarına bakıldığında Kemalizm-İslamcılık bağlamındaki iktidar mücadelesinin en belirgin şekilde yaşandığı pratiğin Libya olduğu görülecektir. 1970'lerde Türkiye'de yükselen Batı karşıtlığının sonucunda iyi ilişkiler kurulan Libya, Türkiye'nin yeniden Batı'ya yöneldiği 1980'lerde dış politikasını Batı karşıtı bir söylem üzerine temellendirmeye başlaması dolayısıyla laik, Batıcı ve çağdaş Kemalist kimliğin ötekisi olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum büyük oranda bu dönemde TSK ve Kemalist seçkinlerde “siyasi ve ekonomik olarak Türkiye'den daha alt düzeyde olan İslam ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının Türkiye'yi cumhuriyetin başından itibaren hedef seçilen Batılılaşma ve çağdaşlaşma hedefinden uzaklaştıracağını

savunan” görüşlerin ağırlık kazanmasının bir sonucudur.²⁵⁰ Öte yandan söz konusu bu algılayış biçimi ve komşu ülkelere yönelik dolaşımda olan ‘güvenlikçi’ dile, Refah Parti dönemindeki uygulamaların ortaya çıkardığı irtica korkusu da eklenince, Erbakan’ın dış politik pratiklerini itibarsızlaştırmak ve Batılı kimliği yeniden onaylamak ordu ve Kemalist bürokrasi açısından pek de zor olmamıştır.

Söylemlerinde Batı’yı ‘sömürgeci’ ve muhalif blokları da ‘Batı taklitçisi’ olarak temsil eden Erbakan tam da bu temsil üzerinden onayladığı ‘şahsiyetli dış politika’ söylemi ile Türkiye’yle tarihsel ve kültürel zeminde bağları bulunan komşu ülkeleri önceleyen bir dış politik anlayış benimsemiştir. Bu anlayışın bir yansıması olarak ilk yurtdışı gezisini bir devlet teamülü olarak “KKTC’ye yaptıktan hemen sonra Ağustosta İran, Endonezya, Malezya ve Singapur’u kapsayan bir Asya gezisine” çıkmıştır.²⁵¹ Erbakan’ın bu temaslardan beklentisi şüphesiz içeride İslami kimliği onaylayan politikaların bir kez daha üzerinden geçmek ve bu ilişkiler üzerinden Kemalist kimliğin dış politikadaki en büyük onaylayanı olan Batıyı marjinal kılmaktı. Ancak Erbakan’ın İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani’ye “MİT’in Suriye ve İran’ın PKK’ya destek verdiği yönündeki bilgilerinden duyduğu kuşkuyu”²⁵² ve “MİT’in CIA ve Mossad’ın etkisinde kalmış olabileceğini”²⁵³ söylemesi Asya gezisini tam anlamıyla bir skandala dönüştürmüştür. Dahası Erbakan’ın Asya gezisinde olduğu sırada Bağdat’ı ziyaret eden Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın ”Türkiye’ye döndükten sonra Kur’an’ı ezberleyen mahkumlara ceza indirimi uygulayan Irak infaz sistemini övmesi... ikinci bir katkıda bulunmuştur.”²⁵⁴ Böylece dış politika üzerinden gerçekleştirdiği ilk meydan okumada başarısız olan Erbakan Eylül ayında, Ekim’de gerçekleştirilmek üzere Mısır, Libya ve Nijerya’yı kapsayan bir Afrika gezisi için hazırlıklara başlamış; fakat daha işin başında Erbakan’ın gezi planlamalarında devre dışı bıraktığı Dışişleri bürokrasisi söz konusu geziye, bu ülkeleri ziyaret etmenin Türkiye’nin çıkarlarına aykırı olacağını ²⁵⁵ söyleyerek açıkça karşı çıkmıştır.

²⁵⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.569.

²⁵¹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.561.

²⁵² Murat Yetkin, “10. Yılında 28 Şubat-3”, **Radikal**, 27 Şubat 2010, <http://www.radikal.com.tr/politika/10-yilinda-28-subat-3-807165/> (25 Aralık 2015).

²⁵³ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.561.

²⁵⁴ **Milliyet**, “Kazan Kur’an Affında Israrlı”, 21 Ağustos 1996, s.16 ve Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.561

²⁵⁵ **Milliyet**, “Dışişlerinde Erbakan isyanı”, 20 Eylül 1996, s.21.

Dışışleri bürokrasisinin yanı sıra siyasi partiler nezdinde de itiraz ve eleştiri sesleri yükselmiş ve ANAP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve CHP gibi koalisyon ortağı “DYP de, resmen davet edilmedikleri ve gezinin programını benimsememeleri nedeniyle milletvekili göndermeme kararı”²⁵⁶ almış ve gezi tüm bu eleştirileri ve itibarsızlaştırmaların gölgesinde gerçekleşmiştir. Ancak daha gezinin ilk durağı olan ve Erbakan’ın “hayatımın en güzel hatırası”²⁵⁷ diye nitelediği Mısır gezisinde, muhalif çevrelerden gelen itirazları onaylar mahiyette, karşılama ve uğurlama törenlerinde havaalanına Türk bayrağı asılmaması, Türk heyetinin Başbakanlık Sarayına protokol kapısından alınmaması ve Mısır’ın gezinin resmi olmadığını açıklaması gibi bir dizi skandala sahne olmuştur.²⁵⁸ Dahası Erbakan, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile görüşmesinde Müslüman ülkeler arasında işbirliğini öngören M-7 projesi önerisine “bu tür işbirliği yapılarına Müslüman adını koyduğunuz zaman, bu yanlış anlamalara yol açabiliyor. İki Müslüman ülke, ekonomik işbirliğine girdiklerinde Müslüman olmayan üçüncü bir ortağı da pekala aralarına alabilirler” şeklinde yanıt almıştır.²⁵⁹ Yine de Erbakan hükümetinin alanını daraltan asıl skandal gezinin ikinci durağı olan Libya’da patlak vermiştir.

3.2.1. Kemalist Sivil Direnç: Muhalif Partilerin Libya Gezisine Dair Söylemleri

Erbakan’ın Afrika gezisinin “başlamasından hemen önceki günlerde hükümet içindeki Libya anlaşmazlığı doruğa ulaşmıştı. İçişleri Bakanı Ağar, Kaddafi’nin ‘PKK yandaşı gibi konuşması’ ve Güneydoğu sorunuyla ilgili olarak ‘ülke çıkarlarımızın aleyhinde bir tutum sergilemesi’ gibi gerekçelerle gezi kararnamesini imzalamayacaklarını” açıklarken, Devlet Bakanı Abdullah Gül ise “ekonomik kazanımların gezinin yapılmasını gerektirdiğini” ifade ederek söz konusu eleştirileri yatıştırmaya çalışmıştır.²⁶⁰ Ancak Türk müteahhitlerin alacaklarını tahsil etmek için gerçekleştirildiği açıklanan gezi sırasında yaşananlar hükümeti daha sert eleştirilerle karşı karşıya bırakmıştır. Kaddafi-Erbakan görüşmesinin ardından düzenlenen basın toplantısında “Libya lideri Muammer Kaddafi’nin Türkiye’yi suçlayıcı ve aşağılayıcı

²⁵⁶ Gencer Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, Gencer Özcan (Ed.), **Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi** içinde (179-201), 1. Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.192.

²⁵⁷ **Milliyet**, “Mısır’ın bayrak inadı”, 5 Ekim 1996, s.18.

²⁵⁸ **Milliyet**, “Mısır: Erbakan’ın gezisi resmi değildi”, 9 Ekim 1996, s.18 ve **Milliyet**, “Mısır’a olaylı gezi”, 4 Ekim 1996, s.21.

²⁵⁹ Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, s.192.

²⁶⁰ Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, s.192.

nitelikteki ifadelerine, Başbakan Erbakan'ın gereken sertlikte tepki göstermemesi" diplomatik bir skandala yok açmasının yanı sıra muhalif blokların, özelde RP'nin dış politikasını, genelde ise topyekün hükümeti itibarsızlaştırma amaçlarına hizmet etmiştir.²⁶¹

Kaddafi, söz konusu olay konuşmasında;

Türkiye'nin geleceği NATO'da, ABD üslerinde, Kürtlere eziyet çektirmekte değil, asaletinde ve geçmişindedir...Türkiye'nin kurucularını nasıl unutacağız? Selçuklular, Osmanlılar, Birinci Selim, Kanuni Süleyman'dan Fatih'e kadar büyük Türkiye'yi Kuranlar nereye gittiler? I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye bunları inkar etmiştir. Bu tarihi inkar etmeyen sadece RP'dir.²⁶²

şeklinde konuşmuş ve açıkça "Türkiye Cumhuriyeti'nin başından beri izlediği politikaların tümünü reddetmiş; onun, gerek Batı'daki, gerek Ortadoğu'daki ilişkileri dolayısıyla 'tarihini inkar eden', 'iradesi özgür olmayan', 'sömürgecilik bloku'nun mensubu olan bir ülke olduğunu beyan" etmiş, dahası Kürtlere bağımsızlık verilmesi gerektiğini ima etmiştir.²⁶³

Kürtlerin ayrı bir kimlik olduğunu ifşa eden bu ifade etme biçimi Kürt kimliğinin inkar edildiği 'ulus-devlet' anlayışını; Türkiye'nin geleneksel dış politikasını eleştirmesi bakımından Batıcılığı ve Osmanlı geçmişi hatırlatması dolayısıyla da laikliği tartışmalı hale getirme riski taşıyordu. Öte yandan Libya'nın, gezi için asıl amaç olarak gösterilen ve toplam 165.000.000 dolar olan müteahhit alacaklarının "40.000.000'luk kısmını hemen, geriye kalan kısmını da dörder milyonluk taksitler halinde"²⁶⁴ ödeyecek olması gezi açısından başka bir sıkıntılı durum yaratırken; Erbakan'ın Türkiye'ye döndüğünde 'başarı' olarak sunduğu ortak bildiri ile Libya'nın "PKK örgütünün bir terörist örgüt olduğunu" beyan ettiğini ve "bu tür terörist örgütlere karşı Türkiye ile birlikte ortak bir program çerçevesinde mücadele edeceğini"²⁶⁵ ilan ettiğini söylemesine karşın söz konusu bildirinin muğlak ifadelerden oluşması da bir başka kriz noktasını oluşturmaktaydı.²⁶⁶

²⁶¹ Özcan, "Yalan Dünyaya Sanal Politikalar", s. 192-193.

²⁶² **Milliyet**, "Tam bir fiyasko", 7 Ekim 1996, s.17.

²⁶³ Altan Öymen, "İşte buyrun", **Milliyet**, 7 Ekim 1996, s.18.

²⁶⁴ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.562.

²⁶⁵ Türker İnanoğlu (Yapımcı), *İcraatın İçinden* (Televizyon programı), Ankara: TRT, 1996.

²⁶⁶ Bildiride yer alan ifadeler için bkz: TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 4. Birleşim, Cilt.2, 8 Ekim 1996, s.120.

Gezinin belirlenen amacına ulaşamaması ve dahası Kaddafi'nin Türkiye'ye yönelik aşağılayıcı ifadeleri sonrasında, Erbakan'ın dış politikada icra etmeye çalıştığı dönüşüme başından beri direniş gösteren muhalif blok, Libya başta olmak üzere Türkiye'nin komşu ülkelerini yeniden güvenlik eksenine oturtan ve bu itibarla Kemalist politik dili restore eden açıklamalar dile getirmeye başlamıştır. Örneğin Mesut Yılmaz "bir terörist diktatör Türk devletine akıl vermeye kalkıyorsa bunun sebebi bizim Başbakanımız'ın gafletidir"²⁶⁷ söylemiyle Libya'yı terör bağlamında güvenlikleştirirken; CHP lideri Deniz Baykal "Çok acı bir olay. Türkiye bu davranışa müstehak değil. Araplar, İngilizler ve Fransızlarla Osmanlı döneminde en büyük ihaneti yaptılar, biz bir şey diyor muyuz"²⁶⁸ ifadeleriyle tarihsel düşmanlığı ön plana çıkaran bir dil kullanmıştır.

Baykal yaptığı bir başka açıklamada "Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı prestiji kimsenin Orta Doğu Afrika çöllerinde harcamaya hakkı"²⁶⁹ olmadığını ifade etmiş, Bülent Ecevit ise konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

Eğer Türkiye'de Atatürk'ün kurduğu laik demokratik cumhuriyetle İslamın çağdaşlık ve demokrasiyle bağdaştırılabileceği kanıtlanırsa kendi halkları da Türkiye'deki düzene özenirler diye Ortadoğu'daki bazı çağdışı rejimler kaygı duyuyorlar ve Türkiye'deki laikliği tahrip etmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Bunun için Türkiye'de Truva atları da bulabiliyorlar.²⁷⁰

Bu ifadeler, "dönemin hakim dili olan iç düşman ve onun dışarıdaki işbirlikçileri söylemini normalleştiren bir işlev"²⁷¹ görürken; Kemalist blok açısından Cumhuriyetin laik karakteri söz konusu olduğunda negatif bir referans kaynağı olan "çağdışılık" söylemi örtülü olarak Batı'nın "çağdaş" olduğu ve dolayısıyla laik/Kemalist kimliğin "doğru" kimlik olduğu iddiasına referans verdiği için önemlidir.

Libya'yı yeniden güvenlikçi bir perspektife oturtan söylemler bu şekilde devam ederken muhalif blok ortaya çıkan durumu hükümeti düşürecek ya da en azından onun meşruiyetini sarsacak bir pratik olarak görmüş ve bazı somut adımlarla hükümete yönelik söylemleri güçlendirmiştir. Örneğin; Gezinin ardından CHP, ANAP ve DSP'nin oluşturduğu grup "hükümetin izlediği ciddiyetsiz ve tutarsız dış politika nedeniyle

²⁶⁷ **Milliyet**, "Siyasilerden büyük tepki", 7 Ekim 1996, s.18.

²⁶⁸ **Milliyet**, "Liderler: Hesap sorarız", 8 Ekim 1996, s.16.

²⁶⁹ **Milliyet**, "Siyasilerden büyük tepki", 7 Ekim 1996, s.18.

²⁷⁰ **Cumhuriyet**, "Ecevit: Hükümet Truva atı", 3 Ekim 1996, s.19.

²⁷¹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.211.

devletin dış ilişkilerinde küçültücü duruma düşürüldüğü iddiasıyla” konuyu meclise taşıyarak Başbakan Erbakan hakkında gensoru önergesi vermiştir.* Söz konusu önergede devletin dış politikası iki başlı olmakla eleştirilmiş; Erbakan “Doğu ve Afrika ülkelerinden”, Çiller ise “ABD ve Avrupa ülkelerinden sorumluymuş gibi dış politika yapar hale” geldikleri iddia edilerek; bu politikaların sonucunda Türkiye’nin Batı dünyasıyla, dost ve müttefikleriyle olan ilişki ve bağlarının tehlike altına sokulduğu; İslam ülkeleriyle yakınlaşma politikasının ise tam bir fiyaskoya dönüştüğü ifade edilmiş ve Erbakan hükümeti Dışişleri Bakanlığı kadrosunu devre dışı bırakmakla, Türk dış politikasının geleneksel doğrultusunu değiştirmekle ve kimi görüşmelerin devlet arşivine girmesini önlemekle suçlanmıştır.²⁷²

Önergenin ardından 16 Ekim’de gerçekleştirilen meclis toplantısında Deniz Baykal, CHP’li vekillerin alkışları arasında hükümeti “daha iktidar olarak karşı karşıya bulunduğu temel sorunları çözmeden, ilk ziyaret olarak, bir tavaf yerine gider gibi, bir kutsal ziyaret yapar gibi, Türkiye’deki laik, demokratik rejimi değiştirmeyi, bunun için teröre başvurmayı kendisine yöntem olarak seçmiş, Türkiye’deki terörle yakından ilişkisi mahkeme dosyalarında kanıtlanmış bir ülkeye” gitmekle suçlamış²⁷³; DSP milletvekili İsmail Cem de hükümetin dış politikasının ülkeyi ciddi bir kayba uğrattığına dikkat çekerek, hükümetin devamı halinde Türkiye’nin daha büyük dış baskıların hedefi haline geleceğini ve güvenliğinde, ticaretinde, sınır boyunda ve Kıbrıs davasında daha fazla kaybettirileceğini ifade etmiştir.²⁷⁴ Hükümetin dış politikasını ‘Türkiye’nin güvenliği’ zeminine oturtan bu sunma biçimi şüphesiz dönemin hakim güvenlik odaklı söylemlerine referans vermekte ve bu yolla RP’nin politikaları nedeniyle ülke bütünlüğünün tehdit altında olduğu görüntüsü verilmekteydi. Yine toplantıda söz alan DSP İzmir Milletvekili Şükrü Sina Gürel Refah Partisi’nin dış politikayı din temeline dayandırmak istediğini ifade etmiş ve bunun ortaya çıkaracağı sakıncalara işaret ederek güvenlikçi söylemlere bir yenisini eklemiştir;

* Gensoru önergesi TBMM’de yapılan oylamada 257’ye karşılık 270 oyla reddedilmiştir. Kaynak: **TBMM Tutanak Dergisi**, 20.Dönem, 2.Yasama Yılı, 4. Birleşim, Cilt:2, 8 Ekim 1996, s.274, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c011/tbmm20011004.pdf> (10 Nisan 2016).

²⁷² TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 4. Birleşim, Cilt:2, 8 Ekim 1996, s.272-275.

²⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.69, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c012/tbmm20012008.pdf> (10 Nisan 2016).

²⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.74.

Dine dayalı siyaset, ateşle oynamak gibidir. Unutulmasın ki, tarihte ve bugün en kanlı insanlık kavgaları, en büyük kıyımlar, savaşlar aynı dinden olan insanlar arasında olmuştur, olmaktadır. Dine dayalı siyaset, birleştirici değil, ayırıcı olur ve yalnız rejimi, laik cumhuriyetin temel dayanaklarını değil, aynı zamanda Türkiye'nin dünyadaki konumunu da tehlikeye sokar.²⁷⁵

Refah Partili Bülent Arınç, bu eleştiriler karşısında Refah'ın temsil ettiği İslamcı bloğun 'ötekisi' olan Avrupa'nın Türkiye'ye yaklaşımı üzerinden bir savunma geliştirerek, RP'nin dış politikada yöneldiği ülkelere indirgenen duruma tepki göstermiştir. Ona göre "dünyada bütün ülkeler, kendi menfaatlerini gözetmek için bu dış seyahatleri yapar ve bu ülkelerle kültürel, ekonomik diğer anlaşmaları yaparak bir şeyler kazanmaya çalışırlarken..Türkiye'deki çifte standart, böyle bir Hükümetin bu tür gezilerine imkân vermemeye çalışmaktadır." Arınç'a göre Türkiye'nin "Balkanlarda, Ortadoğu'da, Afrika ülkeleriyle bağları çok zayıftır ve maalesef, Batılı ülkeler tarafından da, Türkiye, çoğu zaman, hakaretlere, aşağılanmalara, azarlanmalara maruz kalmaktadır." Bu anlamda Arınç;

Madam Mitterrand'ın bir komiser edasıyla Türkiye'ye gelerek "siz şu zulmü yapıyorsunuz, siz şunlara haksızlık yapıyorsunuz" şeklindeki suçlamaları karşısında dut yemiş bülbüle dönenler, nasıl şimdi o ulusal onurdan bahsedebiliyorlar... Daha 19 Eylül tarihinde Avrupa Parlamentosunun aldığı kararda, Türkiye'nin, hem Kıbrıs'ta işgalci olduğu hem de güneydoğuda halka zulmettiği açık açık yazıyorken, Avrupa Parlamentosunun bu kararına karşı hepimizin aynı tepkiyi göstermesi gerekmez miydi?

şeklinde ifade ettiği sözlerle devlet içindeki "çifte standart"a dikkat çekmiş ve Kaddafi'nin eleştirilerine benzer söylemlerin Batı tarafından da dile getirildiğini göstermeye çalışmıştır. Arınç, gensoruların verilme tarihlerinin Erbakan'ın seyahatten dönmesinden önce olmasına –CHP 7 Ekim, DSP 8 Ekim ve ANAP 9 Ekim- da dikkat çekerek CHP'yi basından edindiği bir takım bilgilerle "muhafefti arkasında toplayarak, DSP ve ANAP'la birlikte" hükümeti yıkmaya çalışmakla suçlamıştır. Refah'ı baştan beri istemeyen bazı politikacı, medya ve iş çevrelerinin kimi zaman laikliği ortaya atarak, kimi zaman darbeyi isteyerek ve kimi zaman da ulusal oluru istismar ederek hükümeti devre dışı bırakmaya çalıştıklarını ifade eden Arınç bu gensoruların tek sebebinin "darbeyle, laiklikle, Atatürkçülükle yıkamayacaklarını anladıkları bir

²⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.101.

Hükümeti, şimdi, Libya’da olan bitenlerle yıkmaya çalışmak” olduğunu öne sürmüştür.²⁷⁶

Kemalist bloğun RP’yi itibarsızlaştırma noktasında dolaşıma soktuğu bir diğer söylem ise Erbakan’ın RP’sinin 7 Nisan 1989’da, Libya’nın “İslami devrimi yaygınlaştırma amacıyla kurduğu”²⁷⁷ Uluslararası İslama Çağrı Cemiyeti’nden 500 bin dolarlık yardım aldığı konusu olmuştur.²⁷⁸ Milliyet Gazetesi’nde belgelenecek sunulan bu iddiaya göre Libya, Uluslararası İslam’a Çağrı Cemiyeti üzerinden İslami bloğun siyasal alandaki temsilcisi konumundaki RP’ye finansal destek sağlıyor ve bu yolla Türkiye’deki ‘irticai’ faaliyetleri destekliyordu. Bu doğrultuda gezinin ardından konu ile ilgili açıklama yapan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, bu durumu RP’yi ve onun dış politikasını itibarsızlaştırmak için devreye sokmuş ve “Başbakan Necmettin Erbakan’ın, Libya lideri Muammer Kaddafi’nin Türkiye’ye yönelik hakaretleri karşısındaki suskunluğunun” Libya ve RP arasındaki bu finansal ilişki ile ilgili olduğu yorumunda bulunmuştur.²⁷⁹

Resim 1: Refah Partisi’nin Uluslararası İslama Çağrı Cemiyeti’nden aldığı iddia edilen yardımın yazılı olduğu çek²⁸⁰

Libya ile Refah arasında şaibeli bağlantılar olduğu ve bu bağın Türkiye’de irticai faaliyetleri teşvik ettiği üzerine kurulu söylem başka kanallar yoluyla da gündeme

²⁷⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.90-96.

²⁷⁷ Yalçın Doğan, “Erbakan’a 500 bin dolarlık soru!”, **Milliyet**, 9 Şubat 1994, s.17.

²⁷⁸ **Milliyet**, “Milliyet, 2 yıl önce yayınlamıştı”, 11 Ekim 1996, s.14.

²⁷⁹ **Milliyet**, “500 bin dolar kozu”, 11 Ekim 1996, s.14.

²⁸⁰ Yalçın Doğan, “Erbakan’a 500 Bin Dolarlık Soru!”, **Milliyet**, 9 Şubat 1994, s.17

getirilmeye devam etmiş ve Kemalist medya da söz konusu söylem alanına dahil olarak Kemalist cephenin RP karşıtı dış politika söyleminin toplumsal olarak yeniden üretiminde kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Örneğin, bu dönemde Erbakan'ın Uluslararası İslami Halk Komutanlığı üyesi olduğuna ilişkin ortaya çıkan bir başka iddiaya karşılık Milliyet Gazetesi'nden Emin Çölaşan istihbarat örgütlerinden konu ile ilgili bazı bilgiler sızdığını ve bu bilgilerde Erbakan'ın, "Kaddafi'nin 'Komutan' olduğu bu örgütte 'Genel Sekreter Yardımcısı' olarak görev yaptığının ifade edildiğini belirtmiş ve buna göre Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Erbakan'ın, "Kaddafi ile 'ast-üst' ilişkisi" içerisinde olduğunu ve bu ilişkide Erbakan'ın ast olan taraf olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹

Bu konu, 4 Ekim 1996 tarihli Libya'nın Eşşems Gazetesi'nde çıkan Erbakan'ın Libya'ya yapacağı ziyaretle ilgili bir haberle 16 Ekim'de toplanan meclis genel kurulu gündemine de getirilmiş; böylece muhalif blok her fırsatta işaret ettiği tehdidin ne denli ciddi bir boyutta olduğunu gösterme fırsatı bulmuştur. "Türkiye'nin, Atatürk dönemiyle birlikte İslamdan ayrılarak, laik bir ülke olduğu, bu nedenle, Refah Partisi gibi bir İslamî partinin, Erbakan gibi bir devlet adamının laik Türkiye'yi yönettiğine inanılmasının mümkün olmadığı"²⁸² ifade edilen haberde Erbakan'ın Türkiye'nin Başbakanı olarak değil "lider Kaddafi'nin liderliğini üstlenmiş bulunduğu İslam Halk Liderliğinde önde gelen bir üye olarak"²⁸³ karşılanması gerektiği ifade ediliyordu. Toplantıda söz alan Mesut Yılmaz haber metnini meclisin gündemine taşımış ve Erbakan'a itafen "İslam Halk Komitesinin lideri Kaddafi'nin bu hezeyanları, ortak düşüncelerinizi dile getirdiği için mi, gerçek hissiyatınıza tercüman olduğu için mi sessiz kaldınız" sorusunu yöneltilmiştir.²⁸⁴ DSP'li Gürel de haber metnini aynen okuyarak tıpkı Çölaşan gibi Kaddafi ile Erbakan arasında bir ast-üst ilişkisi olduğu şüphesine dikkat çekmiştir.²⁸⁵

Bu iddia daha sonra 28 Şubat'ın ardından yoğunluk kazanan ve RP'nin siyasi tavırlarını marjinalleştirme noktasında en önemli ayağı oluşturan brifingler dizisinin medya

²⁸¹ Emin Çölaşan, "Tanığı Kaddafi olanın...", **Hürriyet**, 5 Ağustos 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/tanigi-kaddafi-olanin-39258357> (10Nisan 2016).

²⁸² **TBMM Tutanak Dergisi**, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s. 85.

²⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.103.

²⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.87.

²⁸⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996, s.104.

mensupları için düzenlenen bölümünde de söz konusu edilecek ve konuya ilişkin gelen soru üzerine Genelkurmay Başkanlığı Hareket Başkanı Korgeneral Çetin Doğan “TSK’nın başkomutanı yasalarla bellidir ve Genelkurmay Başkanı’dır. Savaş durumunda da TSK’nın başkomutanlığı Cumhurbaşkanlığı makamında olup, bu yetki Genelkurmay Başkanı’ndadır. Dolayısıyla bizim komutanımız bellidir”²⁸⁶ şeklinde yanıt verecektir.

Gezinin planlanma aşamasında dış politika bürokrasisinin tepkileri sonucunda ortaya çıkan dış politikadaki çok başlılık ve yaşanan imza krizi dış politika alanında kimin ‘muktedir’ olduğunu açığa çıkarmıştır. Geziden önce gezi kararnamesini imzalamayacağını söyleyen İçişleri Bakanı Ağar’ın “Portekiz gezisi nedeniyle vekalet verdiği Devlet Bakanı Bekir Aksoy’un da, ‘üç günlük vekalette, asılın iradesine müdahaleyi siyaseten şık bulmadığı’ gerekçesiyle kararnameyi” imzalamaması, dışişleri bürokrasisinin Erbakan’ın devlet politikası dışına çıkan siyasi tavrını itibarsızlaştırma noktasındaki kararlılığını net bir şekilde ortaya koymuştur.²⁸⁷ “Erbakan’a Türkiye adına görüşme yapma yetkisi veren” kararın onaylanmamasının, zımni olarak gezinin “gayri resmi” olduğuna referans vermesi, Türkiye başbakanı Erbakan’ın Türkiye’nin itibarını sarstığı, Türkiye’yi küçük düşürdüğü ve ulusal çıkarlarını ve güvenliğini tehlikeye attığı yönünde gelen güçlü eleştirileri resmi/kurumsal bir dile dönüştürmüştür. Dolayısıyla gezinin ardından ortaya çıkan tablo, Libya’nın İslamcı meydan okumanın sadece söylemsel olarak marjinalleştirilmesine değil, aynı zamanda pratik ve resmi düzlemde de marjinalleştirilmesine hizmet ettiğini göstermesi bakımından muazzam bir örnektir. Aynı şekilde, Libya’nın ardından Erbakan Nijerya’ya geçerken Demirel ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen’in devreye girmesi ile Türkiye’nin Trablus Büyükelçisi Ateş Balkan’ın “istişarelerde bulunmak üzere” Ankara’ya çağrılması da Refah Partisi’ne karşı yapılanların salt söylemsel bir dışlama ve marjinalleştirmeden ibaret olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Böylece Türkiye tarihinde ilk defa olarak “bir başbakanın ziyaret ettiği ve anlaşmalar imzaladığı bir ülkede görev yapan büyükelçi, başbakanın ziyaretini bitirmesinden hemen sonra” geri çağırılmıştır. Üstelik basına yansıyan haberlere göre Erbakan’ın bilgisi dışında alınan bu karar “Cumhurbaşkanı Demirel ya da Genelkurmay Başkanı Karadayı’nın isteği üzerine”

²⁸⁶ **Milliyet**, “Ordu: öncelik iç tehdit”, 30 Nisan 1997, s.18.

²⁸⁷ **Milliyet**, “Skandal gezi resmen yok”, 10 Ekim 1996, s.16.

Çiller tarafından imzalanmıştı.²⁸⁸ Yine Baskın Oran’a göre bahsi geçen “karar Cumhurbaşkanı Demirel ya da Genelkurmay Başkanı Karadayı’nın isteğinin bir sonucuydu.”²⁸⁹

Erbakan’ın Libya ziyaretinin yol açtığı ihtilaflar ve “koalisyon ortakları arasında tanık olunan ve çekişme görüntüsü veren anlaşmazlıklar” Türkiye’de bir yönetim krizinin yaşandığı düşüncesini akıllara getirmeye başlamıştır. Bu durum iktidar ilişkileri bağlamında kritik bir söylemi normalleştirmiş ve gezi ile birlikte darbe söylemleri hızlı bir şekilde dolaşıma girmiştir. Libya gezisinin ardından başlayan hükümete yönelik söylemler, Erbakan’ın politikaları nedeniyle ‘terör’ bağlamında devletin, ‘laiklik’ bağlamında da rejimin tehdit altında olduğunu sürekli bir şekilde tekrar etmiş ve bu yolla RP’nin meşruiyetini kırmayı hedeflemiştir. Dile getirilen bu ‘güvenlikçi’ söylemler ve Mesut Yılmaz’ın “Erbakan’ın Libya gezisine ilişkin kararnameyi imzalamayan İçişleri Bakanı Mehmet Ağar’ın laik-demokratik rejim karşıtı gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getiren orduyla “irtibat halinde bulunduğunu zannettiğini”²⁹⁰ ifade etmesi gibi askeri bir politika yapıcı pozisyonuna oturtan söylemler, askerin siyasete müdahale etmesini ‘normal’ ve ‘meşru’ göstermek gibi problemli bir işlev görmüştür.* Bu açıdan Libya gezisinin ortaya çıkardığı siyasi karmaşa TSK’nın fiili olarak sivil siyasete müdahale edebilmesinin en temel meşruluk zemini olmuştur.

3.2.2. Kemalist Askeri Cephe ve Libya Gezisi

“Devletin temel niteliklerinin değiştirilmesinden zaman zaman endişe ediliyor, kaygılar duyuluyor. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel nitelikleri değişmeyecek, değiştirilemeyecektir. Yani, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak kalacaktır.”²⁹¹ “Demokrasi, laiklik, çağdaş uygarlık. Türkiye bunların hiçbirinden vazgeçemez ve bunların hiçbirini birbirinden ayıramaz. Türkiye,

²⁸⁸ Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, s.193.

²⁸⁹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.563.

²⁹⁰ **Cumhuriyet**, “Yılmaz: Demokrasiden ödün yok”, 3 Ekim 1996, s.5.

* Dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar Libya gezisi ile ilgili “Erbakan’a Türkiye adına görüşme yapma yetkisi veren” kararnameyi imzalamamış ve dolayısıyla gezi resmiyet kazanmamıştır. Kaynak: Nazlı Ilıcak, **Demokrasiye İnce Ayar**, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2013, s.23 ve **Milliyet**, “Kararname krizine ara formül”, 11 Ekim 1996, s.16.

²⁹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt:11, 1 Ekim 1996, s.13.

karanlık ve iflas etmiş, insanlığın acılar çekmesine sebebiyet veren hiçbir ideolojinin yanında olmamıştır”²⁹²

Bu sözler 1 Ekim (1996) günü TBMM’nin açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e aittir. Erbakan’ın yapmayı planladığı ve Libya, Mısır ve Nijerya’yı kapsayan Afrika gezisinin tartışıldığı bir ortamda gerçekleşen Demirel’in konuşması Refah’ın dış politikasına karşı söylemsel bir hamle olarak yapılmış ve söz konusu ifadelerle Cumhuriyetin ve onun temel niteliklerinin tehlikede olduğu algısı beslenerek laikliği güvenlik eksenine oturtan dilin bir kez daha üzerinden geçilmiştir.

Laik/anti-laik tartışmalarının yaşandığı bir iklimde TSK ve onunla aynı çizgide bir görünüm sergileyen Cumhurbaşkanı Demirel tarafından dış politikaya yönelik olarak dile getirilen rahatsızlıklar temelde hükümetin Refah kanadından duyulan rahatsızlığa dayanmaktaydı ve bu durum meclisteki muhalif partiler nezdinde de karşılık buluyordu. Bu nedenledir ki o günlerde Türkiye’nin dış politikasına dair kaygı içerikli açıklamalar yapan “ABD’nin Türkiye açısından stratejik önemi bulunduğu dikkat çeken ve iki ülke ilişkilerinin “güncel konuların üzerinde tutulması gerektiğini” ve “Türkiye’nin dış politikasının gerçekçi hedeflere dayandığını, Batı seçiminin ‘gözü kapalı’ yapılmadığını” ifade ederek örtülü olarak laikliğe ve devletin geleneksel politikalarının değişmezliğine atıf yapan Demirel’in konuşması milletvekilleri tarafından sık sık alkışlarla kesilmiştir.²⁹³

Bu konuşmayı ve alkışları aktaran Milliyet Gazetesi, salondaki vekiller Demirel’i alkışa tutarken Genelkurmay Başkanı Karadayı’nın locadan aşağıya bakarak Demirel’in sözlerini alkışa katılmayan RP’li milletvekillerini gözlemlediğini ve elindeki not kağıdına bu durumu kaydettiğini “Karadayı güvencesi”²⁹⁴ spotuyla vermiştir.²⁹⁵ Söz konusu durum, yani Demirel’in yaptığı konuşmanın RP’li vekiller tarafından alkışlanmaması, Refah döneminde iktidar ilişkileri bağlamında sık sık devreye sokulan laik/anti-laik ikili karşıtlık söylemini tekrar üretirken, Genelkurmay başkanı Karadayı ve diğer üst düzey komutanların sivil bir siyasetçi gibi meclisin açılış törenine katılmaları ve törende sergiledikleri bahsi geçen tavırlar Cumhuriyet rejimini

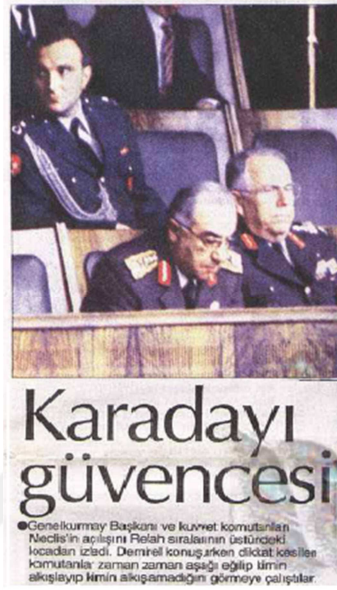
²⁹² **Cumhuriyet**, “Temel nitelikler değişmez”, 2 Ekim 1996, s.5.

²⁹³ **Cumhuriyet**, “Temel nitelikler değişmez”, 2 Ekim 1996, s.5.

²⁹⁴ **Milliyet**, “Demokrasi Korosu”, 2 Ekim 1996, s.1.

²⁹⁵ **Milliyet**, “Meclis’te anlamlı alkış”, 2 Ekim 1996, s.16.

demokrasiden üstün tutan ve rejimin tehlikeye düştüğü her durumda askerin devreye girmesini söyleyen dili normalleştiren ve yeniden kuran bir işlev görmüştür.

Resim 2: Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın resmedildiği fotoğraf²⁹⁶

Bu noktada Hansen'in söylemle ilgili yaptığı bir yoruma dikkat çekmekte fayda var. Hansen'in Fairclough'tan aktardığına göre, çoğu söylem analizi genel olarak yazılı veya sözlü dile odaklanmaktadır, "oysa prensipte dilin sözlü olması gerekmez."²⁹⁷ Hansen'e göre, "sözsüz dil bireyler açısından işaretler veya beden diliyle, devletler gibi topluluklar açısından 'beden dili', askeri birliklerin intikali veya askeri tatbikatlara girişilmesi şeklinde olabilmektedir."²⁹⁸ Bu açıdan TSK mensuplarının mecliste bulunuşları ve konuşmalar sırasında sergiledikleri tavırlar bu bağlamda değerlendirildiğinde, aslında bütün bunların askerin 'sessiz' ya da 'suskun' söylemleri oldukları ve bu tavırlarla TSK'nın, cumhuriyetin ve laik değerlerin teminatı ve koruyucusu olduğu mesajının verilmek istendiği yorumu yapılabilir.

Böylesi bir siyasi atmosferde gerçekleşen Libya gezisi, "güvenlik ve savunma konularının Türk dış politikasını kapsayan bir genişliğe" ulaşmasına neden olarak

²⁹⁶ **Milliyet**, "Demokrasi Korosu", 2 Ekim 1996, s.1

²⁹⁷ N.Fairclough, "Critical Discourse Analyses as a Method in Social Scientific Research" in R. Wodak and M. Meyer (Eds.), **Methods of Critical Discourse Analysis**, London: Sage, 2001, p.122 Aktaran: Hansen, s.21.

²⁹⁸ Hansen, s.21.

“siyasal yetkililerin dış politika alanında etkisizleştiği” ve askeri yapının bu alandaki etkisini artırarak sağlamlaştırdığı bir dönemi beraberinde getirmiştir.²⁹⁹

Siyasi muhalefetin ve merkez medyanın gündemini oluşturan Erbakan’ın RP’sinin dışarıdaki radikal (İslamcı) hareketlerle işbirliği içerisinde olduğu üzerine kurulu söylem, TSK bünyesinde oluşturulan söylemlerin de odak noktasını oluşturmuştur. Örneğin; 17 Ocak 1997 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı’nda Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e verilen brifingde Milli Görüş’ün “yurtdışına yönelik olarak ‘İslam Birleşmiş Milletleri’, ‘İslam Ortak Pazarı’, ‘İslam Dinarı’ gibi hedeflere” yöneldikleri ve “Mısır ve Suriye’de yaygın olan ‘ Müslüman Kardeşler’, Libya’daki ‘İslami Çağrı Cemiyeti’, Suudi Arabistan’daki ‘Rabıta’ ve Cezayir’deki ‘İslami Selamet Cephesi’ ile ilişkileri”³⁰⁰ bulunduğu yolundaki tespitler yoluyla Refah Partisi Türkiye dış politikasında tehdit olarak inşa edilen unsurlar üzerinden ‘dışsallaştırılmıştır’.

Toplantıda ayrıca Refah Partisi’nin “Türkiye’deki rejimin değişmesini isteyen ve/veya Türkiye’nin bölünmesinde fayda gören ülkelerden destek sağlamakta olduğu, hatta silah ve uyuşturucu kaçakçılığı yolu ile gelir elde ettiğine dair duyumlar” elde edildiği belirtilmiştir. Söz konusu desteğin İran, Suudi Arabistan, Suriye, Kuveyt gibi ülkelerin desteklediği bir takım örgütlerin yanı sıra “Libya’nın kurduğu, Suriye, İran ve Cezayir’deki İslami Selamet Cephesi”nin de destekleyip finansa ettiği ‘İslama Çağrı Cemiyeti’nden geldiği ifade edilmiş ve söz konusu kaynakların, “ülkede şeriatçı özlemin artması, varolan özlemin güçlendirilmesi ve kendi ideolojilerine hizmet edecek ümmetçi bir toplumun yaratılması maksadıyla; refah partisi tarafından, ülkeye şeriat düzeninin getirilmesine yardımcı olacak kişilerin ve çeşitli mekanizmaların ele geçirilmesi için” kullanıldığı belirtilmiştir.³⁰¹

Askerin sivil siyasete müdahalesini meşrulaştıracak ve bir kamuoyu oluşturacak olan brifingler serisinin 29 Nisan 1997’de basına verilen bölümünde ise “ülke bütünlüğüne ve cumhuriyetin temel niteliklerine yönelik iç tehdidin, dış tehditten öncelikli hale

²⁹⁹Gencer Özcan, “Sonun Başlangıcı”, Gencer Özcan (Ed.), **Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi** içinde (201-217), 1. Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.214.

³⁰⁰Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.988.

³⁰¹Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.996.

geldiğine” dikkat çekilerek, “irticanın yok edilmesi hayati önemi haizdir” denilmiştir.³⁰² Brifingin PKK ile ilgili bölümünde irtica tehdidine değinilmiş ve Mart ayında İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan ve adeta bir “laiklik manifestosu” olan genelgede yer alan “ülke sorunlarının çözümünü “Millet” kavramı yerine “Ümmet” kavramı bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimlerin varlığı, ülkemiz açısından ciddi tehlikeler oluşturabilecek bir gelişme olarak değerlendirilmektedir”³⁰³ şeklindeki söylem "Radikal İslamcılar millet yerine ümmet kavramını yeğliyor. İrticacılar bu nedenle PKK'lıları da Müslüman olarak görmekte ve onları desteklemektedir. İrticacılar bu nedenle PKK'ya İran ve Suriye'nin desteğini de haklı görüyorlar. İran ve Suriye radikal İslamcılara parasal destek vermektedir. Bu nedenle de PKK'yla radikal İslamcılar aynı paraleldedir”³⁰⁴ şeklinde tekrar edilerek İslamcı bloğu PKK üzerinden marjinalleştiren söylemin bir kez daha üzerinden geçilmiştir. Hatta “PKK'nın Almanya'da 30 milyon mark kara para elde ettiği ve bu parayı Türk bankalarını kullanarak transfer ettiği” de ifade edilmiş ve PKK'yı parasal olarak destekleyen ve güçlendiren aktörün bizzat İslamcı kesim olduğu algısı oluşturulmuştur.³⁰⁵

Şüphesiz farklı bloklar arasında Libya üzerinden dış politika konusunda başlayan çatışmalar içeride işleyen iktidar ilişkilerinden bağımsız değildi. Bu açıdan ordu ve Refah arasındaki iktidar mücadelesinin iyice görünür olmaya başladığı bir iklimde muhalefet, içişleri-dışişleri bürokrasisi ve Türkiye'nin en önemli müttefiki olan ABD'den gelen bütün uyarı ve eleştirilere rağmen Erbakan'ın Libya'ya gerçekleştirdiği ziyaret TSK'nın bakış açısından RP'nin laik/Kemalist hegemonyaya meydan okuduğunu ve açıkça mevcut hegemonik düzeni alt üst etmeye kararlı olduğunu gösteriyordu. Çünkü Libya, Kemalist bloğun içeride muhafazakar blok üzerinde yürüttüğü marjinalleştirme siyasetini yeniden onaylama ve normalleştirme noktasında güvenlik eksenine dahil ettiği ülkelerden biriydi. Dolayısıyla hükümetin Libya ile teması, Libya'yı Türkiye Cumhuriyeti için bir tehdit olmaktan çıkararak mevcut kurulu

³⁰²Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.1061.

³⁰³Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.1124.

³⁰⁴Milliyet, “PKK paralarını aklama trafiği”, 30 Nisan 1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/04/30/siyaset/pkk.html> (5 Nisan 2016).

³⁰⁵Milliyet, “PKK'nın parasını bankalar akladı”, 30 Nisan 1997, s.18.

özellikleri sorunsallaştırmayı ve askerin dış politika belirleme noktasındaki ayrıcalıklı pozisyonunu tahrip etmeyi amaçlıyordu. Daha anlaşılır bir ifadeyle Erbakan bu hamlesi ile dış politikada Libya'ya dair üretilen 'düşman' algısını bertaraf ederek, bu bağlamda Türkiye'nin savunma gereksinimini karşılamak için zaruri olarak ihtiyaç duyulan ve bu açıdan kendine meşruluk sağlayan orduyu siyaseten marjinalleştirmeyi amaçlıyordu.

Dolayısıyla RP'nin dış politikada İslam ülkelerine yönelmesi bir dış politik alternatif değil; hegemon Kemalist dili ve dış politikayı tasfiye edici bir söylem ve pratik olarak devreye sokulmuştur. Bir başka ifadeyle Erbakan'ın 'şahsiyetli dış politika'sının, hem Müslüman ülkeleri tehdit söylemine oturtan ve bu yolla muhafazakar bloğa dair üretmiş olduğu temsil ve söylemleri normalleştiren hegemon Kemalist dili itibarsızlaştırma, hem de onun tarafından sürekli bir şekilde marjinalleştirilen İslamcı dili ve kimliği normalleştirme stratejisine hizmet etmesi amaçlanmıştır.

Ancak TSK, mevcut hegemonik düzenin bir sonucu olarak kendi görev alanı olarak tanımlanan konuların, bilhassa da alternatif bloklara yönelik üretilen temsilleri onaylama ve Kemalizmin hakim pozisyonunu normalleştirme noktasında Kemalist bloğun 'çifte dışlaması' olarak işlev gören dış politikanın milli iradenin seçtiği hükümetlerin etki alanına girmesine Cumhuriyet tarihinin en başından beri izin vermemiş ve alternatif blokların kendi dilini ve söylem alanını tayinine fırsat tanımayacak kurumlar üreterek söz konusu hegemonik düzeni ve ayrıcalıklı konumunu sağlamlaştırmıştır. Zaman zaman sivil iktidarların, fiilen devlet-hükümet ayrımının yapıldığı bu vesayetçi düzeni alt-üst etmeye yönelik teşebbüslerinin önü son tahlilde askeri müdahaleler ile kesilmiş ve böylece alternatif bloklar suskunluğa itilmiştir.

Ancak bu defa açık bir askeri müdahale için TSK her ne kadar iç onayı sağlayabilecek olsa da dış ortam açısından düşünüldüğünde askeri bir yönetimin kendine meşruluk sağlamasının mümkün olmadığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin en önemli müttefikleri ve 'laik' rejimin en büyük onaylayanları ve meşruluk temelleri olan ABD ve AB olası bir darbeyi ve askeri bir yönetimi onaylamayacaklarını açık etmişlerdi. Libya gezisinin ardından kamuoyunda yayılmaya başlayan darbe tartışmalarının ardından ABD tarafından gelen açıklamalar askeri bir müdahaleye sıcak bakılmadığı ve sorunun 'demokrasi' sınırları içinde çözülmesi gerektiği yönünde mesajlar

içermekteydi.³⁰⁶ Tam da bu nedenlerle TSK bu defa darbeci bir dil kullanmak yerine hükümetin parlamentoda demokratik yöntemlerle uzaklaştırılması yönünde bir söylem geliştirmiş ve doğrudan bir askeri müdahale yerine, daha çok hükümeti itibarsızlaştıracak farklı mekanizmaları devreye soktuğu bir marjinalleştirme stratejisi benimsemiştir. Bu stratejide bilhassa TSK'nın sivil siyaset ayağının en önemli meşruluk kaynağı olan MGK'nın anayasal bir kurum olması, TSK'nın sivil siyasete müdahale etmesini ve zamanı geldiğinde hükümete muhtıra niteliğinde bir 'ayar' vermesini 'anayasal' bir süreç olarak normalleştiren, belki de, en önemli işlevi görmüştür. Bunun yanı sıra medya, iktisadi kurum ve kuruluşlar ve muhalefet partileri TSK'nın RP iktidarını ve onunla birlikte topyekun İslamcı kesimi marjinalleştirmesinde devreye sokulmuş ve tam da Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın dediği gibi "bu defa işi silahsız kuvvetler" halletmiştir.³⁰⁷

3.2.3. Askerin Refah'ı Demokratik Yollardan Düşürme Stratejisi

Henüz planlanan Libya gezisinin tartışıldığı günlerde Genelkurmay Başkanı ve diğer bazı komutanlar nezdinde yapılan açıklamalarda 'şariat' tehlikesine dikkat çekilmeye ve Cumhuriyet'in laik karakterinin mutlak suretle korunması gerektiği ifade edilmeye başlamıştı. Bir konuşmasında Karadayı, başına İran'da şariat yönetimine giden süreci oradan kaçan bir komutanla arasında geçen bir diyalog üzerinden aktarmış ve 'iş işten geçmeden' harekete geçilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir;

Devamlı bir çiçeğe bakarsan o çiçeğin büyüdüğünü göremezsiniz. Bir gülün nasıl açtığını bile fark edemezsiniz. Biz onların her gün hiç fark etmeden ama yavaş yavaş, santim santim sanki yeni bir şey olmuyormuş gibi getirdikleri, ortaya koydukları dini şeyleri halkımızın temiz duyguları diye düşündük. Hiç sonuçta böylesine bir durumla karşılaşacağımızı tahmin etmedik. Ama dini ve masum istekler gibi görünen şeyler irticanın ta kendisiymiş. Komutan böylesine tarif edince, demek ki siz görevinizi iyi yapmamışsınız 'dedim. Ardından da sordum. 'Peki, Humeyni için Tahran'da 500 bin kişiyle miting yapılmaya başlandığında da mı fark etmediniz'. Komutanın verdiği cevap hiçbir zaman kulaklarımdan silinmedi. Bana şöyle dedi: Sayın general fark ettik fark ettik. Ama iş işten geçmişti.³⁰⁸

Ancak Karadayı'nın bahsettiği bu hareket yukarıda bahsedilen ve geçmişte Kemalist askeri bürokratik elitin alternatif blokları bertaraf etmekte kullandığı yöntem olan darbe değil, demokratik bir fotoğrafın arkasında hegemon söylemi yeniden inşa etmek

³⁰⁶ **Milliyet**, "ABD: İş TBMM çözsün", 12 Ekim 1996, s.17.

³⁰⁷ Sedat Ergin, "Erkaya'nın silahsız kuvvetler doktrini", **Hürriyet**, 25 Haziran 2000, <http://www.hurriyet.com.tr/sedat-ergin-erkayanin-silahsiz-kuvvetler-doktrini-39163765> (20 Mart 2016).

³⁰⁸ **Cumhuriyet**, "Kötü gidişi meclis durdursun", 2 Ekim 1996, s.4.

şeklinde tezahür edecekti. Örneğin, basında çıkan haberlere göre, üst düzey TSK mensupları, hükümetin DYP kanadındaki rahatsız milletvekilleri ile dolaylı yollardan temasa geçmiş ve kendilerini de fazlasıyla rahatsız eden RP'yi demokratik yollardan düşürmek için çalışmalara girişmiştir. Söz konusu haberi aktaran Cumhuriyet Gazetesi'ne göre görüşmeler sırasında "hükümetteki laiklik karşıtı kadrolaşma ve RP'li bakanların rejimin temel niteliklerini tartışmaya açmayı amaçlayan çıkışlarından duydukları rahatsızlığı milletvekillerine ileten" komutanlar "hükümetin düşürülmesi için gerekli olan sandalyenin ancak DYP'den çıkabileceğine dikkat çekerek, olası bir gensoruya destek verilmesi imasında" bulunmuşlardır.³⁰⁹

Süregelen rejim tartışmaları konusunda en ciddi ve en çok konuşulan tespit yine Genelkurmay Başkanı Karadayı'dan gelmiştir. Karadayı DSP Grup Başkanvekili Mümtaz Soysal ile yaptığı bir görüşmede "Türkiye'de duracak zaman değil. Afganistan anlamlı örnektir. İşler kötü gidiyor. Gidiş kötü. Partiler bunun bilincinde mi acaba?" diyerek örtülü olarak TSK'nın hükümetin düşürülmesini istediğine işaret etmiş³¹⁰ ve Soysal da Karadayı'nın sözlerini "Herkes vazifesini yapsın diyorlar. İlla biz mi bu gidişi durduralım. Bunu yapacak başka yerler olmalı deniyor" şeklinde yorumlamıştır.³¹¹ Karadayı'nın söz konusu mesajını son zamanlarda mecliste alternatif hükümet arayışına giren Soysal'a iletmesi bir anlamda ordunun hükümeti düşürme çabalarına desteği olarak anlaşılmış ve böylece muhalefetin durumdan vazife çıkarması sağlanmıştır.

Öte yandan Karadayı'nın 'Türkiye'de gidişat kötü' tespitinin ardından Kemalist çevrelerde uzun süredir var olan rahatsızlık hali iyice yükselişe geçmiş ve laikliğin tehlikede olduğunu söyleyen ve 'gericilik/çağdaşlık', 'irtica/laiklik' gibi ikili karşıtlıklar üzerine temellendirilen bir dil askeri çevrelerde hızlı bir şekilde dolaşıma girmiştir. Bu bağlamda örneğin "Hava Harp Okulu'nun açılış töreninin gerçekleştiği konferans salonuna Atatürk'ün "İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar ülkesi olmayacaktır" sözlerini içeren" bir pankart asılmış ve Harp okullarının ilk okutulan dersi "laiklik" olmuştur.³¹² Yine üniversitelerin açılış konuşmalarında

³⁰⁹Cumhuriyet, "Milletvekilleriyle temas", 2 Ekim 1996, s.4.

³¹⁰Cumhuriyet, "Soysal: Ordu gidişi durdurun dedi", 2 Ekim 1996, s.1.

³¹¹Cumhuriyet, "Kötü gidişi meclis durdursun", 2 Ekim 1996, s.4.

³¹²Cumhuriyet, "Kötü gidişi meclis durdursun", 2 Ekim 1996, s.4.

Rektörler, üniversite hocaları ve söz konusu törenlere davetli YÖK başkanı, Cumhurbaşkanı ve üst düzey TSK mensupları yaptıkları her konuşmada laikliğe vurgu yapmış ve laik Cumhuriyet'e karşı yükselen bir tehlike olduğu algısını beslemişlerdir. Örneğin; Kara Harp Okulu'nda düzenlenen törene “okul komutanının ‘laikliğin, tüm ilkelerin ve çağdaşlaşmanın temel taşı olduğu’ yönündeki uyarılarına karşılık dönem birincisi teğmenlerin ‘bu ilkenin kesinlikle korunacağı’ yönünde söz vermeleri” damgasını vururken; Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin (GATA) açılış töreninde GATA Komutanı Prof. Tümgeneral Fahrettin Alpaslan,

Çağa uyum sağlamanın bilincinde olan toplum fertlerinin, değişik grupların karanlık emellerini gerçekleştirmesine seyirci kalması hoşgörüyü karşılanamaz. Karanlıktan korkan bir çocuk affedilebilir. Ama aydınlıktan korkan bir yetişkinin bağışlanması, vatanseverlikle bağdaştırılmaz. Karanlık kapımızı çaldıktan ve iş işten geçtikten sonra yakınmanın bir anlam ifade etmeyeceğine inanıyorum.³¹³

şeklindeki sözleri ile bir bakıma İran'da şeriatçı Humeyni yönetiminin iktidarı nasıl ele geçirdiğine dikkat çeken Karadayı'nın sözlerini tekrarlamıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya ise Deniz Harp Okulu'nun yeni öğretim yılının açılış törenine gönderdiği mesajda “laik, demokratik ve sosyal hukuk devletine yönelik tehditler olması durumunda “anayasal kuruluşların devreye girmesi gerektiğini” belirtmiş ve “sivil anayasal kuruluşların yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de ‘aynı derecede uyanık olacağını” ifade etmiştir.³¹⁴

TSK'nın kurduğu bu ‘hükümeti demokratik yollardan düşürme’ye yönelik söylem siyasiler nezdinde de hemen karşılık buldu. Örneğin ANAP lideri Mesut Yılmaz, “demokratik tasfiyenin gerekliliğine”³¹⁵ işaret etmiş ve “bu hükümetin hiçbir yanlış icraatı, antidemokratik girişimleri haklı kılmaz. Demokrasinin kesintiye uğramasını mazur gösteremez. Bu hükümetin yanlışlarıyla demokratik yollardan, demokratik araçlarla mücadelede kararlıyız. Bundan sonuç alacağımıza da inanıyoruz”³¹⁶ şeklindeki sözleriyle adeta muhalefeti hükümeti düşürmeye çağıran Karadayı'nın mesajına cevap vermiştir. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ise “Türkiye'nin laik, demokratik rejimi değiştirmek isteyen bir hükümet tarafından yönetildiğini belirterek, “darbe bile RP'ye

³¹³Cumhuriyet, “Aydınlıktan Korkuyorlar”, 3 Ekim 1996, s.19.

³¹⁴Cumhuriyet, “Kötü gidişi meclis durdursun”, 2 Ekim 1996, s.4.

³¹⁵Cumhuriyet, “Milletvekilleriyle temas”, 2 Ekim 1996, s.4.

³¹⁶Cumhuriyet, “Alternatif Hükümet Arayışı”, 4 Ekim 1996, s.6.

iltifattır. Hükümetin gitmesi için darbeye gerek yok"³¹⁷ ifadeleriyle söz konusu söylem alanına dahil olmuştur.

Ordunun hükümetin dış politikası üzerine temellendirdiği söylem ve pratikleri 'demokratik' bir söylem içerisine oturtarak meşrulaştırma girişimi, muhalif siyasi partileri ve diğer sivil aktörleri RP hükümetine karşı mobilize etmeyi ve hükümeti bu söylemler yoluyla marjinalleştirmeyi hedefliyordu. TSK tarafından dış politikaya yönelik olarak yürütülen bu 'güvenikleştirme' stratejisi ve dolaşımında olan 'devlet politikası' söylemi iktidar ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde sivil siyasetin alanını daraltmakta, buna karşın bürokrasinin hegemon pozisyonunu restore etmekteydi. Bu noktada Erbakan'ın Libya gezisinin ardından 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle yaptığı konuşmada TSK'yı "iç ve dış düşmanlara karşı ebedi bekçiler" olarak tanımlayan Karadayı "TSK, demokratik ve laik Cumhuriyeti her türlü iç ve dış tehdide karşı koruyacak azim, güç ve kararlılığa sahiptir" sözleriyle rejim tartışmalarının hız kazandığı bir ortamda laikliği yeniden güvenlik eksenine yerleştirmiş ve böylece onu ve dolayısıyla rejimi TSK'nın müdahale alanı kapsamına almıştır.³¹⁸

Özetle Erbakan'ın Libya gezisinin en önemli çıktısı iktidar ilişkilerinin bundan sonra Kemalist askeri bürokrasi lehine olarak şekillenmeye başlaması ve bu bağlamda dış politikanın hükümetin müdahale alanı dışına çıkarılarak büyük oranda askerin konuşma alanına dahil edilmesi olmuştur. Çünkü Libya lideri Kaddafi'nin Türkiye'nin dış politikasına ve rejimine yönelik sarf ettiği sözler, genellikle komşu ülkeler üzerinden yürütülen laik Cumhuriyet rejiminin irticacı iç aktörler ve onların dışarıdaki işbirlikçileri tarafından tehdit altında olduğunu tekrarlayan dili onaylamış ve böylece özelde Libya, genelde ise Başbakan Erbakan'ın dış politik pratiklerini güvenlik eksenine oturtan TSK'yı siyasi bir aktör olarak meşrulaştırmıştır.

3.3. Kemalist Dış Politikanın Garantörü Olarak İsrail

Erbakan'ın "Başbakan sıfatıyla hiçbir Batı ülkesine resmi ziyaret gerçekleştirmezken, İslam ülkelerini birbiri ardına ziyaret" etmesi devlet bürokrasisinin, Refah Partisi'nin laik-Kemalist rejimin dayandığı temel parametreleri sorunsallaştırdığı ve İslami kimliği

³¹⁷ **Cumhuriyet**, "CHP: Türkiye Küçük Düşürülüyor", 4 Ekim 1996, s.5.

³¹⁸ **Milliyet**, "Karadayı'dan Orduya Mesaj", 29 Ekim 1996, s.16.

yerleştirmeye çalıştığı yönündeki kaygılarını artırmıştı.³¹⁹ Bu durum ordu açısından Erbakan'ın İslamcı politikalarını bertaraf edecek ve Türkiye'nin laik-Batılı kimliğini koruyacak stratejik hamleler hayata geçirme zorunluluğu ortaya çıkarmış ve TSK bu noktada kendisi gibi laik ve Batılı kimliği temsil eden İsrail'le işbirliği için harekete geçmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye ile İsrail arasında başlatılan söz konusu süreç ve hayata geçirilen “anlaşmaların stratejik bir mantığı olsa da, ordunun asıl hareket noktası seküler yerleşik devlet düzeninin yükselen İslamcılığa karşı üstünlüğünü” ortaya koymaktır.³²⁰ Başka bir ifadeyle “1990’larda Türkiye-İsrail ilişkilerini önemli bir konuma taşıyan en önemli nedenlerin başında özelde asker ve bürokrasinin genelde laik Kemalist sınıfın Türk dış politikasının ve dolayısıyla da Türkiye’nin İslamlaştığı düşüncesinden hareketle bu süreci tersine çevirme çabası gelmektedir.”³²¹ Dolayısıyla konumuz açısından bakıldığında Türkiye-İsrail ilişkileri “ordunun içeride işleyişte olan iktidar ilişkilerinde dış politikayı bir strateji olarak” devreye sokmasının en açık örneğini oluşturması bakımından incelemeye değerdir.³²²

Şüphesiz Türkiye –İsrail ilişkileri bakımından bu dönemdeki en dikkat çekici gelişme, “24 Aralık 1995 seçimleri öncesi, diğer partiler için “bunlar çocukları öldüren İsrail’le anlaşma yaptı. Bunlara oy veren çarpılır”³²³ diyen Erbakan’ın imzalamakta uzun bir süre ayak dirediği Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması’nı, “İsrail’le ilişkiler hakkında Milli Savunma Bakanlığı’nca verilen brifingin ardından”³²⁴ Ağustos 1996’da imzalaması olmuştur. “Türkiye’nin dış politikasında ve bölgedeki konumu üzerinde etkisi olacak bu anlaşma,” esas olarak 24 Aralık 1995 genel seçimlerinin ardından “Genelkurmay Başkanlığı’nın uluslararası askeri anlaşmaları imzalama yetkisi ve siyasi görüşleri çerçevesinde- askeri otorite tarafından” imzalanmış ve “siyasi iktidar, bu anlaşmanın imzalanacağından haberdar bile edilmemiştir.”³²⁵ Dolayısıyla tamamıyla askerin inisiyatifi doğrultusunda hazırlanmış olan bir anlaşmanın sivil iradeye zorla kabul ettirilmesi, askerin dış politika yapım sürecindeki konumunu devam ettirdiğini ve Refah Partisi’nin dış politika konusunda askerin sınırlarını belirlediği güvenlik

³¹⁹ Kösebalaban, s.264.

³²⁰ Kösebalaban, s.267.

³²¹ Ali Balcı, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt.2, Sayı.2 (Ocak 2011), s.120.

³²² Balcı, ” Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, s.124.

³²³ **Milliyet**, “İsrail’le anlaşma Refah’tan geçti”, 11 Ağustos 1996, s.17.

³²⁴ **Milliyet**, “İsrail’le ilişkiler Her Alanda sürecek”, 9 Ağustos 1996, s.15.

³²⁵ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.63.

perspektifi dahilinde hareket etmeye zorlandığını göstermektedir. Öte yandan söz konusu anlaşma “iki ülke arasında savunma alanında işbirliği yapılmasına ilişkin iyi niyeti ve temenni” içeren ve herhangi bir icrai yönü olmayan standart bir çerçeve anlaşması olmasına rağmen, bizzat medya tarafından fazlasıyla abartılmış ve söz konusu haber gelecek projelerin müjdeleri ile birlikte sunulmuştur.³²⁶

Resim 3: Milliyet Gazetesi'nin 'Hoca'ya by-pass' başlıklı haberi.³²⁷

İki ülke ilişkileri açısından bir diğer dikkat çekici gelişme Erbakan'ın Afrika gezisi için yurt dışında bulunduğu sırada koalisyon ortağı Çiller'in İsrail ile Türkiye arasında askeri alanda işbirliğini öngören bir dizi anlaşmaya imza atması olmuştur. Kaddafi'yle görüşmesinde Erbakan İsrail'i 'terör devleti' olarak ilan ederken Çiller, "Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadağ ve Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın onayladığı milyar dolarlık 17 projeyi Başbakan vekili sıfatıyla"³²⁸ imzalamıştır. Yine Kasım ayında "Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, İsrail Savunma Bakan Yardımcısıyla yaptığı görüşmede Askeri Eğitim İşbirliği Uygulama Planı'na"³²⁹ imza atmış; Aralık ayında da Türkiye ve İsrail arasında "1997 yılı içerisinde tarafların askeri

³²⁶ Söz konusu haberler için bkz: **Milliyet**, "İsrail'le füze üretimi", 2 Ağustos 1996, s.17 ve **Milliyet**, "İsrail'le yeni projeler", 29 Ağustos 1996, s.18.

³²⁷ **Milliyet**, "Hoca'ya by-pass", 14 Ekim 1996, s.16

³²⁸ **Milliyet**, "Hoca'ya by-pass", 14 Ekim 1996, s.16.

³²⁹ **Milliyet**, "F-4 Projesinde Kriz", 29 Kasım 1996, s.19.

işbirliğini artırmasını ve ortak tatbikatlar yapmalarını öngören” bir anlaşma imzalanmıştır.³³⁰

Bütün bu anlaşmalar ve işbirliği görüşmeleri sürecinde devre dışı bırakılan ve “dış politikada asker ve bürokrasinin etkinliğini kırmak isteyen Erbakan”³³¹, “Türk F-4’lerinin İsrail Uçak Firması(IAI) tarafından modernizasyonunu öngören”³³² bir başka anlaşmayı imzalamak konusunda olumsuz bir tavır takınmış ve Türkiye’nin bazı konularda haksızlığa uğratıldığını ve anlaşmanın Türkiye’nin aleyhinde olduğunu söyleyerek TSK’yı engellemeye çalışmıştır.³³³ Fakat bu süreçte de askerlerin baskısı ile karşılaşmış ve sonuçta söz konusu anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Erbakan’ın muhalefetteyken iktidara geldiği takdirde “Ankara’nın İsrail’le ilişkilerini donduracağını ve iki ülke arasındaki ikili anlaşmaları feshedeceğini” söylediği ve “ebedi düşman” ilan ettiği İsrail’le askeri ve savunma konularında işbirliğini öngören bu anlaşmaya koyduğu imza şüphesiz mevcut iktidar ilişkileri dengesi açısından bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır.³³⁴ Bu anlamda, zoraki de olsa, Erbakan’ın da onayını alan söz konusu anlaşma ile Refah iktidarının sınırlılıkları ortaya çıkarken, TSK dış politikadaki yerini restore etme imkanı bulmuştur. Bu durum İsrail’i, laik/Kemalist bloğu itibarsızlaştıran bir söylem olarak devreye sokan Erbakan’ın politik zihniyetini marjinalleştirirken, Batıcı ve laik dış politikayı bir ‘devlet politikası’ olarak okuyan mantaliteyi canlandırmış ve orduya dış politika alanında geniş bir söylem alanı açmıştır.

İsrail’le Türkiye arasında girişilen bu yoğun ittifak ilişkileri şüphesiz pek çok bağlamda açıklanabilir. Örneğin, “Amerika’daki İsrail lobisinin, sözde “Ermeni Soykırımı”nın tanınmasının engellenmesi ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın desteklenmesi için gerekli kritik Amerikan desteğinin sağlanması konularında” İsrail ile geliştirilen ilişkiler Türkiye için bir basamak görevi görecekti.³³⁵ Güvenlik perspektifinden bakıldığında ise Türkiye için birincil tehdit kaynaklarından olan PKK’nın Suriye, İran ve Irak gibi ülkeler tarafından desteklenmesi Türkiye’yi bölgede bir müttefik arayışına yöneltmiş;

³³⁰ **Milliyet**, “İsrail’le Yeni Askeri Anlaşma”, 2 Aralık 1996, s.18.

³³¹ Balcı, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, s.123.

³³² **Milliyet**, “F-4’lere Hoca İmzası”, 7 Aralık 1996, s.16.

³³³ **Milliyet**, “F-4 Projesinde Kriz”, 29 Kasım 1996, s.19.

³³⁴ Çevik Bir ve Martin Sherman, “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”, **Middle East Quarterly**, vol.9, no.4 (fall 2002), <http://www.meforum.org/511/formula-for-stability-turkey-plus-israel> (20 Mart 2016).

³³⁵ Thomas Ambrosio, “Entanglinf Alliances: The Turkish-Israeli Lobbying Partnership and Its Unintended Consequences”, T. Ambrosio (der), **Ethnic Identity Groups and U.S. Foreign Policy** içinde, Westport, CT: Praeger Publications, 2002 Aktaran: Kösebalaban, s.269.

bu bağlamda bölgede kendisi gibi laik ve demokratik bir karaktere sahip tek ülke olan İsrail en uygun seçenek olarak görülmüştür. Nitekim “her iki ülke de Suriye’ye karşı ortak bir politikada buluşuyor” ve İsrail Türkiye’nin “Ortadoğu’daki aşırı İslami akımlara karşı” korunmasında önemli bir bölgesel müttefik işlevi görüyordu. Aynı şekilde “Türkiye de bölgede İsrail’in Arap dünyası karşısında yalnızlığını” gidermesi açısından İsrail için güvenilir bir stratejik ortak konumundaydı.³³⁶

Yine bu konuda Soğuk Savaş’ın ardından NATO’nun geleceğinin belirsiz olmasının yarattığı ‘güvensizlik’ hissi ve bununla bağlantılı olarak “ABD’nin kendilerine verdiği stratejik önemi yitirebilecekleri”³³⁷ endişesi ve Çevik Bir’in işaret ettiği gibi Avrupa’nın kurduğu birliğin içerisinde yer alamamanın yarattığı izole edilmişlik duygusunun³³⁸, bölgede diğer devletlerden farklı olarak demokratik ve seküler bir rejim anlayışına sahip olan Türkiye ve İsrail’i birbirine yakınlaştırdığı ve daha fazla işbirliğine yönlendirmiş olduğu da söylenebilir

Dolayısıyla, bazı stratejik hesapların olduğu gerçekliğine rağmen, “İran ve Suriye’nin Türk dış politikasının hedefi haline gelmesi” nasıl dış politikanın PKK gibi bir güvenlik unsuruna endekslenmesinin bir sonucu ise İsrail ile yürütülen ikili ilişkilerin yoğunluğunun da en büyük sebebi Kemalist bürokrasi ve ordunun dış politikayı güvenlik parametresi çerçevesinde okuyan mantalitesidir.³³⁹ Kemalist seçkinlerin benimsediği bu dış politik anlayışın, yani Türkiye’yi Batı’nın bir parçası olan ve – onların bakış açısından ‘tehdit’ oluşturan- komşu ülkelerinden mutlak suretle uzak duran bir ülke olarak kurmasının temel amacı, bu seçkinler tarafından ortaya koyulan çağdaş/Batılı/laik kimliğin sürekliliğini sağlamak ve alternatif kimlik temsillerini marjinalleştiren dili sürekli kılmaktır. Buradan hareketle askerleri İsrail ile yoğun bir şekilde anlaşmalar yapmaya iten en temel faktörün, Refah Partisi’nin topluma İslami kimliğini hatırlatan ve laik- Kemalist kimliği toplum nezdinde sorunsallaştırmaya başlayan iç ve dış politik icraatları olduğunu söyleyebiliriz. Erbakan’ın yurtdışı gezilerinin bilhassa Libya ziyaretinin ortaya çıkardığı gerginliği kendisi için avantaja çeviren TSK, dış politikayı yeniden güvenlikleştirme fırsatı yakalarken, bir taraftan da

³³⁶ Yalçın Doğan, “ Bombalar Arasında Gerçekleşen Rüya”, **Milliyet**, 6 Mart 1996, s.15.

³³⁷ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, s.569.

³³⁸ Bir ve Sherman, “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”.

³³⁹ Bayramoğlu, s.62.

cumhuriyetin 'laik' karakterini İsrail üzerinden restore etmeye girişmiştir. Böylece "İsrail ile kurulan ilişki üzerinden ordu hem güvenlikleştirme argümanını sağlamlaştırmış hem de güvensizlik problemine yönelik çözümleri tekeline" olarak sivil irade karşısında üstün bir pozisyon elde etmiştir.³⁴⁰

Diğer taraftan Çevik Bir'in de ifade ettiği gibi "İsrail'le resmi bağlantılar kurmak Türkiye'nin uluslararası yönelimi ve onun Batı'yla uyumlu olma arzusu hakkında güçlü bir mesaj veriyordu."³⁴¹ Hatta ona göre "Ordu, Türkiye'nin yüzünü İslam'a çevirmesine kayıtsız kalmayacağını veya Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinin tehlikeye atılmasına izin vermeyeceğini Erbakan'a açıkça" göstermiş oldu.³⁴²

Libya gezisinin ardından Erbakan, Kemalist askeri bürokratik elitin İsrail üzerinden yeniden kurmaya çalıştığı Batılı kimlik söylemini tasfiye etmek için İran ile savunma alanında işbirliği yapma konusunda yeni bir girişim başlattı. Aralık ayında İran Dışişleri Bakanıyla yaptığı görüşmenin ardından Erbakan'ın "savunma alanı da dahil olmak üzere' İran'la ilişkilere hiçbir sınırlama getirmediklerini" ifade etmesine karşın, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri "savunma sanayi alanındaki işbirliğinin 'çok yeni bir konu' olarak gündeme" geldiği; bu itibarla da "henüz ortada bir anlaşma olmadığı" yönünde açıklama yapmışlardır. Nitekim daha sonra basında çıkan haberlerde, "Dışişleri Bakanlığı tarafından Ekim 1996'da sorulan İran ile Türkiye arasında bir 'savunma anlaşması imzalanmasının koşulları var mıdır?' sorusuna Genelkurmay Başkanlığının 'hayır' yanıtı verdiği" ortaya çıkmıştır.

Dışişleri Bakanı'nın ardından İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin gerçekleştirdiği ziyaretle birlikte söz konusu savunma anlaşmasının yeniden gündeme oturmasıyla askeri çevrelerden gelen tepkiler somut bir hal almaya başladı. Örneğin, askerler tarafından

20 Aralık 1996 tarihinde basına sızdırılan...haberde, 1994'te ABD, Fransa, Çin ve İsrail nezdinde başlatılan girişimler sonucunda, Çin ile anlaşmaya varıldığı; füzelere ilişkin anlaşmanın öncelikle İran, Irak ve Suriye'de konuşlandırılmış füzelerin oluşturduğu tehdidin göz önüne alınması nedeniyle gerçekleştirildiği özellikle vurgulandı. Haberde yer verilen bir başka nokta ise, İran ile ortak helikopter üretileceği iddialarına yanıt niteliğindedir. Habere göre, Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın Fransız Eurocopter firması

³⁴⁰ Balcı, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail:1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", s.123.

³⁴¹ Bir ve Sherman, "Formula for Stability: Turkey Plus Israel".

³⁴² Bir ve Sherman, "Formula for Stability: Turkey Plus Israel".

ile, Ankara’da TAI tesislerinde ortak helikopter üretimi konusunda bir anlaşma imzalaması da gündemdeydi.³⁴³

Yine Erbakan’ın İran’la işbirliği konusunda mesajlar verdiği sıralarda Milliyet Gazetesi İsrail’e ait Haaretz Gazetesi’nden aktardığı haberde İran’ın “Türkiye’nin PKK’ya destek vermekle suçladığı Suriye’ye savaş uçağı filoları ve önemli miktarda silah” yolladığını aktarmıştır. Habere göre “onlarca İran savaş uçağının Suriye’ye gelmesinin ardında, ortak eğitim veya daha geniş çapta askeri işbirliği” yatmakta ve “İran’ın Suriye’ye havadan yolladığı silahların Şam üzerinden Hizbullah ve PKK gibi örgütlerin üslendiği Bekaa’ya doğru kamyonlarla” ulaştırılmaktadır.³⁴⁴ En açık ifade ile söz konusu haber ve iddialar RP’nin devlet politikası dışına çıkan dış politika pratiklerini Türkiye’nin birlik ve bütünlüğüne tehdit olarak görülen unsurlar üzerinden itibarsızlaştırmayı hedefliyordu ve söz konusu ‘güvenliksizlik’ Türkiye’nin güvenliğini temsil eden ve bunun taşıyıcı öznesi olan TSK’nın dayandığı en temel meşruluk zemini görevi görüyordu.

Ordu mensupları tarafından değişik düzlemlerde işleyen tehdit söylemleri 26 Aralık 1996’da toplanan MGK’da kurumsal bir dile dönüştü. Toplantıda Genelkurmay Başkanlığı tarafından sunulan raporda İran, Irak ve Suriye’den Türkiye’ye yönelik olarak gelebilecek olası füze saldırısına dikkat çekilmiş ve bu ülkelerin elindeki nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların Türkiye açısından oluşturduğu tehdit ele alınmıştır. İran’ın füze teknolojisi geliştirdiğine yer verilen raporda mevcut durumda Gaziantep, Samsun ve Sivas’ı vurabilecek kapasitede olan İran’ın “bir, iki yıl içinde, Ankara’yı da tehdit” edeceği ifade edilmiş ve “İsrail’le savunma anlaşmasının bir an önce yürürlüğe konulması” istenmiştir.³⁴⁵ Bugün bile hala nükleer silaha sahip olup olmadığı tartışılır olan İran’ın, o dönemde Genelkurmay Başkanlığı tarafından mevzileri dahi belli olan ‘nükleer bir tehdit’ olarak sunulması şüphesiz içerideki iktidar ilişkilerinden bağımsız değildi. Bu bağlamda TSK, Erbakan’ın son dönemdeki dış gezilerinin ve bilhassa Kemalist bloğun onaylayanları olan Batı bloğunun büyük tepkisini çeken Libya gezisinin ardından iyiden iyiye sorunsallaşan Kemalist kimliği, komşu ülkeleri yeniden güvenlik eksenine oturtarak ve İsrail’le ittifak anlaşmaları yaparak restore etmeye girişmişti.

³⁴³ Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, s.196-197

³⁴⁴ **Milliyet**, “İran, Hoca’yı zora soktu”, 12 Aralık 1996, s.19.

³⁴⁵ **Milliyet** “Türkiye’ye füze tehdidi”, 27 Aralık 1996, s.18.

Resim 4: İran'ın füze menzili³⁴⁶

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bu dönemde “asker sadece siyasete ve siyasetçiye müdahale etmekle yetinmemekte bizzat siyaset yapmakta ve üretmektedir. Bunu da siyasi meseleleri devlet tekeline alarak, siyaset dışı ilan ederek ve millileştirerek gerçekleştirmektedir.” Nitekim dış politikanın güvenlik perspektifinden ele alınması “sorunlar ve çözümleri, devletçiliğin tanımladığı muğlak bir ‘milli çıkarlar’ mantığına”³⁴⁷ indirgemekte ve bu durum ‘devleti’ temsil eden ve ‘devlet politikalarının’ nihai koruyucusu olarak görülen TSK’nın bir dış politika aktörü olarak devreye girmesini meşrulaştırmakta ve normalleştirmektedir. “Buradan hareketle Türkiye-İsrail ilişkilerinde askerin büyük ölçüde dominant olduğu ve dış politikada böylesine ayrıcalıklı pozisyonda bulunmasının da iktidar ilişkileri bağlamında bakıldığında 1990’lar boyunca orduyu sivil siyaset karşısında ayrıcalıklı bir pozisyona taşıdığı söylenebilir.”³⁴⁸ Bu açıdan iktidarda İsrail karşıtı politikalarıyla öne çıkan ve hatta mevcut anlaşmaları feshedeceğini söyleyen bir hükümetin varlığına rağmen, trajikomik bir şekilde Türkiye ve İsrail’in “en önemli askeri işbirliği anlaşmalarını, İslamcı başbakanın MGK baskısıyla istifa ettiği Haziran 1997’de sona eren Erbakan döneminde” imzalamış olması şaşırtıcı değildir.³⁴⁹ Dolayısıyla konumuz açısından bakıldığında Türkiye-İsrail ilişkileri, “ordunun içeride işleyişte olan iktidar ilişkilerinde

³⁴⁶ **Milliyet**, “Ortada Füze Var Yandan Geç”, 25 Ekim 1996, s.5

³⁴⁷ Bayramoğlu, s.59-60.

³⁴⁸ Balcı, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, s.122.

³⁴⁹ Bir ve Sherman, “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”.

dış politikayı bir strateji olarak” devreye sokmasının en açık örneğini oluşturmaktadır.³⁵⁰

“Özetlemek gerekirse, Refahyol hükümeti döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri asker ve sivil bürokrasinin kontrolünde olmuş ve söz konusu sınıf bu ilişkiler üzerinden özelde Erbakan’ın genelde sivil politik kesimin iktidar alanını önemli ölçüde” daraltmış ve İsrail üzerinden devletin Batılı ve laik karakteri yeniden onaylanmıştır.³⁵¹ Başka bir ifadeyle Erbakan’ın bütün çabalarına rağmen ordu dış politikadaki hegemon konumunu korumuş ve hatta ona pek çok alanda meşruluk zeminleri üreterek sağlamlaştırmıştır.

3.4. Kemalist Dış Politikada Toplumsal Rızanın Üretilmesi: Sivil Toplum

Kemalist yerleşik elitin dış politikanın İslamcılığının menzilini girmesine yönelik karşı mücadelesi sadece dış politika pratikleri ile sınırlı değildir. Böylesi bir dış politika pratiğinin geniş toplum kesimlerde rıza üretmesi ve Türkiye’nin Batılı dış politika kimliğinin sabitlenmesi işine yaran sivil toplum örgütleri de devreye girmiştir. 10 Aralık 1996 tarihinde Hürriyet Gazetesi’nden Sedat Ergin’in kaleme aldığı bir yazıda dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya şöyle diyordu: “Toplum atalet içinde. Herkeste 'işler çok kötüye giderse nasılsa Silahlı Kuvvetler bu işi çözer' rahatlığı var. Ana muhalefet lideri bile bu havada. Ama siyasi sorunların çözümünü Ordu'dan beklememek gerekir. Çözüm, sivil güçler, milletvekilleri, Meclis. Çözüm bu platformlarda aranmalı. Bu defa işi Silahsız Kuvvetler halletmeli.”³⁵²

Gerçekten de Erbakan’ın Libya gezisi ve diğer Müslüman ülkeler ile ilişkiler ve tabi D-8 girişimi gibi hamleleri sonucunda “sivil inisiyatif”, ‘beşli oluşum’, ‘beşi bir yerde’, ‘beş kafadarlar’, ‘yıkım ekibi’ ve ‘bizim çete’ olarak da adlandırılan” Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), TOBB ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (Türk-İş) başını çektiği sivil toplum kuruluşları tarafından “hükümetin iç ve dış politika icraatlarının ülkeyi yıkıma götürdüğü öne sürülerek, sivil siyaset alanı adeta yok edilmiş; koalisyon ortağı partiye mensup

³⁵⁰ Balcı, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, s.124.

³⁵¹ Balcı, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, s.125.

³⁵² Sedat Ergin, “İhtilal Olacak mı Paşam?”, **Hürriyet**, 28 Ağustos 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/ihtilal-olacak-mi-pasam-39261945> (25 Mart 2016).

milletvekilleri istifaya zorlanarak, milli irade hiçe sayılmıştır.”³⁵³ Burada ilginç olan nokta Fehmi Kuru’nun da belirttiği gibi, bu kuruluşların normal şartlar altında “bir araya gelmeleri düşünülemeyecek bir” örgütlenme oluşturabilmiş olmalarıdır.³⁵⁴ Bu durum ordunun, Erkaya’nın işaret ettiği ‘silahsız kuvvetler’in devreye sokulduğu psikolojik hareket faaliyetleriyle hükümetin düşürülmesine ve sivil siyasetin devre dışı bırakılmasına toplumu ikna etme ve böylece müdahaleci faaliyetlerine meşruluk üretme stratejisi izlediğinin açık bir göstergesidir. Basın-yayın organlarının TSK’nın yönlendirilmesi ile hükümetin iç ve dış politik pratiklerinin ülkeyi yıkıma götürdüğü ve rejimi tehdit ettiği yönündeki söylemlere destek vermesi gibi söz konusu işçi sendikaları da TSK’nın yürüttüğü psikolojik hareket kapsamında harekete geçirilmiştir.

Bu bağlamda söz konusu işçi sendikaları “hükümetin dış politikası ve diğer uygulamaları hakkında çok sayıda bildiri yayınlamaya”, basın açıklamaları ve miting gösterileri yaparak Refah Partisi’ne yönelik dışlama operasyonun sivil ayağını yürütmüştür. Örneğin Türk-İş Başkanlar Kurulu 3 Aralık 1996 tarihinde bir bildiri yayınlamış ve hükümetin dış politikasından duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Söz konusu bildiride “Hükümet, dış politikada Devletimizin geleneksel politikasının dışına çıkarak, Mısır ve Libya ziyaretlerinde olduğu gibi, ulusal onurumuzu zedeleyici bir tutum sergilemiştir. Tüm dünyanın ilgi alanı olan Avrasya Bölgesi, Refahiyol Hükümeti tarafından sistemli bir biçimde ihmal edilmektedir” denilmiştir.³⁵⁵ Bu bildiriyi 21 Aralık 1996 tarihinde “Türkiye’ye Sahip Çık!” başlıklı yeni bir bildiri takip etmiş ve

Refahiyol hükümeti, uyguladığı politikalarla, çalışanlara, halkımıza ve Cumhuriyetin ana özellikleri olan insan haklarına, demokrasiye, laikliğe, sosyal hukuk devletine ve emperyalizme karşı ilk başarılı kurtuluş savaşının önderi Mustafa Kemal Atatürk’ün temsil ettiği çağdaş uygarlık anlayışına karşı ısrarla düşmanca bir tutum ve davranış içindedir.³⁵⁶

denilmiştir. Bildirilerin ardından Türk-İş, DİSK ve Atatürkçü Düşünce Derneği’nin öncülüğünde 5 Ocak’ta Erbakan hükümetinin politik duruşuna karşı bir miting düzenlenmiştir. Bu bağlamda mitingde söz alan Türk-İş Başkanı Bayram Meral’in “Mollalar laik sistemi asla değiştiremez. Bu çağdaş ülkenin güvencesi bizleriz”

³⁵³ *Eğitim-Bir-Sen*. (Şubat 2014). Rakamlarla 28 Şubat Raporu. Ankara. s.14-15.

³⁵⁴ Fehmi Kuru, **Bin Yıllık Darbe!: 28 Şubat**, Ankara: SETA, Sayı.5, 23 Şubat 2013, s.14, <http://setav.org.tr/bin-yillik-darbe-28-subat/panel/14202> (12 Mart 2016).

³⁵⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu*. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.961.

³⁵⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu*. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.962.

şeklindeki sözleri Kemalist bloğun ürettiği ‘irtica’ tehdidi söylemini tekrar etmesi bakımından anlamlıydı.³⁵⁷ Yine mitingi ve konuşmayı aktaran Cumhuriyet Gazetesi’nin haberi “Mollalara geçit yok” manşetiyle vermesi söz konusu güvenlikleştirme dilini besliyordu.³⁵⁸

Şubat ayında topluluk DSP Genel Başkanı Ecevit ve CHP Genel Başkanı Baykal’ı ziyaret etmiş ve hazırladıkları iki ayrı metin üzerinden yaşanan rejim tartışmalarının bir kez daha üzerinden geçmişlerdir.³⁵⁹ Söz konusu metinlerin ilkinde “Atatürk’ün şahsına ve temsil ettiği çağdaşlaşma anlayışına yönelik büyük saldırılar” yaşandığı ifade edilmiş ve ordunun da sık sık işaret ettiği gibi sorunların çözüm yerinin parlamento olduğu vurgulanmıştır. İkinci metinde ise şeriat tehlikesine dikkat çekilerek, “ laik Cumhuriyetimiz şeriat özlemlerini gerçekleştirmek isteyenlerle, çeteler halindeki mafyanın devleti ele geçirme saldırısıyla karşı karşıyadır” denilmiş ve söz konusu siyasilere kendilerine tanınan müddet içerisinde çağrılarına cevap vermemeleri durumunda “parlamentoda kirliliğe bulaşmamış, liderlere teslim olmamış, laik, dürüst, duyarlı, Atatürkçü gerçek vekillerle” bu özlemlerini gerçekleştirecekleri ifade edilmiştir.

28 Şubat’ın söylem ve pratiklerinin işleyişindeki rolü bilinen Cumhurbaşkanı Demirel’in iş çevrelerinden gelen bu siyasal mesajlara ve çağrılara yönelik söyledikleri ise bahse değer niteliktedir. Nitekim Demirel konuya ilişkin konuşmasında bu kuruluşların faaliyetlerini “her canlıya birtakım şeyler arız olabiliyor. İnsan bugün sağlamken yarın hasta olabiliyor. Ama pes etmiyor, mücadele ediyor. Milletler de öyle, devletler de öyle.. Atatürk’ün kurduğu laik, demokrat Cumhuriyetin.. ‘Sivil toplum temsilcilerinin’ başlattıkları hareket de, hastalık karşısında ‘pes etmeme, mücadele etme’ hareketi”³⁶⁰ diyerek meşrulaştırmış ve bu arada RP’nin politik pratiklerini bir çeşit ‘hastalık’ olarak tanımlamıştır.

Aynı şekilde 21 Mayıs 1997 günü beş kuruluşun müşterek yayınladığı bir başka bildiri, “irtica, günümüz Türkiye’sinde demokrasi için büyük bir tehlike haline gelmiştir...

³⁵⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.962.

³⁵⁸ Cumhuriyet, “Mollalara Geçit Yok”, , 6 Ocak 1997, s.1.

³⁵⁹ Milliyet, “Sol’a Birleşin Çağrısı..”, 1 Şubat 1997, s.16.

³⁶⁰ Yavuz Donat, Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat, 1.Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999, s.370-372.

Halkımızın artık, bu hükümete güveni kalmamıştır” diyor ve “bu anlayıştaki hükümetin yerine güvenilir bir hükümetin bir an önce kurulması” gerektiğini ifade ediyordu.³⁶¹

Hepsinden önemlisi RP’yi laik-Kemalist rejime karşı bir tehdit olarak gören bu etkin kuruluşlar, söylemleri ve pratikleriyle TSK’yı bu tehdidi bertaraf edecek olan bir mekanizma olarak normalleştirmişlerdir. Bu sunma biçiminin en açık örneklerinden birini şüphesiz 3 Şubat 1997 tarihinde Türk-İş Başkanı Bayram Meral imzasıyla Genelkurmay Başkanı Karadayı’ya gönderilen rapor oluşturmaktadır. Karadayı tarafından Cumhurbaşkanı Demirel’e ve Demirel tarafından da gereğinin yapılması için Başbakan Erbakan’a gönderilen ve “Laiklik’ ilkesi ve Devrim Kanunlarına aykırı hareketlerin dikkat çekildiği” raporun Karadayı’ya gönderilmesi, rejim üzerindeki ‘askeri’ hegemonyanın ‘sivil’ kuruluşlarca meşru görülmesi gibi problemli bir durum ortaya çıkarmıştır.³⁶²

Yine “27 Mayıs 1997 günü Ayazağa Harp Akademileri Komutanlığı’nda aralarında işveren örgütleri ve sendikacıların da olduğu bir gruba” verilen brifingin ardından TİSK Başkanı Refik Baydur’un toplantıyı, Yeni Yüzyıl’da “anamlı bir kucaklaşma” başlığıyla sunması ve “biz, sivil toplum örgütleriyle, sendikalar bu görevi gerekiyorsa ordu mensupları ile beraber yürütelim” demesi aynı oranda dikkat çekicidir.³⁶³

Öte yandan söz konusu beşli MGK kararlarına da tam destek vermiştir. Derviş Günday “MGK uyarılarını yürekten destekliyoruz. Herkes bunu heyecanla karşıladı” derken Bayram Meral “65 bin cami ve 85 bin din adamına parayı biz veriyoruz. MGK kararları olumlu” demiştir. Yine Rıdvan Budak da “MGK rejim tehlikesinin üstüne gitmiştir. Aynen destekliyor ve katılıyoruz. Ama bundan sonrası sivillerin işi. Silahlı kuvvetler görevini yaptı. Sıra sivillerde” yorumunda bulunarak desteğini ifade etmiştir.³⁶⁴

Dolayısıyla ‘Beşli inisiyatif’ olarak anılan grup, hükümetin iç ve dış politikasını itibarsızlaştırıcı söylemleri ve icraatlarıyla Kemalist sivil ve askeri bürokrasinin

³⁶¹ Hakkı Kurban, “18 Yıl önce, 18 yıl sonra”, **Aksam**, 28 Şubat 2015, <http://www.aksam.com.tr/siyaset/18-yil-once-18-yil-sonra/haber-385613> (7 Nisan 2016).

³⁶² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu*. (Kasım 2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara, s.962.

³⁶³ Abdülkadir Selvi, “Darbe Gerekiyorsa Destekleriz”, **Yeni Şafak**, 26 Nisan 2012, <http://www.akparti.org.tr/site/basin-raporlari/tarih/2012-04-26/P1> (7 Nisan 2016).

³⁶⁴ Abdülkadir Selvi, “Darbe gerekiyorsa destekleriz”, **Yeni Şafak**, 26 Nisan 2012.

ürünü olan ‘irtica’ ve ‘laikliğin ve rejimin tehdit altında olduğu’ yönündeki söylemin bir kez daha üzerinden geçilmesine ve onaylanmasına katkı sağlamıştır. Nitekim o dönemde Cumhurbaşkanı Demirel’le yaptıkları bir görüşmenin ardından “biz ülkenin ekonomik durumlarından geçtik, ülkede rejim telaşına düştük. Rejim tehdit altında, irtica çok ciddi bir tehdit”³⁶⁵ şeklinde açıklama yapan TİSK Başkanı Refik Baydur daha sonraları yaptığı açıklamada “ne o günlerde ne de şimdi” herhangi bir “rejim tehlikesi” olmadığını itiraf etmiştir.³⁶⁶

³⁶⁵Refik Baydur, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı**, 8 Ekim 2010, s.3, https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/08.10.2012/Refik%20Baydur-08.10.2012.pdf (7 Nisan 2016).

³⁶⁶ Zafer Özcan, “Sürecin ‘Sivil’ Paşaları”, **Aksiyon Dergisi**, Sayı.906, 16 Nisan 2012.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İktidar ilişkilerini postyapısalcı bir okumaya tabi tutan David Campbell'ın devletlerin iç ve dış politikalarını iktidar ilişkileri bağlamında incelemesindeki çıkış noktası kimliklerin doğası gereği var olmadığı, bilakis belli söylemler ve temsil pratikleri yoluyla oluştuğudur.³⁶⁷ Bu noktada esas olan 'benlik'e istinaden farklılıkların; 'fark'a istinaden de kimliklerin üretilmesidir. Bu durum devlet kimliği boyutunda düşünüldüğünde devlet kimliğinin kendini 'öteki' addettiği farklı temsil biçimleri üzerinden; alternatif temsil biçimlerinin de devlet kimliğini etkisiz kılmak, ona farklı söylem ve temsil pratikleri aracılığıyla direnmek üzerinden kendi kimliklerini kurmakta ve doğrulamakta olduğu görülür. Bu ise kimliklerin 'dışlama' pratikleri, yani hegemon kimliği sorunsallaştıracak farklı temsil biçimlerinin marjinalleştirilmesi, itibarsızlaştırılması yoluyla oluşturulduklarını ve bu yolla doğru kimlik olma iddiasını bir kez daha onayladıkları anlamına gelmektedir. Bu bağlamda temsil üretme ve tekrar etme mekanizmalarını elinde bulunduran hegemon güç, bu itibarla 'benlik' kimliğini kurar ve sağlamlaştırırken; alternatif temsil biçimlerini de dışlama pratikleriyle anormal kılarak mevcut hegemonik pozisyonuna yönelik olası meydan okumaları etkisiz hale getirmektedir. Tam da burada dış politika, hegemon blok açısından muhalif bloklara yönelik muazzam bir dışlama pratiği işlevi görmektedir. Söz gelimi hegemon bloğun pratiğe döktüğü dış politika, iç pratiklerle ötekileştirdiği/dışladığı muhalif grupları bir kez daha marjinalleştirmesinde ve içerideki marjinalleştirme sürecini normal olarak sunmasında çok temel bir işleve sahiptir. Öte yandan söz konusu marjinalleştirmeye direnen muhalif bloklar açısından da dış politika, kendi kimliklerini yeniden onaylamak ve hegemon bloğu siyaseten etkisiz hale getirmeye dönük pratiklerini bir kez daha onaylamak için devreye sokulmaktadır. Dolayısıyla dış politika hegemon blok açısından "çifte dışlama" işlevi görürken, muhalif bloklar açısından ise "çifte direniş" olarak işlemektedir.

Necmettin Erbakan'ın başbakanlığını yürüttüğü 54. Türkiye Hükümeti döneminde yaşanan iktidar mücadelesini ve bu mücadelede devreye sokulan pratikleri ele alan bu çalışma, Campbell'ın söz konusu tezlerinden yola çıkarak dış politikanın üretim süreçlerine dair geleneksel olarak ifade edilen 'ulusal çıkar' merkezli tanımlamaları

³⁶⁷ Campbell, s.8.

reddederek, bu durumu Kemalist blok ve Erbakan'ın temsil ettiği İslamcı blok arasında yaşanan iktidar mücadelesi bağlamında açıklamaya çalışmaktadır. Zira Campbell'ın da ifade ettiği üzere dış politika geleneksel algılarımızdan farklı olarak, kimlik/fark, benlik/öteki, iç/dış gibi ikili karşıtlıklar ekonomisinin doğal bir sonucu ve aynı zamanda bu karşıtlıkları yeniden kuran sınır üretici bir pratiktir.³⁶⁸ Bu bağlamda dış politikanın kimlik üretici, farklı temsil biçimleri açısından dışlayıcı, bir pratik olarak nasıl araçsallaştırıldığını anlamak, onun kimlik-fark-iktidar ilişkilerini kuran, yeniden kuran, onaylayan bir pratik olarak nasıl bir işlev gördüğünün ortaya koyulmasını gerektirmiştir.

Bu doğrultuda yapılan okuma sonucunda Kemalist kimliğin sütunları olan laiklik, Batıcılık ve ulus-devlet unsurlarının söylemsel ve edimsel bir tutarlılıkla devlet kimliği haline getirilerek, bu kimliğin ötekileri olan İslamcı ve Kürt bloklara yönelik bir dışlama mekanizması haline geldiği ve dış politik pratiklerin 'güvenlikçi' bir anlayış çerçevesinde bu durumun sağlamlaştırılması amacına hizmet ettiği görülmüştür. Bu durum laik değerlere sahip Kemalist ulus-devletin Batı yönelimli dış politika tercihinin, Cumhuriyet elitlerinin Türk toplumunu Batılılaştırma ve laikleştirme yönünde dönüştürme misyonunun bir uzantısı olarak devreye sokulduğunu ortaya koymuştur. Buna göre Doğu'yu ve İslami kimliği ötekileştiren Batı'nın ve Batı kültürünün pozitif bir referans olarak alınması, Cumhuriyet tarihi boyunca Osmanlı bakiyesi unsurların ve Türk toplumunun Müslüman kimliğinin inkarı üzerinden Kemalizm'i restore eden güçlü bir stratejik araç işlevi görmüştür.

Bu açıdan İslamcı bloğu temsil eden Refah iktidarının kimliğini temelde Batı karşıtlığı üzerinden inşa etmesi ve Müslüman ülkelerle ilişki kurarak üretmeye çalıştığı 'fark' temelde dış politik pratiklerin iktidar ilişkilerinde oynadığı rol bakımından anlamlı gözükmektedir. Dolayısıyla RP'nin iç düzlemdeki ötekisinin Kemalizm olması, onun dış politik düzlemdeki ötekisinin de Kemalist kimliği onaylayan Batı bloğu olmasını gerekli kılmıştır. Aynı şekilde RP'nin dış politika açısından İslam ülkelerini tercihi de kendi kimliğini ve söylemlerini doğrulayacak ve RP'nin Kemalist hegemonya karşısındaki direnişini sağlamlaştıracak bir pratik olarak görülmesi nedeniyledir. Dolayısıyla bu durum, yani Batı odaklı dış politikanın itibarsızlaştırılarak, Türkiye ile tarihsel ve kültürel bağlara sahip olan İslam ülkeleriyle yakınlaşmaya dayanan "lider

³⁶⁸ Campbell, s.68.

Türkiye” ve “şahsiyetli dış politika” söylemleri ve bu söylemlerin uzantıları olan pratikler, Batı’yı kendine referans olarak alan Kemalist bloğun hegemonik pozisyonuna yönelik bir meydan okumayı temsil ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde Erbakan’ın iktidara geldikten sonra devlet teamülüne aykırı olarak ilk yurt dışı güzargahı olan Ortadoğu ve Afrika’nın Müslüman ülkelere gerçekleştirdiği ziyaret, 1990’lı yıllar boyunca İslam ülkelerini PKK ve diğer radikal örgütlerle ilişkilendiren Kemalist akıl yürütmeyi tersine çevirmek ve onların aslında ‘oturup konuşulabilir’ ve ‘işbirliği yapılabilir’ ülkeler olduğunu gösterme amacına hizmet etmesi amaçlanmıştır. Başka bir ifadeyle Afrika ve Ortadoğu ülkelere yapılan bu gezi İslamcı bloğun Cumhuriyetin geleneksel ‘Batıcı’ dış politika anlayışına meydan okumasını temsil etmektedir. Bu itibarla Erbakan bir taraftan Müslüman kimliğe sahip olan İran, Libya, Mısır gibi ülkeler ile temaslar kurarak ve onları PKK terörünü tanımaya teşvik ederek Müslüman ülkeler üzerine kurulu ‘güvenlik’ söylemlerini bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan da terörün asıl kaynağının Batı olduğunu söyleyerek Kemalist bürokratik elitin dış politikasını sorunsallaştırmaya çalışmıştır. Bu anlamda bazı mihrakların “maksatlı olarak Kaddafi’nin PKK terörünü desteklediğini”³⁶⁹ dile getirdiklerini ifade eden Erbakan, Nijerya’da düzenlenen basın toplantısında yaptığı konuşmada, eleştirilerin aksine Libya gezisinin başarılı geçtiğini ve bu gezinin hükümeti güçlendireceğini savunmuş ve hatta;

Amerika MED TV yayınları yapıyor. Fransa’da bayan Mitterrand PKK’ya yardım ediyor. Belçika’da sözde Kürt parlamentosu toplandı. Alman parlamenterler PKK’yı ulusal kurtuluş savaşçıları olarak tanımlıyor. Biz bu ülkelerle ilişkiyi kesiyor muyuz? Türkiye’de yaygara koparan bazı çevreler, Batı ülkelerinin PKK’ya fiili desteği karşısında ‘harp ilan edelim’ diyorlar mı? Rusya Devlet Başkanı Yeltsin, ‘Siz Çeçenistan’ı desteklerseniz, ben de PKK’yı desteklerim. Bağımsız Kürt devleti isterim’ diyor. Rusya’yla ilişkiyi kesiyor muyuz?³⁷⁰

şeklindeki açıklamalarıyla Batı ile PKK’yı ilişkilendiren bir dil kullanmıştır. Bu anlamda Erbakan’ın Libya’da Kaddafi’ye ısrarla ‘PKK’nın bir terör örgütü olduğunu’ kabul ettirmeye çalışmasını da yine Kemalist bloğun söz konusu ülkeler ile PKK ilişkilendirmesi üzerinden kurduğu dili marjinalleştirme ve iktidar ilişkilerindeki mevcut dengeyi kendisi lehine ters yüz etme çabasının ürünü olduğunu göstermektedir.

³⁶⁹ **Milliyet**, “Mehmet Ağar: Resmi notları bekliyorum”, 7 Ekim 1996, s.18.

³⁷⁰ **Milliyet** “Erbakan: üfler yok ederiz”, 9 Ekim 1996, s.16.

Ancak görüşmede Libya lideri Kaddafi'nin tam da ulusalcı kanadın en hassas olduğu konu olan Kürt sorunu üzerine yaptığı yorumlar, Refah Partisi'nin devlet politikası dışına çıkarak yaptığı bu politika değişikliğinin tam anlamıyla bir 'ulusal güvenlik meselesi' haline gelmesine sebep olmuştur. Kaddafi'nin Erbakan'ın ziyaretinden yalnızca birkaç hafta önce Türkiye'ye itafen "Kürtlerin kasabı" yakıştırmasını yapmış olması ve Erbakan'la yaptığı görüşmede Türkiye'nin Kürtlere soykırım uyguladığını ve Türkiye'de bir "Kürt devleti kurulması gerektiğini" ifade etmesi söz konusu ziyaretin Türkiye'nin en temel güvenlik sorunlarından olan 'Kürt sorunu' eksenine oturtulmasına zemin hazırlamıştır.³⁷¹ Bu durum, yani dış politik bir meselenin güvenlik eksenine dahil edilmesi, söz konusu meselenin TSK'nın müdahale sınırları içerisine girmesine sebep olduğundan, Libya bir anda sivil iradenin söylem alanını daraltan ve onu itibarsızlaştıran bir pratik halini almıştır.

Tam da bu nedenle Başbakan'ın Libya ziyareti, dış politikanın iktidar ilişkilerinde devreye sokulan bir pratik olduğunu göstermesi açısından oldukça anlamlı bir örnektir ve şüphesiz bu durum söz konusu ilişkiler açısından bir takım sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İlk olarak Libya ziyaretinde yaşananlar ile birlikte Refah Partisi'nin komşu ülkelerin Türkiye'nin çıkarları açısından bir tehdit olduğu yönündeki geleneksel algıyı tersine çevirmeye yönelik hamlesi bertaraf edilmiş ve bu sayede TSK ve Kemalist bürokrasi dış politikadaki ayrıcalıklı söylem alanını sağlamlaştırmıştır. Dolayısıyla Libya lideri Kaddafi'nin Türkiye'nin Kürt politikası ile ilgili eleştirileri, Kürt sorununu güvenlikçi perspektiften ele alan devlet politikasını tekrar eden bir pratiğe dönüşmüş ve komşu ülkeleri de bu güvenlik algısının içine alan anlayış bir kez daha onaylanmıştır.

İkinci olarak Libya'nın güvenlikleştirilmesi Kemalist bloğun 'Türkiye'nin çıkarlarının Batı'da olduğu' söylemini örtülü olarak yeniden kuran ve sağlamlaştıran bir işlev görmüştür. Çünkü bilhassa Kaddafi'nin Türkiye'deki radikal İslami hareketleri bir takım kuruluşlar üzerinden finansal olarak desteklediği üzerine kurulu söylem, hegemon devlet kimliğine meydan okuyan İslamcı temsilleri Libya ile ilişkilendirerek itibarsızlaştırmış ve onun Türkiye'nin ortak tarihsel ve kültürel geçmişe sahip olduğu ülkelere yönelik söylem ve pratiklerini etkisiz hale getirmiştir. Dolayısıyla Libya, başlangıçta Refah Partisi tarafından Kemalist askeri bürokrasinin söz konusu bölgeye

³⁷¹ **Milliyet**, "Siyasilerden büyük tepki", 7 Ekim 1996, s.18.

yönelik güvenlik söylemlerini sorunsallaştıracak ve böylece onun hegemonyasını sarsacak bir politik pratik olarak görülürken, gelişen olaylar sonucunda TSK ve Kemalist bürokrasi için Refah Partisi'ne yönelik marjinalleştirme siyasetinin dış politika ayağına dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle İslam ülkelerini merkeze alan dış politika RP tarafından Kemalist hegemonik düzen karşısında “çifte direniş” olarak devreye sokulmuş, Kemalist sivil ve askeri seçkinler açısından ise “çifte dışlama” işlevi görmüştür.

Özetle bu dönemde de güvenlik meselesi Türk dış politikasını askerin istediği ölçütlerde sınırlandıran bir söylem olarak varlığını sürdürmeye devam etmiş ve Erbakan'ın Kemalist bloğa dış politika üzerinden yönelttiği meydan okuma ciddi bir dirençle karşı karşıya kalmıştır. Erbakan'ın politikaları karşısında ordu hegemonik pozisyonunu korumak ve laik-Kemalist kimliği sürdürülebilir kılmak için Libya'yı negatif bir referans kaynağı olarak devreye sokmuş ve mevcut pozisyonunu İsrail ile kurulan ilişkiler üzerinden sağlama almıştır. Yani askerin dış politika alanında doğrudan devreye girerek Batılı ve laik bir duruşa sahip olan İsrail'le kurduğu ilişki, bize onun iç politikadaki İslamcı söylemleri tasfiye etme ve böylece iktidar ilişkilerinde ayrıcalıklı pozisyonunu koruma ve sağlama alma stratejisinin bir uzantısı olduğunu söylemektedir. Nitekim bu durum 28 Şubat'ta gerçekleştirilen MGK toplantısında hükümete verilen “balans ayarı” düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir.

TSK ve Kemalist bürokrasi tarafından RP'ye karşı yürütülen “çifte dışlama” politikasının başarıya ulaşmasının arkasında elbette bazı makul sebepler yatmaktadır. Nitekim 90'larda İslami bloğun yükselmesiyle birlikte TSK, terör tehdidi üzerine inşa ettiği ‘ulusal güvenliğin’ yanı sıra Refah Partisi üzerinden de laiklik ve rejimin tehdit altında olduğu yönünde bir söylem geliştirmişti. Laikliğin ve ülkenin bölünmez bütünlüğünün tehdit altında olduğunu söyleyen ve politikaları, Cumhuriyeti ve onun değerlerini savunma odaklı olmaya zorlayan bu algılayış biçimi Kemalist bürokrasi ve bilhassa TSK'ya Özal döneminde kaybettiği meşruiyeti yeniden restore etme imkanı vermiştir. Bu sayede TSK, bilhassa 1990'ların ikinci yarısından itibaren Müslüman kimliğe sahip komşu ülkeler üzerinden geliştirdiği ‘güvenlik’ söylemi çerçevesinde devreye soktuğu çeşitli pratiklerle İslami kimliği itibarsızlaştırırken bir taraftan da Batı

odaklı dış politikayı yeniden kurma ve devletin laik/Kemalist kimliğini yeniden onaylama imkanını elde etmiştir.

Öte yandan Özal döneminde yükselmeye başlayan Anadolu sermayesinden rahatsız olan DİSK, TESK, Türk-İş ve TÜSİAD gibi iş çevrelerinin toplandığı kuruluş ve dernekler Batı'ya yüz çeviren Erbakan'ın politikalarından rahatsız olmaları nedeniyle TSK tarafından yürütülen RP'yi itibarsızlaştırma siyasetine dahil olmuşlardır. Dahası “kendi ekonomik çıkarlarının küreselleşmede yattığını” gören Anadolu sermayesi için zamanla “Erbakan'ın savunduğu devlet destekli ağır sanayi” söyleminin anlamını yitirmesi Erbakan'ın bu sınıfın da desteğini kaybetmesine sebep olmuştur.³⁷²

Yine ana akım medya bizzat TSK'nın rahatsızlık duyduğu Erbakan hükümetini ve onun Libya başta olmak üzere dış politik pratiklerini eleştiren haberleri manşetlerine taşıyarak Kemalist bürokrasinin Hükümeti düşürmeyi amaçlayan politikalarına destek olmuştur. Örneğin Milliyet gazetesi yazarlarından Derya Sazak, Libya gezisi ile ilgili olarak Erbakan'ın gerçekleştirdiği eylemi ‘ziyaret’ değil “çağdaş dünyanın ‘terörist’ ülkeler arasında saydığı ve ambargo nedeniyle uluslararası ilişkilerde ‘parya devlet’ muamelesi gören Kaddafi'nin Erbakan'ı ‘ayağına getirdiği” şeklinde yorumlamış ve meclisin “Erbakan'ın alternatifini derhal” çıkarması gerektiğini ifade etmiştir.³⁷³

Bütün bunların yanı sıra Türkiye siyasi hayatının hemen her döneminde belirleyici uluslararası aktörlerin başında gelen ABD de İslami kesimi temsil eden RP karşısında seküler bloğun temsilcisi ve Cumhuriyet rejimi ile demokrasinin teminatı olarak görülen TSK'ya destek veriyor ve bu durum askeri bürokrasi açısından hayati önemde olan ‘dış onay’ı da sağlamış oluyordu. Bu desteğin en açık ispatı şüphesiz Erbakan'ın, ABD'nin “haydut devletler” listesindeki İran ve Libya'ya ziyaretlerinin hemen ardından Türkiye'ye Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen kriptodur. Söz konusu kriptoda “departmanlarımız, Türk hükümetinin milli eğilimlerinden ve Başbakan Erbakan'ın ideolojisinden ilham alarak dış politikayı Batı'dan ayırıp Arap ve Müslüman dünyasına doğru yeniden yönlendirilmesinden dolayı derin endişe içerisinde” denildikten sonra şu ifadelerle yer verilmiştir;

³⁷² Kösebalaban, s.260.

³⁷³ Derya Sazak, “Libya rezaleti”, **Milliyet**, 7 Ekim 1996, s.18.

Kanaatimizce, Türkiye'nin İran, Irak, Libya, Nijerya ve Sudan ile bağlarını kuvvetlendirmek konusundaki mevcut tutumu, bizim milli menfaatlerimize aykırıdır. Doğru Yol Partisi, Erbakan'ın radikal İslami söylemlerini ılımlılaştırmada başarılı olamadığına göre, kendisinin Refah Partisi ile koalisyonu verimsiz görünmektedir. Biz inanıyoruz ki, Tansu Çiller'in koalisyondan çekilmesi, Erbakan'ı düşürür ve ülkeyi erken genel seçimlere götürür. Sonuç kesin olmamakla birlikte, Refah Partisi büyük bir ihtimalle seçimlerden eskisinden daha güçlü olarak çıkacaktır. Türkiye, Birleşik Devletler'in anahtar stratejik ortağı olarak kalmak mecburiyetindedir ve onun bu pozisyonunu gerçekleştirip sürdürmedeki başarımız, bizim milli menfaatlerimizi doğrudan etkileyecektir. Türk askeriyesi, bu sonucu elde etmeye doğru daha büyük çaba sarf etmesi için harekete geçmeye zorlanmalıdır. Bu konudaki aksiyon planlarınızı ve yorumlarınızı bekliyoruz.³⁷⁴

Bu kripto açık bir şekilde ABD'nin Kemalist ve İslamcı bloklar arasında yaşanan iktidar mücadelesinde açıkça TSK'ya, dolayısıyla da Kemalist hegemonyanın devamlılığından yana destek verdiği anlamına geliyordu.

Toparlanacak olursa, Libya ziyaretinde Kaddafi'nin Türkiye'nin Kürt politikasına yönelik söylemleri ve ardından Refah Partisi'nin Libya'dan finansal destek aldığı ve Erbakan'ın Kaddafi'nin lideri olduğu İslami bir örgüte üye olduğu yönünde ortaya çıkan iddialar, bu dönemde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve rejimi değiştirmeye yönelik tehditlerin varlığı üzerine inşa edilen dili daha da etkin hale getirmiş ve dolayısıyla TSK'nın iç ve dış tehdit üzerine kurduğu güvenlik siyasetini bir kez daha onaylamıştır.

Dolayısıyla bu durum, yani İslam ülkelerinin Türkiye'nin güvenliği ile ilişkilendirilmesi bu bölgeyi politik aktörlerin konuşma alanı dışına çıkarmış ve askeri bürokratik elitin müdahale alanına dahil etmiştir. Bu açıdan Libya'yı ve diğer İslam ülkelerini güvenlik eksenine oturtan söylem Kemalist devlet ideolojinin bir çıktısıdır, ama aynı zamanda onun hegemonik pozisyonunu onaylamakta ve meşrulaştırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Libya'nın güvenlik eksenine oturtulması hem Kemalist ideolojinin laik/Batıcı bir ideale sahip olması itibarıyla ortaya çıkan bir politika olmuş, hem de Kemalist devlet ideolojisinin sütunları olan laiklik ve Batıcılık ilkelerini sağlamlaştıran bir pratik işlevi görmüştür. Öte yandan Erbakan'ın tahrip etmeye çalıştığı laiklik ve Batı odaklı dış politika İsrail ile kurulan ilişkiler üzerinden restore edilmiş ve Cumhuriyetin laik ve Batılı karakteri bir kez daha onaylanmış ve sağlamlaştırılmıştır. Bu açıdan Libya'da yaşananlar ve hemen ardından İsrail ile yoğunlaşan ilişkiler, tam da Campbell'ın "çifte dışlama" kavramıyla ifade ettiği gibi, Refah Partisi'ne yönelik o zamana kadar çeşitli iç pratiklerle yürütülen marjinalleştirme siyasetinin dış politika ayakları olarak devreye

³⁷⁴ Ilıcak, s.29.

sokulmuştur. Bu durum hegemon bloğun dış politikasının, muhalif blokların söylemsel ve/veya edimsel dış politikalarından bağımsız düşünölemeyeceği; aksine bu grupların dış politika üzerinden yönelttikleri meydan okumaları bertaraf etmek ve kendi kimliğini yeniden onaylamak ve sağlamlaştırmak çerçevesinde şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu açıdan bu çalışma, devletlerin dış politikalarını anlamlandırmakta çifte dışlamanın tek başına yeterli olmadığını, dolayısıyla “çifte dışlama” ve “çifte direniş” kavramlarının dış politikada bir arada yürüdüğünü göstermesi bakımından bir ilki temsil etmektedir. Buna göre devletlerin dış politikaları salt hegemon bloğun akıl yürütmesi doğrultusunda gerçekleşmemekte, aksine muhalif blokların söylemsel ve edimsel olarak ortaya koyduğu dış politikalar ile etkileşime geçerek şekillenmekte ve anlam kazanmaktadır. “Dışlama-Direniş Diyalektiği” olarak adlandırabileceğimiz bu durum, bir olayı, bir vakayı ve bir bütün olarak Türk dış politikasını anlamak açısından yalnız hegemon bloğun pratiğe döktüğu dış politikanın incelenmesinin yeterli olmadığını, bunun aynı zamanda muhalif blokların söylem alanını oluşturan dış politikalar ile birlikte değeriendirildiğinde anlamdırılabileceğini göstermektedir. Bu açıdan Türk dış politikasında farklı dönemler de bu bağlamda mercek altına alındığında iç politik düzlemde işleyen kimlik-fark-iktidar ilişkilerinin hegemon ve muhalif blokların dış politika tahayyüllerini etkilediği görölebilecek ve böylece söz konusu blokların dış politika anlayışları ve yönelişlerinde yaşanan dönemsel değışiklikler anlamlandırılabilir hale gelecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKEL, Ali, Erbakan ve Generaller, 2. Baskı, Bursa: Şura Yayınevi, 1999.
- BALCI, Ali, Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015.
- BALCI, Ali, Türkiye Dış Politikası, 1. Basım, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.
- BALCI, Ali, Militarist Devlet Söylemi, 2. Basım, Ankara: Kadim Yayınları, 2011.
- BAYRAMOĞLU, Ali, 28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- CAMPELL, David, Writing Security; United States Foreign Policy and Polititics of Identity, Revised Edition, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- DAĞI, İhsan, Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği, 1. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1998.
- DALBY, Simon, Creating The Second Cold War; The Discourse of Politics, New York: Guilford Publications, 1990.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, 41. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- DONAT, Yavuz, Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat, 1.Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.
- ELİGÜR, Banu, The Mobilization of Political Islam in Turkey, First Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- ERALP, Atila, Devlet, Sistem ve Kimlik; Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- HANSEN, Lene, Security as Practise: Discourse Analyses and the Bosnian War, New York: Routlage, 2006.
- HAZAR, Numan, Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri, 2. Basım, Ankara: Usak Yayınları, 2011.
- KARPAT, Kemal H., Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi, Esin Soğancılar (çev.), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- ILICAK, Nazlı, Demokrasiye İnce Ayar, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2013.

KOCABAŞ, Süleyman, Refahyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası: Türkiye'nin Sendromları 1996-1997, İstanbul: Vatan Yayınları, 1997.

KÖSEBALABAN, Hasan, Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme, Hüsamettin İnaç (çev.), 1.Baskı, Ankara: Bigbang Yayınları, 2014.

ÖKE, Mim Kemal, Derviş ve Komutan: Özgürlük-Güvenlik Sarkacındaki Türkiye'nin Kimlik Sorunları, 1. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2004.

SİDAR, Ferruh, Büyük Kin'in Kısa Öyküsü: Karşı Devrim, 1. Basım, İstanbul:Cinius Yayınları, 2013.

TAYYAR, Şamil, Kıt'a Dur, 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

TUNÇAY, Mete, Eleştirel Tarih Yazıları, 2. Basım, Ankara: Liberte Yayınları, 2005.

YEĞEN, Mesut, Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

ZÜRCHER, Erick Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

ZÜRCHER, Erick Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Yasemin Saner Gönen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Sürelî Yayınlar

- AKDEVELİOĞLU, Atay ve Ömer Kürkcüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II, 14.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.124-158.
- ALTUNIŞIK, Meliha Benli, “Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Gencer Özcan ve Şule Kut (drl.), 1. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, ss.329-355.
- ASLAN, Ali, “Problematizing Modernity in Turkish Foreign Policy: Identity, Sovereignty and Beyond”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt.9, Sayı.33 (2013), pp.27-57.
- ATAMAN, Muhittin, “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, Bilgi Dergisi, Cilt.5, Sayı.2 (2003), ss.49-64.
- BALCI, Ali, “Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail:1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, Ortadoğu Etütleri, Cilt.2, Sayı.2 (Ocak 2011), ss.117-136.
- BALCI, Ali, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt.7, Sayı.28 (Kış 2011), ss.3-29.
- BALCI, Ali, “Türkiye’de Kürt Hareketinin AB Politikası: Muhalif Bir Etnik Bloğun Dış Politikası Üzerine Analiz”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı (Ed.), Türk Dış Politikası Yıllığı, 1. Basım, İstanbul: SETA Yayınları, 2013, ss.61-89.
- BÖLME, Selin M. ve Diğerleri, “Batı ve Kaddafi Makasında Libya”, SETA, no.3 (Mayıs 2011).
- CEVİZ, Nurettin, “Libya Tarihine Kısa Bir Bakış”, Ortadoğu Analiz, Cilt.3, Sayı.27 (Mart 2011), ss.80-90.
- CUMHURİYET, “Soysal: Ordu gidişi durdurun dedi”, 2 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Temel nitelikler değişemez”, 2 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Kötü gidişi meclis durdursun”, 2 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Milletvekilleriyle temas”, 2 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Ecevit: Hükümet Truva atı”, 3 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Aydınlıktan Korkuyorlar”, 3 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Yılmaz: Demokrasiden ödün yok”, 3 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Alternatif Hükümet Arayışı”, 4 Ekim 1996.

- CUMHURİYET, “CHP: Türkiye Küçük Düşürülüyor”, 4 Ekim 1996.
- CUMHURİYET, “Mollalara Geçit Yok”, , 6 Ocak 1997.
- CUMHURİYET, “Cami siyasetine tepki yağıyor”, 1 Şubat 1997.
- CUMHURİYET, “Baykal: RP, İran muhipleri derneği”, 5 Şubat 1997.
- CUMHURİYET, “Ülkeyi bölmek istiyorlar”, 6 Şubat 1997.
- ÇALIŞ, Şaban ve Hüseyin Bağcı, “Atatürk’s Foreign Policy Understanding and Application”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı.6 (2003), ss.195-228.
- ÇETİNKAYA, Zeynep, “Erbakan’ın Manevrası”, Milliyet, 14 Ekim 1996.
- DAĞI, İhsan, “Islamic Political Identity: Rethinking the West and Westernization”, Central European University: Center for Policy Studies (2001-2002), pp.1-53.
- DOĞAN, Yalçın, “Erbakan’a 500 bin dolarlık soru!”, Milliyet, 9 Şubat 1994.
- DOĞAN, Yalçın, “ Bombalar Arasında Gerçekleşen Rüya”, Milliyet, 6 Mart 1996.
- DONAT, Yavuz, “Asker’ Ne Diyor?”, Milliyet, 8 Ağustos 1996.
- DURAN, Burhanettin, “Approaching The Kurdish Question Via Adil Düzen; An Islamist Formula of the Welfare Party for Ethnic Coexistence”, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol.18, No.1 (2007), pp.111-128.
- EFEGİL, Ertan, “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi”, Akademik Bakış, Cilt.5, Sayı.10 (Yaz 2012), ss.189-206.
- ERHAN, Çağrı ve Tuğrul Arat, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.82-102.
- GÖLE, Nilüfer, “Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites”, The Middle East Journal, Vol.1, No.1 (Autumn 1997), pp.46-58.
- GÖNLÜBOL, Mehmet and Ömer Kürkçüoğlu, “A General Look at Turkish Foreign Policy During the Period of Atatürk”, Turkish Review, No:1 (1985), pp.15-40.
- HEPER, Doğan, “Sahipsiz Rapor”, Milliyet, 9 Ağustos 1995.
- KAMRAVA, Mehran, “Pseudo-Democratic Politics and Populist Possibilities: The Rise and Demise of Turkey's Refah Party”, British Journal of Middle Eastern Studies, vol.25, no.2 (1998), pp.275-301.

KAVAS, Ahmet, “Türkiye-Libya İlişkileri”, TASAM Stratejik Öngörü, sayı.6 (2005), ss.46-56.

KOHEN, Sami, “Dış Politika Temelde Değişmiyor, Ama...”, Milliyet, 27 Şubat 1997.

MİLLİYET, “Küstah açıklama”, 21 Ekim 1993.

MİLLİYET, “Güreş: TSK’ya önemli görev düşüyor”, 25 Aralık 1993.

MİLLİYET, “Aczmendilerin Eylemi”, 14 Mayıs 1995.

MİLLİYET, “Doğu Ergil İfade Verdi”, 31 Ekim 1995.

MİLLİYET, “Çiller: İlgimiz de, bilgimiz de yok”, 8 Ağustos 1995.

MİLLİYET, “Yılmaz: ‘Bağlantı Açıkça Ortaya Konsun”, 8 Ağustos 1995.

MİLLİYET, “TOBB raporuna Emniyet yorumu: ‘PKK ağzıyla yazılmış’”, 9 Ağustos 1995.

MİLLİYET, “RP Gelirse Darbe Olur mu?”, 20 Nisan 1995.

MİLLİYET, “İsrail’le füze üretimi”, 2 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “Ordu irticaya taviz vermedi”, 5 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “PKK ile Diyalog Girişimi Koalisyonu Çatlattı”, 7 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “PKK Refah yol’u Böldü”, 7 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “MHP: Devlete ve Millete İhanet”, 7 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “Hoca’dan Geri Adım”, 8 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “İsrail’le ilişkiler Her Alanda sürecektir”, 9 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “İsrail’le anlaşma Refah’tan geçti”, 11 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “Kazan Kur’an Affında Israrlı”, 21 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “İsrail’le yeni projeler”, 29 Ağustos 1996.

MİLLİYET, “Dışişlerinde Erbakan isyanı”, 20 Eylül 1996.

MİLLİYET, “Demokrasi Korosu”, 2 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Meclis’te anlamlı alkış”, 2 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Mısır’a olaylı gezi”, 4 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Taliban değil Aczmendi”, 5 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Mısır’ın bayrak inadı”, 5 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Tam bir fiyasko”, 7 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Siyasilerden büyük tepki”, 7 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Mehmet Ağar: Resmi notları bekliyorum”, 7 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Liderler: Hesap sorarız, , 8 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Mısır: Erbakan’ın gezisi resmi değildi”, 9 Ekim 1996.

MİLLİYET “Erbakan: üfler yok ederiz”, 9 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Skandal gezi resmen yok”, 10 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Milliyet, 2 yıl önce yayınlamıştı”, 11 Ekim 1996.

MİLLİYET, “500 bin dolar kozu”, 11 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Kararname krizine ara formül”, 11 Ekim 1996.

MİLLİYET, “ABD: İşi TBMM çözsün”, 12 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Atatürk İlkelerine RP Yorumu”, 14 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Hoca’nın Atatürkçülüğü!”, 14 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Hoca’ya by-pass”, 14 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Ortada Füze Var Yandan Geç”, 25 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Karadayı’dan Orduya Mesaj”, 29 Ekim 1996.

MİLLİYET, “Atatürk nöbeti”, 10 Kasım 1996.

MİLLİYET, “F-4 Projesinde Kriz”, 29 Kasım 1996.

MİLLİYET, “İsrail’le Yeni Askeri Anlaşma”, 2 Aralık 1996.

MİLLİYET, “F-4’lere Hoca İmzası”, 7 Aralık 1996.

MİLLİYET, “İran, Hoca’yı zora soktu”, 12 Aralık 1996.

MİLLİYET, “Türkiye’ye füze tehdidi”, 27 Aralık 1996.

MİLLİYET, “Sol’a Birleşin Çağrısı..”, 1 Şubat 1997.

MİLLİYET, “Ordu ne istiyor?”, 5 Şubat 1997.

MİLLİYET, “Cami tartışması yine alevleniyor”, 13 Şubat 1997.

MİLLİYET, “Komutan’dan şiire acı yanıt”, 11 Mart 1997.

MİLLİYET, “Ordu: öncelik iç tehdit”, 30 Nisan 1997.

MİLLİYET, “PKK’nın parasını bankalar akladı”, 30 Nisan 1997.

MİLLİYET, “Kenan Evren’den irtica itirafı”, 1 Mayıs 1997.

OĞUZLU, Tarık, “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, Turkish Studies, Cilt.9, Sayı.1 (Mart 2008), pp.3-20.

OĞUZLU, Tarık, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, Bilig Dergisi, Sayı.72 (Kış 2015), ss.223-250.

ÖNİŞ, Ziya, “The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in Perspective”, Third World Quarterly, Vol.18, No.4 (2010), pp.743-766.

ÖYMEN, Altan, “Devrim Gibi”, Milliyet, 10 Aralık 1991.

ÖYMEN, Altan, “İşte buyrun”, Milliyet, 7 Ekim 1996.

ÖZCAN, Gencer, “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Gencer Özcan ve Şule Kut (drl.), 1. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, ss.67-101.

ÖZCAN, Gencer, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, Gencer Özcan (Ed.), Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi, 1. Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss.179-201.

ÖZCAN, Gencer, “Sonun Başlangıcı”, Gencer Özcan (Ed.), Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi, 1. Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss.201-217.

ÖZCAN, Zafer, “Sürecin ‘Sivil’ Paşaları”, Aksiyon Dergisi, Sayı.906, 16 Nisan 2012.

ÖZDEMİR, Hakan, “28 Şubat Süreci Arifesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.20, Sayı.2 (2015), ss.165-193.

ROBİNS, Philip, “Turkish Foreign Policy Under Erbakan”, Survival, vol.39, no.2 (2008), pp.82-100.

SANDRİN, Paula, “Turkish Foreign Policy After the End of Cold War: From Securitising to Desecuritising Actor”, Contemporary Turkish Studies, 2009, pp.1-14.

- SAYBAŞILI, Kemali, “Refahyol Döneminde Siyasal Yaşam”, Gencer Özcan (Ed.), Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi, 1. Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss.23-121.
- SAZAK, Derya, “Libya rezaleti”, Milliyet, 7 Ekim 1996.
- STONE, Leonard A., “Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition”, Perceptions: Journal of International Affairs, Vol.6, No.2 (June-July 2001), pp.14-28.
- TURAN, Tufan ve Esin Tüylü Turan, “Libya’nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk-Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.4, Sayı.9 (Güz 2011). ss.190-206.
- YAVUZ, M. Hakan ve Mujeeb R. Khan, “Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991), Arab Studies Quarterly, Vol.14, No.4 (1992), pp.69-94.
- YAVUZ, Hakan, “Turkey’s ‘Imagined Enemies’: Kurds and Islamists”, The World Today, Vol.52, No.4 (Nisan 1996), pp.99-101.
- YAVUZ, M. Hakan, “Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey”, *Comparative Politic*, Vol.30, No.1 (Ekim 1997), pp.63-82.
- YAVUZ, M. Hakan, “Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism”, Critique; Critical Middle Eastern Studies, Cilt.7, Sayı.12 (1998), pp.19-41.
- YEŞİLTAS, Murat, “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Cilt.14, Sayı.4 (20 Aralık 2013), pp.661-687.
- YILMAZ, Muzaffer Ercan, “The Rise of Political Islam in Turkey: The Case of the Welfare Party”, Turkish Studies, Cilt.13, Sayı.3 (3 Ekim 2012), pp.363-378.

Diğer Yayınlar

ARSLAN, Adem Yavuz, “Bir Vural Savaş geçti”, Aksiyon Dergisi, Sayı:320 (20 Ocak 2001), http://www.aksiyon.com.tr/dosyalar/bir-vural-savas-gecti_507202 (19 Şubat 2016).

BAYDUR, Refik, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 8 Ekim 2010, https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/08.10.2012/Refik%20Baydur-08.10.2012.pdf (7 Nisan 2016).

BİR, Çevik ve Martin Sherman, “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”, Middle East Quarterly, vol..9, no.4 (fall 2002), <http://www.meforum.org/511/formula-for-stability-turkey-plus-israel> (20 Mart 2016).

BİRAND, Mehmet Ali (Yapımcı), Özgül Ören (Yönetmen), “Son Darbe: 28 Şubat ”, 4. Bölüm, İstanbul: CNN TÜRK, 2012.

ÇAKIR, Ruşen, “Erbakan 20 Yıl Önce Ne Yapmıştı?”, Vatan, 3 Ocak 2012, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-421566-yazar-yazisi-erbakan-20-yil-once-ne-yapmisti/> (15 Ocak 2016).

ÇAKIR, Ruşen, “Erdoğan’ın 16 Yıl Önce Erbakan’a Verdiği Kürt Raporu”, Vatan, 27 Aralık 2007, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-in-16-yil-once-erbakan-a-verdigi-kurt-raporu-153885-gundem/> (15 Ocak 2016).

ÇÖLAŞAN, Emin, “Tanığı Kaddafi olanın...”, Hürriyet, 5 Ağustos 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/tanigi-kaddafi-olanin-39258357> (10 Nisan 2016).

EĞİTİM-BİR-SEN, “Rakamlarla 28 Şubat Raporu”, Ankara, Şubat 2014.

ERGİN, Sedat, “Tarikat iftarı bardağı taşırdı”, Hürriyet, 23 Ağustos 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/tarikat-iftari-bardagi-tasirdi-39260960> (5 Şubat 1997).

ERGİN, Sedat, “Erkaya’nın silahsız kuvvetler doktrini”, Hürriyet, 25 Haziran 2000, <http://www.hurriyet.com.tr/sedat-ergin-erkayanin-silahsiz-kuvvetler-doktrini-39163765> (20 Mart 2016).

ERGİN, Sedat, “İhtilal Olacak mı Paşam?”, Hürriyet, 28 Ağustos 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/ihtilal-olacak-mi-pasam-39261945> (25 Mart 2016).

HÜR, Ayşe, “Kürtlük Üzerine Çeşitlemeler”, Radikal, 12 Mart 2006, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5635 (20 Şubat 2016).

HÜRRİYET, “Erdoğan’dan Erbakan’a Verdiği Kürt Raporu”, 27 Aralık 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-erbakana-verdigi-kurt-raporu-7928406> (15 Ocak 2016).

HÜRRİYET, “RP’li Başkana hapis”, 10 Ekim 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/rpli-baskana-hapis-39268177> (8 Şubat 2016).

İNANOĞLU, Türker (Yapımcı), *İcraatın İçinden* (Televizyon programı), Ankara: TRT, 1996.

KORU, Fehmi, Bin Yıllık Darbe!: 28 Şubat, Ankara: SETA, Sayı: 5, 23 Şubat 2013.

KURBAN, Hakkı, “18 Yıl önce, 18 yıl sonra”, Akşam, 28 Şubat 2015, <http://www.aksam.com.tr/siyaset/18-yil-once-18-yil-sonra/haber-385613> (7 Nisan 2016).

KUŞ, Ali, “28 Şubat Taşlarını İsrail’le Döşediler”, Yeni Şafak, 17 Nisan 2012, <http://www.yenisafak.com/gundem/28-subat-taslarini-israille-dosediler-378408> (30 Ocak 2016).

MİLLİYET, “Demirel mektubunda yargılanmamı istedi”, 15 Nisan 2012, <http://www.milliyet.com.tr/demirel-mektubunda-yargilanmami-istedi/gundem/gundemdetay/15.04.2012/1528318/default.htm> (19 Şubat 2016).

MİLLİYET, “PKK paralarını aklama trafiği”, 30 Nisan 1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/04/30/siyaset/pkk.html> (5 Nisan 2016).

REFAH PARTİSİ, “Refah Partisi’nin Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi”, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim, s. 8-9, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/760> (5 Şubat 2016).

REFAH PARTİSİ, “Refah Partisi Seçim Beyannamesi”, 20 Ekim 1991.

REFAH PARTİSİ, “Refah Partisi Seçim Beyannamesi”, 24 Aralık 1995.

SABAH, “Doğu Paşa’nın Heykel Savaşı”, 11 Mart 2000, <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/03/11/g04.html> (8 Şubat 2016).

SABAH, “Demirel, ‘Bir An Önce Yargılayın’ Yazısı Gönderdi”, 15 Nisan 2012, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/04/15/demirel-bir-an-once-yargilayin-yazisi-gonderdi#> (19 Şubat 2016).

SELVİ, Abdülkadir, “Darbe Gerekliyse Destekleriz”, Yeni Şafak, 26 Nisan 2012, <http://www.akparti.org.tr/site/basin-raporlari/tarih/2012-04-26/P1> (7 Nisan 2016).

TBMM TUTANAK DERGİSİ, 20.Dönem, 2.Yasama Yılı, 4. Birleşim, Cilt:2, 8 Ekim 1996.

TBMM TUTANAK DERGİSİ, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim, Cilt:12, 16 Ekim 1996.

TBMM TUTANAK DERGİSİ, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 1. Birleşim, Cilt:, 11 Ekim 1996.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DARBE ve MUHTIRALARI ARAŞTIRMA KOMİSYONU, Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Ankara, Kasım 2012.

YETKİN, Murat, “10. Yılında 28 Şubat-3”, Radikal, 27 Şubat 2010, <http://www.radikal.com.tr/politika/10-yilinda-28-subat-3-807165/> (25 Aralık 2015).

“Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler”, 29 Mayıs, 2009, <http://www.memleket.com.tr/dogu-sorunu-teshisler-ve-tespitler-44190h.htm> (20 Şubat 2016).

“Erdoğan’ın Hazırladığı Kürt Raporunda Neler Yazıyordu”, Oda TV, 30 Aralık 2015, <http://odatv.com/erdoganin-hazirladigi-kurt-raporunda-neler-yaziyordu-3012151200.html> (15 Ocak 2016).

“Kaddafi 1974 Kıbrıs Harekatında Türkiye’ye yardım etmişti”, 28 Ekim 2011, <http://www.dunyabulteni.net/haber/181084/kaddafi-1974-kibris-harekatinda-turkiyeye-yardim-etmisti> (10 Nisan 2016).

ÖZGEÇMİŞ

Dilek KÜÇÜKBOZ, 1990 yılında Kastamonu'nun Araç ilçesinde doğan yazar ilkokul, ortaokul ve lise eğitimlerini Kastamonu'da tamamladı. 2008-2013 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamlayarak 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2014 yılı Ocak ayı itibariyle Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamış olup, halen buradaki görevini sürdürmektedir. Yazarın akademik olarak yoğunlaştığı alanlar ise, Türk Dış Politikası ve Postyapısalcılıktır.

